

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto членове ПНО ч. 5880. Рукописи для друку мають бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6·50 зл., на четверть року 3·50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна прикладника 1·25 зл. за границею 1·50 зл.

Рік II. ЛЬВІВ, ТРАВЕНЬ 1936 Р. Книжка 5 (14).

УРОЧИСТИЙ ВЇЗД С. ПЕТЛЮРИ ДО КАМ'ЯНЦЯ- ПОДІЛЬСЬКОГО 1-го ТРАВНЯ 1920 Р.

Уривок споминів.

Замість вінка на могилу Головного Отамана СИМОНА
ПЕТЛЮРИ в десятиліття мученичої смерті Його.

Хто бачив або пережив урочисте й величне свято 1-го травня 1920-го року в Кам'янці-Подільському, той не забуде Його — як найкращу казку молодості — ціле своє життя... Свято вічно-молодої весни, а разом із тим — свято найбільших надій довгоочікуваного відродження розп'ятій України. Свято надій шасть для тих, хто мало вірив у ширість тодішніх польсько-українських стосунків.

За кілька днів перед своїм приїздом писав мені, як Головоуповноваженому на ще вільних землях України Міністрові, Головний Отаман С. Петлюра, що в найближчому часі вертається до Кам'янця й особисто відповість мені на всі мої скарги та жалі з приводу того, що тоді в нас робилося. Писав також, що негайно заче пильну організацію великого Українського Війська, в чім повною рукою допоможуть йому поляки, а також просив мене робити все для відповідної організації розгорощених Міністерств, що наближчого часу розпочнуть свою нормальну працю. Лист був бадьорий, рішучий і переконливий, перевинений світлими надіями. Відчувалося, що нарешті зачинається нова й творча вирішальна доба нашої нещасливої землі.

Я не ховав листа Головного Отамана, — уважав за обов'язок свій перечитати Його всім визначнішим особам, що були тоді в Кам'янці, найперше головам наших партій та їхнім біжчим співробітникам, чому зміст листа хутко зінав цілий Кам'янець майже напам'ять, чого я й хотів. Крім цього, я всім докладно розповідав про найближчі великі проекти Уряду (про цього стали вже забувати!), про наші сподівання й прогнози, цільнуочі всіх запалити творчою надією. Особливу увагу звернув я на представників решток нашої адміністраційної влади, наказуючи їм витворювати так потрібні нам життерадісні та творчі настрої серед подільського громадянства, що було тоді над-

звичайно збентежене щоденними реальними подіями й сиділо працючи на власній землі, немов ті жди над річками завідованськими..

Редактор денника „Наш Шлях“, якому я матеріально допомагав тоді, Ілля Косенко працював для цього самого, не покладаючи рук

Чолові члени партії та вищі урядові особи добре знали мої не рожеві погляди на тодішні реальні стосунки, а тому відразу повірили моїм сподіванкам й хутко перейнялися моїм байдорим настроєм. В Кам'янці скрізь загуло, як весною в улії. Всі говорили про кінець тодішнього незрозумілого стану, всі почали обмірювати найскорішу організацію рідного Війська. Всі думки й мрії звернулися на Київ та на визволення Рідної Землі.

Про польсько-український союз українське громадянство було своєчасно добре поінформоване. Правда, більшість ставилася спочатку до цього союзу дуже критично. Щоб злагодити це, С. Петлюра прислав із Варшави до Кам'янця Міністра Андрія Лівицького, голову нашої Дипломатичної Місії в Варшаві, давши йому завдання прихедити громадянство до польсько-українського порозуміння. А. Лівицький добре виконав своє завдання: Українська Національна Рада на зборах 15 березня голосувала за цей союз; цікаво, що на цих зборах ув обороні союзу гаряче виступив галичанин д-р Степан Баран.

Тільки дві партії поставилися виразно критично до того, що робилося: соціалісти-демократи й соціалісти-революціонери, — вони продовжували своє негативне ставлення до тодішніх українсько-польських стосунків. Досить ехідно запитували вони мене, чи я справді б'ю в реальні покращання цих стосунків, бо добре знали від мене ж лише все, що тоді робилося.

Подій надзвичайної важливості наприкінці квітня йшли так швидко, що українське громадянство справді легко переновлювалось найкращими сподіваннями. 21 квітня складено політичну конвенцію між Польщею й Україною, а 22-го її підписали (Ян Домбський та А. Лівицький); 24-го підписано додаткову військову умову. 25-го польсько-українське військо вирушило на звільнення України. 26-го появилась історична відозва Марігала Піасудського до українського народу, з виясненням цілі походу в Україну й переповнена найкращими обіцянками. Оде те психологічне тло, чому приїзду Отамана так усі чекали, чому покладали на нього такі великі надії.

Я зітхнув повними грудьми: от наречті настане вже лад. Приде та людина, що зможе зняти з мене надлюдський тягар обов'язків Головноуповаженого Міністра, тягар, що я піс його сам, без жодної допомоги уряду, — піс серед наклешів, сорому та паруги. Почував себе в тих стосунках, як офірне ягня. Тішив себе надією, що докладно, з документами в руках, розповім Отаманові всю гірку правду про стан на українських землях, розповім і відкрию йому очі на реальну дійсність, на гірку правду. Мріяв, що наречті отримаю димісію, й хоч фізично який місяць спочину, — почував себе над міру перевтомленим.

Поскільки я спостеріг, ціле громадянство відразу перейнялося власне тими самими мріями, що й я був ними повний: прийде Головний Отаман — і дасть порядок усьому... Ви не дозволите того, що тоді робилося... Він зорганізує рідне Військо, — і воно звільнить разом із поляками Рідну Землю від ворога.

Ось через такий психологічний настрій ціле населення Кам'янця-Подільського чекало приїзду Головного Отамана С. Петлюри з величезним напруженням. Я дослідно виробляв церемоніал його зустрічі. Я вирішив: для підняття бадьорого настрою населення треба зробити С. Петлюрі царську зустріч.

Моя широка програма величного в'їзду С. Петлюри до Кам'янця — через ті самі психологічні настрої — легко знайшла повне співчуття серед провідної нашої верхівки. Усім я говорив: „Ви бачите, що навколо робиться... Зустріньмо ж велично й достойно свого Вождя, й тим раз уже покажімо чужинцям, що в нас одни тільки провід, а загальний Вождь наш — С. Петлюра. Бачучи таке наше ставлення до Головного Отамана, поляки змушені будуть більше з ним рахуватися. Ця зустріч свою імпозантністю мусить удесятеро перевищити недавнє Шевченківське Свято, коли ми вже показали були, що вміємо однаково думати“...

Цю мою думку всі зрозуміли, як наказ своєї Влади, й усі відповідно стали готоватися до зустрічі. На жаль тільки, що було ніяких докладних вісток, коли саме приїде Головний Отаман, а це мене нервувало й непокоїло. Про цю непоінформованість я нікому не розповідав: удавав, що в Уряді в нас (а він був розшаршений!) повна гармонія й цивільний порядок, чого пасправді зовсім не було...

І тільки 27 квітня нарешті довідався я, що Головний Отаман приїздить 1-го травня. Цю звістку одержав я цікавим способом. О 12-ій годині ранку прибув до моого Ректорського кабінету в Університеті Воєвода Подільський (Naczelnik Okręgu Podolskiego) Болеслав Крачкевич, — „з докладом“. Цікаві були ті „доклади“ мені, як Головно-уповноваженому Українського Уряду. За початковою умовою, як наказав Крачкевичу 15 лютого 1920 року в моїй присутності Міністер (Naczelnik Komisarz Ziemi Wołyńia i Frontu Podolski.) Антоні Мінкевич, Воєвода мав два-три рази тижнево робити мені урядові доклади про стан Поділля, — і ніколи їх не робив, крім першого тижня... Але кожного разу при побаченні з Воєводою я роблено вдавав, що пан Крачкевич прибув до мене з „докладом“.

— З докладом, Пане Воєводо? спокійно запитую Його й тепер. Кого ж там знову арештували? „Більшовиків“, як кажете, новий Кам'янець, — смилюся я.

— Так, Пане Мініstre, — відповідає Воєвода (по-польському). Приїхав до Вас розізнати деталі про приїзд Головного Отамана, бо мало їх знаю. Розкажіть, будь ласка, докладніше.

Мое положення (я ж нічого не знат, бо з Варшави не догадалась

мене пінформувати) будо зовсім зле. Але маскуюсь, і не показую цього.

— Охоче, відповідаю привітливо. Розкажіть тільки перше, що Ви вже знаєте, а я додам Вам те, чого не знаєте.

— З Варшави, — каже воєвода, — з Міністерства Зем Входних мене інформують, що Головний Отаман приїде окремим потягом 1-го травня об 11-ій годині ранку.

— На сьогоднішній день, Пане Воєводо, це відповідає правді, бо так і мене пінформовано, — спокійно відповідаю я. — Але можуть бути зміни, — про них будете знати й Ви, і я. Прошу тримати за мною частіший зв'язок, — я радий поділитися тим, що знатиму.

Другого дня знову був у мене Б. Крачкевич і дуже цікавився моєю програмою зустрічі Головного Отамана. Я докладно Й не передав йому, побоюючись адміністративних перешкод із його боку. Але зо всього було видно, що сильним і помітним піднесенням настрою в цілім Кам'янці Воєвода незадоволений...

В четвер 29-го квітня до Кам'янця нарешті прибув із Варшави, підписавши в середу 21-го квітня історичну польсько-українську конвенцію, міністер Андрій Лівицький і зараз завітав до мене. Розповів, що Головний Отаман приїздить 1-го травня десь об 11-ій годині ранку окремим потягом; не писали мені про це, бо він, міністер, мав скоро виїхати до Кам'янця й передати все це усно. Довго говорили ми про загальну ситуацію, а я розповів йому про мій план величної зустрічі Симона Петлюри, з чим він радо цілком погодився.

Настрій Кам'янця зростав із години на годину, — всі нетерпільно чекали свого Вождя, як того єдиного, що може змінити тяжку тодішню Кам'янецьку атмосферу.

Цього часу вів я переговори з головними представниками юдівського громадянства в Кам'янці, — легко погодилися взяти участь у зустрічі Головного Отамана. Легко погодилися, бо ціле місто ще добре пам'ятало мою коротку телеграму українській владі в м. Смотричі, де починались були якісь антижидівські непорядки: „За жидівський погром відповідатимете своїм життям”. Та й останні події зовсім згладили минуле...

Через Кам'янець-Подільського прокурора, що тепер працював у моїм уряді, я легко з'язався з російським громадянством. І сталося диво: і воно погодилося взяти участь у зустрічі С. Петлюри, бо загальний настрій передався Й йому: Й росіяни чекали від Петлюри зміни тодішнього гіркого становища на краще. А більшовиків вони вже закоїтували були.

В п'ятницю 30-го квітня ввечері виїхав до Прокупова, на зустріч Головному Отаманові Військовий Міністер Володимир Сальський, що вернувся до Кам'янця ще 20 березня й займався організацією українських військових сил. Тим же потягом виїхала на зустріч і делегація польська, на чолі з Валерієм Славком. Зачалося! Стало вже відо-

мим, що С. Петлюра праїде окремим потягом, у супроводі своїх ад'ютантів та адютантів від Шлесудського.

Настав нарешті довгоочікуваний день 1-го травня, — субота. Й ще зранку перенірив усі свої розпорядження, — все добре виконано, все на своєму місці. Покликав до себе голову студентського відділу, — все в порядку: 300 вибраних патріотів-студентів стане від двірця до університету, де переїздитиме Головний Отаман, доглядалиме порядку й додаватиме настрою... Усі школи вкриють шлях від двірця до Університету.

Згідно з програмою, на двірці зустрічає Головного Отамана тільки військо та окремі міністри, що перебували в Кам'янці. Всі громадські організації вітають свого Вождя в університетській залі, — найбільшій у Кам'янці. Й розпорядився, щоб військо було на двірці в 10-ї годині, а всі громадські організації й установи зайняли свої місця в $10\frac{1}{2}$ годині.

Половина одинадцятої. Мої помічники доносять мені, що все готове достойно зустріти свого Вождя. Воєвода Крачкевич телефонує, що можна бути спокійним перед більшовиками: охорона особи Головного Отамана певна. Але я найбільш покладаюсь на випробуваних своїх студентів-патріотів: вони вже на своїх постерунках.

Подаютъ авто, і я лечу на Кам'янецький двірець, на зустріч довгоочікуваному Отаманові, Голові Української Республіки. По двох сторонах дороги від Університету до двірця збираються непроглядні товни по-святковому вдягнутого народу. Видно, як вони збільшуються з минути на мигуту. Мої студенти всі на своїх місцях, — підkreślено вічально вітають свого Ректора.

На двірці все вже готове. Праворуч українські частини, ліворуч — польські. Обходжу рідне Військо, додаю величного настрою. Обличчя в усіх горять радісним вогнем, — у старшин і козаків однаково. Правда, скupo тут того війська (Збірца Юнацька Школа), скupo й війська польського... Обіцяли більш... Але що ж: на Київ пішли!

Підходить Бол. Крачкевич і питает про остаточну програму зустрічі. Я розповідаю: Головний Отаман, вийшовши з вагону, прийме пайперше мое звідомлення й привіт (я вкупе з деякими міністрами). далі обїде військо й нарешті прийме рапорт Воєводи Подільського.

Наближається 11-та година. Вдалечині, в напрямі з Проскуровом, маячить уже потяг Головного Отамана. Ось він уже зовсім близько. Оркестра вроцісто грає українського гімна,чується військова команда „Струнко“, потяг тихо підійшов. Бачу вихиленого вікні міністра військових справ В. Сальського, а ось і Головний Отаман — маленький, низький ростом — спішно виходить із вагону. Постішаю до цього. Петлюра бачить мене, але прямує до Війська й первово приймає військовий рапорт. Певним кроком обходить Військо й сердечно вітається з ним. По тому направляється до польської групи, де йому сухо рапортует Подільський Воєвода. Нарешті, пасстанку підходить до

свого Головноустановженого Міністра... Я червонію (поляки все бачать!) й коротко вітаю:

— „Рідна Земля вітас Вас, Пане, Отамане, й чекає від Вас визволення. Щастя Вам, Боже!“

С. Петлюра сухо зчавлює мені руку, відповідаючи коротким „Дякую“. Вітаюсь і з Сальським і прошу всіх до авта. Авта одне по одному від'їжджають від дверця за укладеним планом. Четверо сідаємо до одного авта: С. Петлюра, В. Сальський, А. Лівицький і я, й тихо від'їжджаємо. Густі шпалери народу по обох сторонах, а середину тихо суне сильне авто Головного Отамана, а в нім: Вождь у простій сірій військовій шинелі, військовий міністр у трохи театральній виставовій уніформі, і А. Лівицький зо мною — в цивільних чорних пальтах. Тільки показалось авто за дверцем за військовим кордоном, як багатотисячне „Слава“ понеслося на зустріч Головному Отаманові. Інші могуче затягли: „Ще не вмерла Україна“. По обох сторонах дороги: всі Кам'янецькі школи, урядовці всіх урядів, людність українська, жидівська й російська. Чути „Слава“ від дверця аж до Університету. Сліви й оклики „слава“ заливалися разом у такі могучі акорди, що ми в авті дослівно не мали змоги ані слова сказати один одному. А з ясноблагітного неба на все це величне свято стомленого народу весело вімхалося яспе майове подільське сонце, цілий Кам'янець потонув у пахучих квітках, — як раз цвів тоді безок.

Ще від самого вокзалу зачала людність кидати квітки Головному Отаманові, — іхав він по самих квітках. Ми ще й пів дороги не перехали, а ціле Отаманове авто було переповнене квітками так, що не було вже вільного місця в цім. Квітами дощем сипались у авто, гірляндами падали на голову Отаманові, а все кругом радісно кричало: „Слава“, „Слава Петлюрі“, „Слава Головному Отаманові“, „Слава Україні“...

Мені, що десять день усе це без спочинку організував, що добре зінав про шаміри кам'янецьких більшовиків по-своєму привітати Головного Отамана — зробити атентат на нього — ставало хвилями просто аж моторошно: а що, як із квітками кине хтось нехай маленьку бомбочку, — і від усіх нас чотирьох — що тоді реально творили Україну — ані сліду не позостане...

Заквітчаним автомобілем сунемо все вперед, товни народу більшують та густішають, „Слава“ міцішає. Бачу, особливо школи не пошиодували квіток: С. Петлюра буквально засипаний безом, чечено вклоняється з під квітком на дві стороні до радісного народу. Радісного бо радісний був той день із повним подільським сонцем, радісні й міцні були й надії й переконання всіх, що прибуло наречиті наше спізнене визволення.

Перед Університетом уже ціле море народу. Я наказав припинити на день 1-го травня всяку роботу, — урядову й приватну, тому всі були вільці, склени зачинені, всі прийшли привітати свого Вождя. Бачу: всі організації в порядку. Перед Університетом розкішно при-

Фразе підвищення купається в квітках, а навколо його важливіші делегації, — тут має Голова Держави промовляти до зібраного народу й приймати їхні дефіляди.

Приїхали до Університету, переповненого представниками партії, громадянства, делегації і т. ін. Насилу повиходили ми з авта, — заважали квітки; А. Лівицький таки добре повоевтузився, бо ніяк не міг вибратись, щоб не столочити квіток. Проваджу С. Петлюру — хоч і ес-дека — українським віковим звичаєм найперш до Університетської Церкви, де сонм місіяного духовенства з о. протоієреем Є. Сіцінським на чолі править коротенького молебня. З Церкви виходить Головний Отаман просто до актової зали Університету, вщерть переповненої різними представниками. Петлюра стас козо столу на підвищенні, а ціла зала дрижить від рисих оплесків та могучих окрівів „Слава“.

Коротко промовляють представники один по одному. Міцно й байдуро бренять їхні привіти, сплетені зо світлих слюдіванок. Вперше дихнув у цих промовах такий незнаний нам цілющий подих національної одності... Якось забулося гірче пережите: приїхав нарешті Він, і буде лад...

І пі одна промова не зрадила святковому й величному настрою: всі присутні злилися в одну радісну душу, й односердо вітали свого Визволителя, що нарешті — як рідний Батько — заопікується всіма націями, безконечно скривдженими й осоромленими на рідній землі дітьми його...

Тихо підвівся Отаман і почав свою промову-відповідь. Подякував усім за сердечну зустріч, і в трохи задовгій промові розповів про українсько-польський договір 22 квітня та його майбутні наслідки. Отаман ічиро переконаний у конечності цього договору, глибоко вірять у його найкорисніші наслідки для відродження України. З польською допомогою створимо міцну свою Армію й звільнимо Рідний Край від ворога. Всім знайдеться праця, всі ставаймо до неї. Всі будуймо власну хату...

Причайши духа, слухало в мертвій тиші по вінці переповнена зала. Мені здавалось, ніби всі глибоко повірили в конечність того, про що розповідав Головний Отаман...

— Не мені тільки дякуйте за польсько-український союз, — кінчає свою промову Петлюра, — бо це ж усе зробив пан міністер! — І Петлюра вказав на Андрія Лівицького, що стояв праворуч його. Сотні очей звернулись на того, донитливо свердлячи його руське обличчя.

— Й знаю, — першовою каже на закінчення Симон Петлюра, — що багато з вас не вірять у наш новий союз. Цим я відповім приказкою... І Петлюра розповів відому приказку, що була тут не на місці й трохи попсула вроцістий настрій: „Тату, — он чорт лізе в хату!“ кричить переляканій син. А батько спокійно на те: „Нехай чорт, — аби не москаль“...

Переповнена зала на цей жарт Петлюри зареагувала — мертвовою мовчанкою... Одні не зрозуміли, а другі — не хотіли зрозуміти.

Головна частина вроčистості скінчена. Спускаємось до перед-університетської площі, — там народ чекає почути чарівного слова свого Вождя й продефілювати перед ним.

Петлюра виходить на зеленію й квітками вдекороване підвищення перед Університетом, і кількадесичне „Слава“ покотилося під мурами нового Університету, культурної твердині на західно-українських кордоах. Байдоро по-військовому став С. Петлюра на підвищенні, — праворуч його А. Лівицький, ліворуч В. Сальський, а за отаманом я (дивись фотографію). В короткій промові Петлюра по-лякував народові за теплий привіт і розловів про найближчу працю для звільнення України від ворога. Як і в Університеті, народ у мертвій тиші ловив кожнісіньке слівце Головного Отамана, сиодіваючись почути від нього щось таке, що відразу осолодило б гірку реальну його дійність...

Почалась урочиста дефіляда всіх організацій перед своїм Вождем. Організація за організацією, школа за школою, урядовці й безко нечі маси народу чвіrkами вроčисто й байдоро проходили коло Голов-

ного Отамана, ентузіастично й широ викрикуючи „Слава!“ Музика без кінця грала українського гімна. С. Петлюра зо всіма вітався по-військовому, хоч якийсь прихованій сум і видима заклопотаність не сходили йому з обличчя. Я мовчки стояв за тим, тільки час від часу даючи пояснення про безкоечні дефіляди. А в голові горіла загадка Петлюрина приказка про наш союз і псуvalа настрій.

Наближалась друга година, — час обіду за програмою. Я запросив С. Петлюру до свого приватного (як Ректора Університету) помешкання, де готовий був обід на 25 осіб, — представників головно-політичного світу. На порозі мого помешкання моя Дружина Домініка з мазими синами Анатолем та Юрком зустріла Головного Отамана хлібом-сіллю й привітала його з прибуттям на Рідну Землю. Цією несподіванкою Отаман був помітно зворушений і сердечно вицілував дітей.

Обід тягнувся до п'ятої години. Присутні були: А. Левицький, В. Сальський, Шадун, І. Кабачків, Маршинський, П. Холодний, М. А. Корчинський, І. Л. Липа, І. І. Кобза, С. Ф. Русова, Л. М. Старницька-Черняхівська, ад'ютанти Головного Отамана й інші. Вже за другим даним, удалися створити за обідом вільний товариський настрій, — добре вино швидко допомогло цьому.

Зачалися спокійні приятельські розмови та вроčисті промови й привіти, а в них з'ясувалося багато недоговореного. Відчулися тже й деякі потки обави нових приятелів, — бо ж усі бачили, що в дійсності робилося, — але потки були певиразні й неясні, більше натяками. Усім хотілося вірити, що з поворотом Господарі Держави того більше не повториться. Петлюра спокійно відповідав на це, підkreślуючи, що „війна — то війна“, ѹ що з неорганізованих військових випадків не можна судити про цілу польсько-українську умову. Петлюра майже не шив, уважно прислухуючись до промов, — говорили ж видатні однині громадянства. Не забув виголосити й чесного тоста за господарів хати. Почувалась щира згода зібраних, післям не закаламучча, — тірка дійсність та зла недоля Батьківщини багато навчили. Тільки один М. Корчинський натякнув був западто прозоро про своє недовір'я. Натяк мало пасував до вроčистої обстанови, — і С. Петлюра помітно зднерувувався й гострою реplікою обірвав Корчинського.

О п'ятій годині С. Петлюра покинув мое помешкання, досить уже втомлений. Я проводив гостей до авта, й бачив, що з-перед Університету народ іще не ввесь розійшовся. Цілий Кам'янець доізни на різні лади перемірковував те, що почув тоді з уст Головного Отамана. Щира надія могутчими крильми вітала над старезним містом.

А другого дня розпочалися сірі будні. Як було мені призначено, 2-го травня о 10-ій годині був я вже в Головного Отамана з докладом, нападований сотнями актів і донесень із місць. Я найдокладіше розповів Отаманові про дійсну правдиву ситуацію українських земель, зайнятих польським військом, густо ілюструючи свою доповідь офіційними донесеннями з місць та актами забраного й вивезеного цашого

майна. На кіцці я зложив Петлюрі писане прохання про свою димісію, вказуючи, що на моя попереднє про те прохання, вислане до Варшави, віл ще відповів.

Довгий і гіркий мій доклад Петлюра слухав спокійно, сумний, як після осінніх. Не перебивав мені, нічого не питався. Видно було, що думки його йдуть ув іншому напрямі. Я знов, що соціалісти провадили проти мене неперебірливу в засобах шалену кампанію, що Петлюра частинно вірив їхнім наклепам, а тому пешциро ставиться до мене. Цим і пояснюється прикрий інцидент на двірці 1-го травня.

— Чого ви всі хочете від мене? — первово налячи, став по докладі відповідати мені Петлюра. Чи думасте, що я сліпий, і нічого не бачу? Але ж притягнитеся лише до всього уважіште: чи маємо який інший вихід із сліпого вугла, куди загнала нас зла доля? Чи ми самотужки — при нашім розбитті та безсиллі — справді зможемо що зробити? Чи Ви самі добре не знаєте, що з поляками треба бути або приятелями, або ворогами, — нейтральними з ними нам бути не можна? Я вибрав першу конечність, бо на другу в нас нічого нема...

Первово перейшовся по кабинету.

— Ви всі, — продовжував Петлюра, — непотрібно генералізуете окремі недисципліновані військові випадки. Так, сам бачу, що військові польські низи ще мало поінформовані про те, що робиться зверху для відбудови України, а тому й можливі всікі непорозуміння, павіть дуже нам прикрай. Дійсних планів Пілсудського низи ще не знають, хоч він їх і ясно виложив у своїй відозві до українського пароду з 26 квітня, — може це й військова тактика Маршала... А до того — українофільських поглядів Пілсудського широке польське громадянство не поділяє, чому йому доводиться працювати дуже обережно.

Підійшов до мене й по-товариському взяв мене за руку.

— Дякую Вам сердечно за велику, а до того й мученичу працю Вашу, Пане Міністре, на становищі Головноуповноваженого, — міцно стиснув мені руку. Вам щиро подякує народ та історія, бо Ви мужньо й чесно боронили інтереси України, коли мене й Уряду не було тут. Самі Ваші офіційні й докладні списки вивезеного майна стануть нам на будуче в великий пригоді. Димісії Вашої не приймаю, бо тепер це була б дошикульна зрада Батьківщині й злочинна дезерція. Мусите й далі шильно працювати, як Головноуповноважений Уряду, аж поки наші Міністерства не відновляться й не матимуть змоги нормально функціонувати. Прийміть це, як мій наказ Вам. Іще вчора я йнакше думав, але швидко переконався тут ув іншому, і почув про Вашу державну працю багато такого, чого давніше в Варшаві не знав, і що змушиє мене тепер ув імені України сердечно Вам подякувати... Й давно знаю, що Ви маєте поважні сумії, щодо широти сучасного польсько-українського союзу, — оперті, зрештою, на реальній дійсності, як то видно в Вашого грунтового сьогоднішнього докладу, — але знаю також, що конечну потребу такого союзу Ви віддавна відзнаєте. Розходимось тільки в методах досягнення мети. Хто ж мені

допоможе саме тепер, коли розпочинається реальна праця, коли військо пішло вже визволяти Київ? Може ті, що чистість партійних рукавичок уважають більшою справою, як визволення Батьківщини?... Що не знаходили кориснішої справи, крім боротьби з Вами та донесів на Вас?..

Сумно вертався я додому, незадоволено тримаючи важку теку з присоромленими актами... Знову безконечна праця, — тижка й відповідальна, та ще й ув атмосфері недовір'я, сорому та підступної кампанії тих, що на все мають найкращі рецепти, але до реальної праці стати не хочуть, — вигідніша роль стороннього критика... А може тепер Головний Отаман підтримає мою працю й вона не йтиме вже такою тернистою дорогою?...

Але Вождь наказав вартувати на постерунку, — а я зник бути дисциплінованим.

Отаман негайно виїхав на фронт, — військові операції на Київ розвивалися дуже щасливо. Виїхав до Бердичева, де мав відбутися перегляд 6-ої дивізії, та до Вінниці — на побачення з Пілсудським. А в мене знову почалися найсумніші будні, а з ними й незавидна дійсність... Урочиста зустріч Петлюри, овіянна глибокою надією на скоре визволення, позосталася в пам'яті, як солодкий спомин мрійної молодості... Я завзято став за працю, здушуючи в собі розкладовий сумнів, що ів мене, як тяжка хвороба...

Незабаром трапився новий випадок, що яскраво підтверджив головну Петлюри думку: низи польського війська ще не знали правдивої цілі походу на Київ. Такі випадки безумовно були надзвичайно шкідливі для цілої справи, непотрібно сильно дратували населення й були водою на млини непокликаним критикам та агітаторам із ліва. Ось цей випадок, — 16 літ минуло з того часу, а я пам'ятаю його, війн вчора він відбувся...

8-го травня польсько-українські війська остаточно зайняли Київ. Бдиславкою облетіла Кам'янець ця дорога всім зістка, будячи нові сподівання, окрілюючи кожного вже реальною надією на скоро визволення цілої України. Дихалось легко й молодо: втрачена Батьківщина знову з нами. Кінець гніточій еміграції та немлюдському повнеїрію! Запахло рідною хатою й рідними полями...

Несподівано приїздить до мене довузда VII-ої польської дивізії генерал Крайовські й запрошує на врочисте „Te Deum“ із приводу зняття Києва. Поїхав. На Губерніальний Площі кулка пароду, головно поляків. На простім голім підвищенні йде відправа. По Службі військовий капелян виголосив пілкє казання. Ще й тепер золотом стучак: мені в ушах одне речення з цієї промови: *Ogrz-ł biały już nad Dnieprem, Kijów wraca do macierzy...*

— *Co ksiądz mówi!* — голосно вміщується до цього казання почеснотій та зденервованій генерал Крайовські.

Я спокійно попрощався з ген. Крайовським і зараз таки нокнізув Відіраму...

2. VII. 1935.

Проф. Іван Огієнко.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

1. Як виникла думка утворити Університет у Кам'янці.¹

Кам'янець-Подільський Державний Український Університет повстас якби завершеним тієї гігантської розмахом, незмордованої силами, безприкладної посвяченості культурно-освітньої праці громадянства Кам'янецького за такий короткий, але знамений ув історії нашого народу час, як 1917—1920 роки. Починаючи від 1914-го року до 1917-го все тільки марнувалося, руйнувалося: люди, що їхній цвіт і силу поглинули мобілізації, війни, коли не загинули в боїні вселюдській, то валялися, деморалізувалися в запіллі; знищено добробут, що набувався віками; перекреслювалися поняття політичні, соціальні, релігійні... Треба було вишукувати нові життєві підстави. Найбільшої реорганізації й перебудови потребувала школа; то ж від перед-

¹ Олімпіда Михайлівна Пашенко, авторка цих споминів, народилася 25 липня 1879-го року в с. Сербах на Могилівщині, в родині народногочителя. Мати була вчителькою до замужества; батько читав 55 літ. Уже з 9-ти літ О. П. рахує Кам'янець своїм родившим містом, бо тут почала вчитися в жіночій гімназії; і пізніше, куди б обов'язки не закидали О. П., вона все верталась до Кам'янця, як до рідного міста.

В 16 літ П. покінчила гімназію, а за рік стас із свій заробіток і виїхала на кондицію до Тифлісу, де й закінчила дворічні педагогічні курси, після чого дісталася першу посаду — керівнички й учительки зразкової школи „Тифліського Педагогіческого Общества“. З 1899 року, на 20-м році життя, П. розпочала свою громадську працю. — працювала в Товаристві оніків над бідними дітьми, організовувала дитячі садки, належала до Товариства вечірніх курсів і недільних школ

для робітників, де провадила окрему групу. В Тифлісі ж буда О. П. в числі організаторів „Общества народних чтений“, що мало й національні секції — грузинську, піренську, тут вона організувала секцію українську, що сильно розрослася й багато працювала.

З початком 1904 р. О. П. добреільно виїхала в Манджурію, на терен російсько-японської війни, де працювала в шпиталах сестрою жалібницею. Паслідком цієї праці з'явилася цікава праця О. П.: „Записки сестри милосердія“, що видруковані в одному з найкращих російських журналів: „Русское Благатство“ за 1910 рік кн. 7 і 8, за редакцією Вол. Короленка.

15-го серпня 1905 р. О. П. вертається додому, але вже не до Тифлісу, де гострі винадки революції 1905-го року знищили працю всіх гуртків і організацій, а до Кам'янця, де дісталася посаду вчительки під містом, — у с. Дунайці, куди в прибула 29 серпня. О. П. організувала тут курси для дорослих та стародіні недільні віклади, на які збиралися селяни з цілої волости. За політичні теми й українську мову пже в листопаді О. П. арештували, але звільнili на поруки, позбавивши права читати лекції в Поділлі...

школи, через початкові, середні, заводові школи, всякі спеціальні, додаткові, підготовчі курси — залигчено Університетом.

Як же то все сталося, коли в нас не було ні професорів, ні вчителів, ні наукових джерел, ні підручників, ні взагалі книжки; не було потрібних будинків, ні матеріалів на відбудову, ні коштів, — кругом саме тільки дезорганізоване життя, населення, прибите постійними переходами військ, фронтом, окопами, переворатами влади, та зображене реквізиціями...

Але по війні революція подала нове гасло життя, — гасло витривалої, навіть рекордової праці. Окремі люди, свіжі організації, нові державні установи — один наперед одного виходили з проспектами будови нового життя: розбиралися руїни, розчищалися площі, одні по одних повставали не тільки ліп'яви, але й величні палаці.

Коли на цьму правобережну Україну за царяту було всього два університети — в Києві та Одесі, відкинути один від одного більш як

Тоді О. П. перепеслася на Кіївщину. Директор народних шкіл, відомий Лубенець призначено І. до приватної сільської школи в Радомиському повіті, але в кінці жовтня 1906-го року знову була арештована Й підвезена до Радомиської в'язниці, де Й просиділа три місяці. Пред'явлено Й було обвинувачення по 32-ї статті: „за підготівку і распространеніє антигосударственныхъ съѣдѣній на чужомъ языке” (це було по-українськи). Заступився відомий Мих. Стакович, і О. П. випустили за його порукою...

В 1907 р. змінилась Дирекція шкіл у Кам'янці, і О. П. дісталася там працю, але через довоса стратила посаду й попала під догляд поліції. Мусіла виїхати на працю до Москви, де Й перебуда 1908—1909 роки. Поза працею слухала лікції на Вищих Педагогічних Курсах Тихомирова.

Але О. П. рветься до улюблених Кам'янця, куди Й вертається 1909-го року на вчительську посаду приватної 7 кл. муж. комерційної школи. Вступ на село був її зовні заборонений і Й ліддано під догляд поліції.

Під час війни О. П. добігала до вена, як сестра жалобниця, певною працювала в селянськім шпиталі аж до революції. За революції О. П. вільно працює в багатьох організаціях, а саме: в „Прогресі“ як заступниця голови; в Міським санаторієвим пк заступниця голови ревізійної комісії; в Повітовій Земстві як голоса Управи, голова Повітової Шкільної Ради, заступниця голови Селянської Спілки по-вітту, член Губерніальної Ради й Шкільної Конісії. В квітні 1917 р. Український Конгрес обрав О. П. членом Центральної Ради, а в 1919 р. повітове селянство обрало Ї членом Трудового Конгресу.

Революція не принесла заспокоєння О. П. В 1918-м році ревізійна гетьманська комісія тагне О. П. до суду за революційну діяльність. Як голову Повітової Управи, більшовицький Трибунал потягнув О. П. до суду, бо вона не визнала призначного комісара; на судовій розправі козаки й селяни боронили О. П., і Й викривляли. В 1919-ім році більшовики знову арештували О. П. Й призначили до розстрілу, і тільки заступництво Університету та військових людей спасло її життя...

Ціле своє життя О. П. віддала громадській праці, особливо в ІІ освітній лавці, заючи за це едину нагороду — в'язницю й безробіття... Ставши Секретарем Університетської Комісії, О. П. завжди допомагала мені в тіжній праці організації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно й самовіддано, притягуючи до праці й усіх тих, що могли допомогти. Загальними падаючими зусиллями всіх і створено справді величне діло — Кам'янець-Подільський Державний Український Університет.

на пів тисячі кілом. на терені до 150.000 кв. кілом. на 20 мільйон. населення, то чи міг же Кам'янець, — що донедавна був найглухіший закуток, бо був віддалений аж на 90 кілом. від залізниці, — в такий бурхливий час ізвіть мріяти про Український Державний Університет у своїх старих, мохом покритих мурах! А однакож — сталося... Зародилася думка в січні 1918 року, а в жовтні 1918 р. відбулося юристичне Свято відкриття Університету, мешш, як за рік почалися нормальні студії на чотирьох факультетах Університету.

Коли в 1917—18 роках у цілій Україні розпочалася гарячкова праця українізувати школи, вона скоро від початкових докотилася до вищої школи. Університети Київський, Одеський, Харківський мали автономний устрій, мали професорський персонал переважно з росіян, а коли й українського походження, то таких, що ввесь вік свій працювали російською мовою, та й студенти не мали підготовки в українській мові, а тому трудно було відразу повернути ті університети на український національний ґрунт. По вищих школах витворився опозиційний настрій, який можна було поконати поволі й через деякий час. Тому треба було іншими способами утворювати дорогу українській вищій школі. Намічалося, між іншим, Київський Народний Університет перетворити в державний, і вже від цього повести розгалуження, — філії на провінції: в Полтаві, Вінниці, Катеринославі й інших містах. Чому б не в Кам'янці? подумали кам'янчани.

Хто ж були найперші ініціатори закласти Університета в Кам'янці? І чому В. Приходько в своїх споминах про повстання Університету в Кам'янці називає ініціаторами й промоторами цієї справи К. Солуху, О. Шульмінського, О. Пащенко? Для виснення цього треба отягнутися за літ десять до відкриття Університету, коли витворювалася, тоді ще неясно окреслена, думка організувати в Кам'янці якесь культурне огнище, що збудило б місто з провінційального сну й потягло б його до інтенсивного культурного життя.

З ініціативи О. П. Шульмінського, завідуючого відділом освіти при Міській Управі, і Модеста Филипського (світла постати учителя, українець, громадський діяч) — різні лектори виголошували реферати, лекції в міському театрі, завжди переповненому публікою. Це послужило підставою О. П. Шульмінському зайніціювати просекта організувати народний університет у Кам'янці.

Помійний Филипський до цієї ініціативи прилучив О. М. Пащенко, що з його ж поради читала в театрі міському свої Записки сестри-жалібниці (були надруковані в 1910 р. в журналі „Русское Богатство“).

З того часу О. П. Шульмінський і О. П. Пащенко не раз вірталися до наміченого просекту — як приступити до його зреалізування.

Згуртувався постійний склад лекторів (лікарі, адвокати, судді, вчителі середніх шкіл), серед них були українці, поляки, євреї, росіяни, — найживіші, ліберальні з кам'янецької інтелігенції. Час від часу, а потім і регулярно провадилися лекції, що мали бути по-

чатком з організування народного університету. Не хотіли лякати цим ширшим завданням, але помаленьку підготували план, вербували потрібних людей, шукали способу легалізувати цю справу чи то під фірмою міського самоврядування, чи то окремого товариства.

З початком війни все загамувалося. Все — проекти статуту, плани праці, — взагалі ціла заведена справа: протоколи засідань, проспекти вже виконаних лекцій, афіші, плакати, — все це зоставилося частинно в О. П. Шульмінського, презеса Т-ства, частинно в О. М. Пашенка, секретаря, і мабуть при всяких пертурбаціях загинуло.

Коли після заспокоєння революції в кінці 1917 року почали налагоджувати в цілій Україні культурно-освітню роботу, в Кам'янці теж верталися евакуовані школи, відкривалися нові, але до думки про народний університет не всіли ще вернутися його ініціатори, як дійшла вістка про наміри українського центрального уряду в Києві заснувати філію Київського Народного Університету на провінції; про це якийсь студент, що прибув із Полтави, розказав О. Шульмінському, хвальючись, що в Полтаві мабуть таку філію незабаром утворять.

Шульмінський, як патріот міста Кам'янця, зразу ж ухопився за цю вістку, і запроектував філію для Кам'янця, що було б щастливим зреалізуванням давнішнього плану. Почали обмірювати спершу вдвох — О. Шульмінський і О. Пашенко, як здійснити давніший намір. Ані від окремої особи, ані від окремої організації не можливо було звернутись із проханням до Уряду, — треба було підняти всіх на це діло...

Земства тоді тільки налагоджувалися, „Просвіта“ складалася, можна сказати, з кількох тільки давніх членів, а то все були нові й молоді люди. Найменше стояло міське самоврядування — воно звесь час існувало, а під час війни виконувало всі функції — господарські, правові, адміністративні, взагалі тримало все життя міста в своїх руках. Але Й Міська Дума складалася тоді з нововибраних гласних, як підійти з своїм проектом? Можуть же відразу відкинути, бо, що правді сказати, неналаджені були цілковито ані середні школи, ані навіть початкові, як же тут запроектувати цілий Університет, і тому не відважувалися офіційною дорогою через Міську Управу внести запроектування, бо тоді його відкладали б на сірий кінець, як проект нереальний і неспішний, або попросту висміяли б, як занадто сміливий, і відкинули б... Постанову про Університета треба було здобути штурмом. Вирішили, поки що, на найближчі засідання Думи бути напоготові до цього внеску: насамперед дбати, щоб обидві фракції — українська тоді з О. Пашенко на чолі, і польська з О. Шульмінським постійним її лідером — приходили на засідання Думи в повному складі (до кожної повістки на засідання Думи особисто розносди ще й окремі запрошення фракцій); коли під час якоїсь дискусії вдалося б внести заяву про проектування Університету, зараз же здобитися перерви зборів Думи, підготувити згоду хоч у трьох фрак-

ціх (українській, польській і соціалістичного блоку) і тоді поставити офіційно внесок на голосування...

І все це ми виконали, як по хотах.

На початку 1918-го року на зібраниі Кам'янецької Міської Думи при дискусії нового складу гласників на тему, як інтенсивніше розвивати працю для поліпшення добробуту міста, для підвищення його культурного стану, для поширення його впливу на околиці, для оздоблення його зовнішнього вигляду, були виголошенні різні проекти. Навізуючи до тієї дискусії, один із гласників Думи, кол. міський голова, довголітній заступник голови й член Управи Міської Олександер Павлович Шульмінський, — гарячий польський патріот, постійний представник Кам'янецької полонії в Міській Думі й не менш відданій патріот міста Кам'янці — вніс досить смілу пропозицію: використати замір українського центрального Уряду відкривати філії Київського Університету на провінції й просити відкрити Університет, або хоча б філію в Кам'янці, що найсильніш відбилося б на житті й добробуті міста: кілька десятків людів з найвищою інтелектуальністю, кілька сот молоді інтелігентності, енергійності, — все це відразу переробило б Кам'янець на рухливий цивілізований університетський центр...

Така заявка для гласників Кам'янецької Думи була більш, ніж несподівана. Українська фракція гласників Думи після цієї пропозиції запропонувала перерви, й порозумівшись з польською фракцією, заручившись згодою інших фракцій, уклала проекта постанови Думи: Кам'янецька Міська Дума постановила згадано просити центральний Уряд Української Республіки відкрити в місті Кам'янці на Поділлі Державний Український Університет. Постанова була прийнята одноголосно, правда, у декого з скептичними, недовірливими, а чавіть переляканими усмішками, а в більшості з повним переконанням, що з того нічого не вийде.

Інтервенцію в цій справі перед Урядом доручено українській фракції.¹

Розходилися з Думи над ранком. Ясно було, що тоді, крім двох ініціаторів, цей прийняттій проект нікого більше не обходив. А справа Університету в Кам'янці стала національною українською справою, то ж на хвилину ввесь тягар дальніого посунення її спадав на одного з двох найближчих ініціаторів, і цей момент був для справи найкритичніший...

Треба було відважно оглянутися на всі ті обставини, серед яких можна було знайти гроїт для зреалізування проекту. Пошукати людей, що спільно перевели б своїми силами всю працю збудування нової вищої школи.

Кожний університет має якусь цікаву сторінку історії свого постачання. Має її й кам'янецький Університет. Не було тут спочатку

¹ Українська фракція складалася з 11 чоловіків: Ол. Пащенко, В. Злотчинський, Ганджій, Залевський, Гріб, Шиян, Г. Чапасюк, Шилкевич, Матковський і інші.

ані коронувалих осіб, що на славу собі закладали нове огнище культури, ані могутніх магнатів-доброчищих, що могли б бути фундаторами школи, ані світлих велетів науки, що здвигнули б на своїх плечах університетський палац, — кругом були сірі звичайні працівники-мурашки. Чи ж спроможуться ці певики на велике діло? Чи не відстрашаться?... Оде власне її є цікава сторінка історії першого Державного Українського Університету, що повстав громадською суспільною працею фанатиків культури.

З чого ж було почати, як узятися, куди вдатися за поміччю? Звичайно, тільки до „Просвіти“, до старого Костя Солухи, постійного й почесного голови Подільської „Просвіти“.

Цікава була „нарада“ цих двох людей. Ще того ж ранку (ледве перечекала кілька годин) була я вже в Солухи. Гаряче, зо щирою падією, але в поспіху і в беспорядку закидувала я старого дінча різними думками. „Скоріш скликати Раду „Просвіти“, щоб ухвалити постанову домагатися перед Урядом утворити Університет у Кам'янці, треба виробити підстави для внеску Урядові, треба притягти до цього Земства, треба вибрати делегацію, треба їхати до Києва, треба...“ А більй-більй старий Солуха мовчли усміхався, непорушно слухав з закритими очима (таку мав звичку), так ніби був дуже втомлений і сплячий, і не видно було з лица його, чи запалився переданою думкою, чи поділяє наші наміри, поки що тільки мрії, чи може не почував уже в собі сили ще її до цього стати...¹

І далі на засіданнях „Просвіти“ не виявив Солуха свого почування. В тривозі отікладалась я на нього, але... він і сам згодився поїхати з делегацією до Києва, і взявся прилучити від Губерніяльного Земства Віктора Приходька, і тільки там, у Києві, звесь його радісний запал вилався при домаганнях делегації в Міністерстві...

З того дня особи, що найближче стояли до цієї справи, можна сказати, не згадали ні однієї хвилини без напруженої праці, щоб довести проекта утворити Університет до здійснення.

2. Участь Кам'янецької „Просвіти“.

Розуміється, ініціальне всеї справи відкриття Українського Університету перенесено до „Просвіти“, до якої й від якої стягалися й виходили, як би за благословенням до матері, всі наміри українського

¹ Після того через лікій рік Солуха хворів тяжко, довго й пебезпечав на рідку хворобу (сплячку), а ще через рік Костя Солуху — сивого, маєстатичного старця, постіття до біблійного пророка подібного... ведав більшовики по дровітах різати дрова (так згаряча примінювали вони примусову працю для „буржуїв“); тоді суворо заборонено йому відаучатися з Кам'янця із північ до хворого (Коли тяжко захорувала дитина моя, а сама я ховалася в 6 перстах від Кам'янця й не могла ані сама звернутися до іншого лікаря, ажі спровадити до своєї криївки, К. Солуха віпочі потаскав пробирається до хворої дитини... Дитині полегшаю, і Сол. відвідали від небезпечної візити). А ще через півроку цілий Кам'янець проводив на північ спочинок старого Солуху... І не буде вже нікого в Кам'янці зо старших і більших його скілробітників на національній ініції. З таких може тільки я одна здаєка проводжала заплаканими очима домовину, не сміючи відійти близько: боялася не за себе, а за сива, що держала на руках...

культурно-національного й політичного характеру. Тут обмірковувалася як принципи, так і деталі, й доручалися своїм людям до виконання. щодо проекту відкриття Університету, Кам'янецька „Просвіта“ заходилася з цілим напруженням своїх сил, тоді ще мало численних. Рада „Просвіти“ складалася тоді з таких членів: голова — д-р Кость Солуха, заступник голови — Ол. Пащенко, в. об. секретаря — Футорович, члени — В. Приходько, В. Сочинський, О. Гриб і ін.

Найперше треба було переговорити з Урядом, скерувати його організаційні культурно-освітні наміри в ділянці вищої школи на терен Поділля; угрунтувати можливість існування Університету в Кам'янці. Була обрана на Раді „Просвіти“ делегація до Міністерства Освіти для кілопотання про відкриття Університету.

Перша делегація складалася з трьох членів Ради „Просвіти“: постійний почесний голова „Просвіти“, покійний д-р Кость Солуха, заступник голови й разом із тим представниця Української Фракції гласних Міської Думи Ол. Пащенко і, як представник Земства, Віктор Приходько. Офіційне подання від Кам'янець-Подільської „Просвіти“ до Міністерства Освіти базувалося приблизно на таких тезах:

1. Кам'янець-Подільський, положений між західною фортецею української культури — Львовом і центром культури Великої України — Києвом, найдогдініший пункт для прийняття, перетворення й злучення двох відламів ув одну спільну цивілізацію української нації.

2. Вже не кажучи, що саме тільки Поділля, найбагатший і густонаселений край, потребує й заслуговує для своєї величезної території (42.000 км.² з населенням до 3 міл., що можна порівняти з цілою такою державою, як Швейцарія) хоча б однієї вищої школи, одного університету.

3. Але такий культурний осередок, як Кам'янецький Університет, міг би притягти до себе як видатних людей, так і молодь із окружних територій, обслуговувати ще ширші терени — Волині, Басарабії, Буковини та Й. Галичини.

Покуття, Чернівецьчина, Станіславівщина, Тернопільщина, східношвіддина Волинь, Вінницька земля, Уманщина, Брацлавщина, Могилівщина, від Хотини до Білць Басарабії — всі ці терени заслуговують українським населенням, національно освідомленим, наносяли б своїми синами український університет і черпали б із його знання й сили для збагачення й цивілізування важливих земель у східній Європі.

Під час війни були проведені залізничні дороги від Кам'янця в різні сторони: до Усти (до Дністра) на Могилів — на Могилівщину, Брацлавщину; до Івано-Пустого на Буковину, Станіславівщину; від Кам'янця через Дунаївці на Городок, Гусiatин на Тернопільщину, Львів; від Кам'янця через Проскурів, Старо-Костянтинів на Волинь; через Проскурів на Вінницю, Жмеринку, Київ. Таким чином ті лінії, що за війни служили чисто стратегічним потребам, могли б ожити й працювати для збагачення й піднесення культури краю.

4. Кам'янець, далекий від політичних впливів, від соціальних захопрець, як мало промислове тихе місто найбільш підходить до спокійної, культурної праці, до шкільного освітнього осередка.

5. Самий Кам'янець увесь складається з музеальних пам'яток, із старих мурів, які відбивають вартість видатного історичного пункту, що відіграв не малу роль як у культурному, так і історичному й економічному житті краю.

6. Здорові кліматичні особливості Кам'янецьчини, що сприяють багатству й красі її природи, можуть послужити підставою для закладів агрономічних, селекційних управ і широї ботаніки.

7. Не має значення має й здоровий клімат, і вигідні економічні умови. Кам'янець — одне з найдешевших міст України, багатий на всілику живість.

3. Перша делегація „Просвіти“ в Києві.

Заходи делегації Кам'янець-Подільської „Просвіти“ щодо відкриття Університету якось підоспіли до міністерства в самий час. Делегація прибула до Києва на початку весни 1918-го року. Розроблялися шкільні сітки на нових підставах, — ворота шкільного будівництва стояли отвором для всякої ініціативи, для нових проектів, все бралося на увагу, вислухувалося чильно, й де можна було — йшли назустріч праці на місцях. Зараз же скликано неофіційну нараду, з кількох професорів, а після того обіцяно прислати до Кам'янця міністерську комісію, що на місці обміркувала б підстави існування вищої школи, щодо поміщення, асигнувань, ґрунту й т. ін.

Делегація вернулася з Києва з повною надією, що Кам'янецький Університет — це не далека мрія, а цілком досяжний проект, до зреалізування якого треба негайно прикладти всі сили. Зникли скептичні усміхи тих, хто не визнавав Кам'янця достойним вищої школи, а може й взагалі не признавав ніякої української культури. Пішли доклади на місцях, у Міській Управі, в Подільській Губерніяльній і в Кам'янецькій Повітовій Земських Управах, — підготовлялися до зборання Думи, Губерніяльної й Повітової Рад.

4. Міністерська Комісія в Кам'янці.

Незадовго, бо за який місяць, прибула до Кам'янця комісія від Київськ. Нар. Університету в складі трьох осіб: 1. Проф. І. М. Ганицький, 2. Проф. Ів. Огієнко і 3. Проф. В. В. Дуб'янський.

До прийняття гостей готовилася „Просвіта“. Заалтажовано Міський Театр для докладів, широко зарекламовано в місті й повіті про реферати українських професорів.

У переповненні до берегів Театрі проф. Іван Огієнко виголосив свій сильний виклад на улюблену тему: „Українська культура“.

Усі слухали, зачайви духа... Небувале Свято в історії Кам'янецьчини! Українські професори українською мовою перший раз на

українській землі голосять слово про українську культуру, історію націю... Що діялось у серцях тих старших, що довге життя своє чекали, нетратили надії на відродження рідного народу; тих молодих, підаваю освідомлених, що ще боязно озиралися, щоб не занесено знову з якогось боку замаху на національний здобуток; на всіх тих недавно російських урядовців, переважно походження українського, що привыкли зтулюватися під патріском, що „українського языка нѣт, не было и быть не может“¹; на селян, що не уявляли собі, як то їх „мужицькою“ мовою будуть говорити професори на теми високого значення; на польське панство, що зітхалося з новіту, яке знало тільки місцевий сільський діялект і зо здивуванням почую культурну, чисту, невимовної звукової краси українську літературну мову; на жидівську інтелігенцію, що була вихована в російській школі й не підозрівала навіть про існування культури української...

Сиділось і слухалось в якомусь побожному скучеві, як симфонічної музики, не входачи навіть може і в зміст промови, а тільки вухом і серцем пожадливо і ючи рідні звуки, радісні учуття... Це було величне, незабутнє Свято Кам'янецькі!

Делегати оглянули місто, будинки, які можна було б використати для приміщення Університету, землю, що могла б послужити для його потреб; побували на засіданнях Ради „Просвіти“, Міської Думи, Земських Управ, виявили цілковито можливість існування Університету в Кам'янці. „Просвіта“ дуже широко прощала своїх гостей тихою вечерею в Шевченківськім Народнім Домі, під час якої обмінювалися думками, повними надії про славну будущість Українського Університету в Кам'янці.

5. Перші реальні кроки.

Почалася реальніша праця. Відбулися загальні збори Подільської Губерніальної Ради, й на доклад голови Губерніальної Управи Віктора Приходька одноголосно ухвалено асигнувати 1 мільйон карбоз для збудування Університету; за її прикладом пішли повітові Ради Кам'янець-Подільська Повітова Рада, що складалася переважно з делегатів селян, які тяжко й отяжно зважали на кожне асигнування, щоб не обтяжувати своєї землі земськими податками, ентузіастично віднеслася до докладу голови Повітової Управи Олімпії Пащенко, ухваляючи 1 міл. карбованців (коло 5% цілого бюджету) на будування Університету. Але найщедрішо була Кам'янецька Міська Дума, де всі національні фракції: українська, польська, жидівська (сіоністи) й соціалістичний блок, одностійно й цілком широко, як дієслі патріоти свого міста, клали фундаменти для будучого Кам'янецького Університету — за докладом заступника міського голови Олександра Шульмінського, — Дума асигнувала 1 міл. карбованців, що для зруйнованого війною, евакуаціями й реквізіціями міста було значною сумою; визначила в дар 50 десятин міської управої землі — найкращий куток чорноземного ґрунту; матеріали зо своєї каменоломні гранітних

гатунків; 2 будинки 8-ми класової технічної школи, для якої обов'язалася відпустити інший будинок. Таким чином покладені були поважні підвалини для утворення Університету, а також для закладу зразкового поля, чи городу, чи інших агрономічних закладів.

Треба було постійний склад людей, що доцільнували б цієї справи й мали б за свій обов'язок розробити кожний деталь, мали б зв'язок із різними установами, — таким чином повстала — за порозумінням із професорською Комісією з Києва — перша тимчасова Університетська Комісія. На чолі її треба було людини компетентної не тільки з господарчого боку, але, ще важливіше, знайому з устроєм і потребами вищої школи.

В Кам'янці жив у стані спочинку всяма поважаний професор Одеського університету, покійний уже Петро Бучинський (польський), довголітній керівник місцевого природничого краєзнавчого Товариства та його Музею. Пр. Бучинський не відмовився покласти свої вже заслужені сили для такої поважної праці, прийняв на себе головування першої тимчасової Університетської Комісії; на секретаря запросив свого найближчого співробітника по Музею Олександра Прусевіча (польський, тепер кустос Музею ві Львові). Кожна установа делегувала по кілька своїх представників. Таким чином склалась перша Університ. Комісія з 12—14 чоловіка, маючи вже більш-менш постійний склад. Першим завданням цієї Комісії було знайти приміщення для Університету до його збудування, а також для професури і взагалі служачих.

В Кам'янці існувала від кількох літ 8-ми класова Технічна Школа з реальним відділом; займала вона між Московською вул. (перейменованою потім на Університетську) й Могилівською величезну площа, цілий квартал, із розбитим на ній парком, із двома двоповерховими будинками. В більшому містилася Школа з великими автіторіями, зразково й багато урядженими лабораторіями, фізичним кабінетом, майстернями. Як приміщення, так і урядження, розуміється, призначенному доповненні, могли б цілком вистачити для першого курсу Університету, щобто для пізніше намічених чотирьох факультетів: 1. богословського, який мав дуже грунтovу підставу в старій Подільській Семінарії, новій старих традицій українського національного напрямку, що дала так багато діячів, письменників, учених, із величезною спеціальною бібліотекою; 2. історично-філологічного, з катедрою польської мови, літератури, історії (за внесок Олекс. Шульмінського від імені польської фракції Думи і д-ра Заленського, голови польської Національної Ради); 3. математичного; і 4. природничого, який також мав підстави поважні, бо аж 60 десятинне зразкове поле з цілою господарчою фермою, а також цінними новітніми уряджениями. Не дивлячись на величезні засоби й майно, яке належало до цієї Технічної Школи, вона не стояла на підліжній висоті в своїй праці. Ци в тому було звичне керівництво Школи, чи може бути якісь інші причини; правда, в останні часи багато зруйнувалося за війну евакуаціями Школи. Через те багато було голосів

і населення, і офіційних кругів про те, що Школа не оправдує величезних затрат, покладених на неї, і тому, коли Університетська Комісія остаточно зупинилася на будівлях Технічної Школи (тоді евакуованої й поверненої), з тим, щоб її переведено до інших будівель міських, — то це пройшло безболізно, за виключенням, звичайно, самого педагогічного персоналу Технічної Школи, що мали розкішні помешкання в меншому будинковій Школі.

Разом із площею під будівлями, мали відійти до Університету всі грунти Технічної Школи, що починалися тут же за будівлями й ввійшли в склад 100 десятин, пізніше відведеніх для Університету; тягнулося те все течії далеко за місто, аж до скалистого гранітного яру річки Смотрич, де були міські каменоломні — чудове, здорове, багате на чернозем та високе місце, де мав будуватися Університет. Чи ж не символічно! Як раз ца двох граніцях міста на височинах, — з одного боку „царська“ в'язниця від шівочі, а на півдні повстав би Український Державний Університет, який було б видно більш як за десяток верстов — це на фоні численних старих башт, силуетів церков, костелів, мінарету, на фоні історичної кам'янецької фортеці, що будувалися різними переходчими народами: турками, литвинами, поляками, а найбільше — руками українського населення, козаків...

Коли відбулися збори Думи й Рад та передали асигнування, віддані були будинки, грунти — Університетська Комісія сміливо могла виступити перед Урядом з новою калиткою й новажкою підставою, щоб домагатися від нього декрету про відкриття в Кам'янці Університету.

На початку літа 1918-го р. до Києва виїхала з Кам'янця друга делегація від Університетської Комісії: 1. проф. П. Бучинський, 2. Вік. Приходько, 3. прот. Є. Сцинський, 4. Олімп. Пащенко, 5. Іос. Нацкевич (поляк). Мали в своїх руках відписи з протоколів зборів Кам'янецької Думи й Земських Рад (Губернської й Позітової), з асигнуванням 3-ох мільйонів карбованців, 100 десятин грунту, 2-х будинків і деяке урядження, плани землі, будівлі, списки майна, а саме головне — повну готовість різних установ і громадянства до само-відданої співпраці для утворення, збудування й урядження Університету на Подільській землі.

Комісія ця була в повному контакті з проф. Ів. Огієнком у Києві.

6. Справа Кам'янецького Університету в Києві.

В тім часі Українська Народна Республіка замінилася в Гетьманщину, треба було розпочинати справу мало що і заново. Міністерство Освіти було майже в тім самім складі, але могли бути інші тенденції, інший напрям, інші урядові плахи. Але тут у Києві була офіційно складена теж Комісія для утворення Університету в Кам'янці; в склад її входили: проф. І. Огієнко, проф. Ф. Швець і інші, під головуванням проф. І. М. Ганицького. До тієї Комісії й скерували делегацію з Кам'янця. В її руках знаходилися всі матеріали; її за-

вдашням було — підготувати доклади, кошториси й інше па затвердження Міністерства й для здобуття відповідного декрету. В руки тієї Комісії Її здала свій здобуток кам'янецька делегація. Повстало питання, в чиїх руках зосередиться справа Кам'янецького Університету. Саме тоді з'явилася в Києві Кам'янецька делегація. Було два кандидати на Ректора Кам'янецького Університету, — проф. Федір Швець, що спокійно, хот і об'єктивно відносився до цієї справи, і проф. Іван Огієнко, великий ентузіаст Кам'янецького Університету. Кам'янчани вже добре знали проф. І. Огієнка по близькій його лекції під час приїзду до Кам'яниці, яка зробила глибоке враження на всіх і залиша позаду в пам'яті, та по тому широму, гарячому запалові до цього діла, який виявив він за свого побуту в Кам'яниці. Можна сказати, що ціла Кам'янеччина була па його стороні, і делегація признала, що тільки енергія Її завзяття цієї людини може підняти наново цілу справу й довести до доброго кінця, а тому ЇЇ зо свого боку делегати вжили всіх ходів і виливів, щоб на чолі Комісії для утворення Кам'янецького Університету став проф. І. Огієнко, як будучий Його Ректор.

Так і сталося, — вся справа лягла на плечі проф. Огієнка, а делегати веригулися до Кам'яниці з радісною звісткою, що Ректором Кам'янецького Університету буде проф. І. Огієнко.

Як завжди, так і тепер можна цілком безстороннє ствердити, що тільки проф. Огієнкові Кам'янецький Університет завдячує своє існування: не кажучи вже, що проф. Огієнко всі свої сили, час і енергію присвятив цьому ділові, але цей син селянина, що дитиною в ходаках здобував свою власну освіту, що перейшов тяжкий шлях праці, починаючи від сільського піардильного вчителя, — він умів присвятитися до самозабуття високій справі, пожертвувавши для того не тільки собою, але й своєю родиною... Ми в Кам'янці чекали спокійно, а проф. Огієнкові не день і не два прийшлося просиджувати над планами, кошторисами, докладами, не один раз прийшлося переступити пороги Гетьмана Скоропадського, поки підписані були два декрети: один про утворення Державного Українського Університету в Кам'яниці, а другий — про номінацію Ректора Кам'янецького Університету.

7. Проф. І. Огієнко вдруге в Кам'янці, як Ректор Університету.

В літі 1918-го року приїхав у друге до Кам'яниця проф. Огієнко, вже не як гість, а як урядова особа. На місті закипіла робота. Перш усього усталася остаточно Університетська Комісія, до якої увійшло 12 чоловіка: 1. проф. П. Бучинський (поляк), голова першої тимчасової Університетської Комісії; 2. Вікт. Приходько від Губерніального Земства, голова Подільської Губерніальної Управи; 3. Олімп. Пашенко від Повітового Земства, голова Кам'ян.-Подільської Повітової Управи; 4. Нав. Бутовський від Кам'янець-Подільської „Просвіти“, голова Ради „Просвіти“; 5. д-р Миранський (жид) — презес Кам'янецької Міської Думи; 6. інж. Самусь, Міський Голова; 7. Олександер Шульц.

міський (польськ) заступник міського голови, презес польської фракції; 8. адвокат Гумішер (жид), гласний Думи; 9. провіз. Нацкевіч (польськ), гласний Думи; 10. прот. Є. Сіцинський від „Просвіти“; 11. учитель В. Злотчанський, гласний Думи і 12. Бать (жид), гласний Думи. Комісія вибрала президію: головою Комісії по декрету був Ректор Університету проф. Огієнко, заступником голови — проф. П. Бучинський і секретарем вибрано Олімп. Пащенко. Склад Університетської Комісії й презідія були затверджені осібним декретом, були постійні й незмінні, а Комісія офіційно іменувалася: „Комісія для збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету“.

Ректор Університету мав багато клошту, — треба було спорядити акти й документи ща даровані землі, будинки, прийняти все майно, скласти інвентаря всьому; виселити мешканців Технічної Школи з університетських будинків, що не хотіли виступити, хоч ім Міська Управа відвела інші мешкання, або обов'язувалася виплачувати гріхами. Треба було скласти конториси на перебудови, добудови, пристосування будинків до потреб Університету.

Нарешті формальності всі були закінчені, і Ректор Огієнко виїхав до Києва ліквідувати свої урядові й приватні справи, дістати асигнування від Уряду, через Міністерство обсадити катедри професорами, — списатися з ними, запропонувати, затвердити, підібрати штат служачих. Робота була й чомітно йшла вперед.

8. Підготівна праця для відкриття Університету.

На місці в Кам'янці зосталася для виконання всіх робіт підготівних Університетська Комісія з проф. Бучинським на чолі. Час від часу для апробати провадженої роботи збиралася склад цілої Комісії: але праця була постійна, тяжка й спішна, не можна було затруднити ввесь час цілої Комісії, що гамувало б темпи праці: всі ті члени Комісії, громадські діячі, були зайняті своєю працею — чи то громадською, чи по службі в інших установах. Тут же на місті потребувалася людина, котра б з'явилася разом із робітниками зразку і ще після закінченої деяції роботи подбала б за апробований план на дальший день.

Якраз у той час, після гетьманського перевороту, були скасовані Земські Ради (Губерніяльна й Повітова), а в Управі були назначені Урядом комісари, як надзорні органи. Кам'янецька Повітова Управа в повному складі, на знак протесту вибраного органу проти призначеннего, склали свої уповноваження й залишила Управу на руках урядового комісара... Таким чином Олімп. Пащенко, звільнившись від обов'язків голови Управи, могла пілковито зайнятися працею секретаря Університетської Комісії. І можна сказати — до самого дня відкриття Університету архітектор Урсул і секретар Комісії О. Пащенко не покидали його будинків.

Тут усе зібралося разом, — очистити будинки й садибу від залишків постової військ під час фронту, перебудувати зовні — з'єдну-

вати класи в великі аудиторії, переробити аудиторію в два поверхи; улаштувати окремі кабінети, добудувати позовні; зробити ремонт цілих будинків від паркетів до даху; від тапетів і фарбування стін до електричного урядження та умеблювання, — на все це було ледве два місяці часу й не можна було затримувати робітника ані на хвилину потребою в якихось павільйонів дрібницях. Треба було мати все на поготові, про все подбати наперед. А тут якраз після війни не все можна було дістати в Кам'янці: вже не казати про проведення електрики, арматури, за якою треба було спеціально пропиаратися до Галичини й якимсь мало не контрабандним способами діставити автом із самого Львова, за що взявся д-р Сіяк, січовик. Не було тоді в Кам'янці ні скла, ні нафти, ні соли, — діставалося все це з Галичини...

Все поборолося. Міська Управа, з прихильником Університету Олександром Шульмінським на чолі, була день і пів напоготові чимсь допомогти, врятувати ситуацію. Починаючи від головного догляду за будівничою працею інженера Папенгута з архітектором Урсулем, виконавцем робіт, і кінчуючи сміттарним обозом — завжди, по одній простій записочці або телефонічній просьбі, з'являлися на поміч, як на пожежу команда... В майстернях ремісничої школи Губерніяльного Земства виконували умеблювання.

Як не старалися тут на місці самі вже поспішати з працею, все ж підганяв нас із Києва п. Ректор, не задоволявся темпом праці, мало що не кожний день цікавився, що зроблено. Моделі меблі, гатунок матеріалів, ціни, фарбування й усікі дрібниці — все це апробувала не тільки на місці Комісія, але пічого не опускав без своєї апробати й Ректор Огієнко, про все треба було найдокладнішим способом записати в протоколи й посыкати до Києва, або кілька разів туди поїхати. Ось тому чекали ми з нетерпінням приїзду настале Ректора Огієнка. А тут і кошти, які могла відпустити в той лихий для міської каси час Міська Управа, вже були на вичерпанні. І ото в вересні приїхав п. Ректор із затвердженням складом початкової професури, за виключенням кількох не обсаджених катедр, із готовим штатом службочих (частинно) з асигнатами до скрабації на 3 мільйони карбованців (всього асигновано Міністерством 6 міл. карб.), і кількома вагонами майна: як університетського (бібліотека), так і свого, професорів і службочих.

До відкриття заливалося з місяць часу для остаточного викінчення як будинку, так і урядження, для чистки, розташування й оздоби. Відкриття було призначено на 22 жовтня 1918 р. За вересень, що заставався, треба було приготувати для викладів аудиторії, кабінети. Широко розповсюджену істку про утворення Університету, і з 1-го вересня попали відповідно подання слухачів на перший курс трьох факультетів.

Не мало клопоту принесло запрошення гостей на Свято відкриття, — розсидалися вони не тільки по Кам'янецькій Поділлі, але й по цілому краєві, а навіть за кордон, особливо до лікарнях шкіл.

Правда, час був неспокійний, тяжкий, закордонні зносини ценою жалюї, а в своїм краї теж виникали кордони, але все ж гостей очікували. Навіть заповів свій приїзд до Кам'янця на відкриття Університету Гетьман Павло Скоропадський. Тому хотілося прикраситись, оздобити новонароджений Університет, обновлений, викоханий, увесь бліскучий молодою свіжістю.

Хоч трудно було щось роздобути в оголоченому Кам'янці, все ж таки розшукувалися в приватних руках цінні килими, декораційні рослинні, що можна було — купувалося, а то й так приносили в дар, бо кожний наперебій хотів стати хоч чимнебудь помічним і порідненим з утвором, що його здвигнено загальними силами.

Останні тижні Ректор Огієнко, здається, вже зовсім не виходив із будинку Університету (в своїм урядовім кабінеті і сидав, й обідав, а може й почував...), все щось ще й ще знаходилося до роботи, кохану, навіть дрібницю, хотілося йому самому закінчити, самому дотянути... Так, щби заздрив, щоб навіть яка дрібниця не перейшла поміж його рук та ока, чи бішо про візерунок тапетів, чи про застелення килимами... На все мусів сам подивитися, а вже не кажучи, що в усіх поважніших справах не тільки давав свій керунок, але розробляв його сам до останньої деталі... Тому всім свідкам цього злиття Кам'янецького Університету з іменем його першого Ректора й дійсного творця, проф. Івана Огієнка, здається запам'яталося навжди, що ціле життя Університету, з його розгалуженнями, скручувалося в тому просторому, але затишному, зо смаком урядженому кабінетові Пана Ректора, де збиралася не тільки Професорська Рада й Університетська Комісія, але не раз і інші прості смертні громадяни: кабінет Ректора був завжди відчинений і гостинний для всіх...

Наблизилася велична хвиля — Свято відкриття Українського Університету. Вірити не хотілося: Українського Університету... Ще й сьогодні здається, що все то був тільки сон, — молодий, хороший сон, що на ціле наше життя поклав свою чарівну ознаку. (Далі буде).

Дубо.

Олімпіада Пашенко.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЦІ КОЛІЇВЩИНИ.

I. Коліївщина в польській літературі.

Українські народні рухи у XVIII ст. відомі під назвою гайдамаччини. Помічаємо той рух спершу на Волині й Поділлі, опісля скручується він у другій четверті XVIII ст. в Україні. Перший раз більше повстання знялося в право-бережній Україні 1734 року при нагоді безкоролів'я після смерті короля Августа II. Немалої сили було також повстання в 1750 році. Однаке найбільш яскравий вираз знайшов гайдамацький рух у т. зв. Коліївщині в 1768 році,

що закінчилася Уманською різнею та страшними екзекуціями над підманими коліями.

Хоча ще й сьогодні криваві тіні Залізняка й Гонти, які відіграли головну роль в Коліївщині, з'являються в деяких моментах і розділяють обидва народи, польський і український, проте на диво в добі романтизму власне Коліївщина модна тема польських творів. Побіч відомих творів Гощинського, Михайла Грабовського, Юлія Словацького й Михайла Чайковського, мавмо ще багато творів менших і зовсім забутих письменників, яких нагадав нам Василь Щурат у цікавій розвідці: „Коліївщина в польській літературі до 1841 року”.¹ До забутих творів належать: Я. Н. Камінського „Helena czyli Hajdamacy na Ukrainie”,² Стефана Вітвіцького „Sluga i pan”, Михайла Сухоровського „Wanda Potocka czyli schronienie w lasku św. Zofji”, Семенського „Wieś Serby”, Олександра Грози „Pierwsza rokuta Zeleżniaka” тощо.

Зо змісту згаданих творів бачимо наявно, що їхні автори щось більше мали на оці, як воскрешувати криваві марева Коліївщини або бити по нервах людей сенсаційністю сюжетів; ми помічаємо, що зо змісту згаданих творів проблискує висока думка, що в їх змісті корениться ідеологія. Письменники не бачать уже в коліях тільки простих злочинців, але дошукуються в іх злочині людських мотивів, не самих звірячих інстинктів; знаходять у них людське серце, але просте та збаламучене; що більше, в деяких творах уже бренить голосна нотка демократично-революційної пропаганди й побажання польсько-українського союзу для однієї мети — вільної Польщі, в якій могли б працювати згідно для однієї ідеї два братні народи. В забутій мелодрамі Михайла Сухоровського громадяться під гайдамацьким стягом поляки та українці й співають:

Wiwat nasza przyjaźń stara:
Polak, Rusin — jedna wiara!

А Швачка загріває їх до боротьби з панами такими словами: „Чи довго ще маємо жити в темності, працювати в холоді та голоді як невільники, й обагрювати себе кров'ю над не своїм снопом, а опісля плакати та нарікати під зачіпченою стріхою, що нужденне тіло до крові попадалося від спеки або морозу? Ні! ніколи! доволі тієї неволі! Тому беріть у руки ваші ножі, нехай довше не вкриваються ржою; помста нашим кривдникам; покажім тим жорстоким та негідним дідичам, що й хлоп зуміє бути паном;

¹ „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка”, 1910, V кн.

² Д-р Віктор Ган думає, що не підпадає ніякому сумнівові, що Словацький знав п'есу Камінського „Helena czyli Hajdamacy na Ukrainie”, а найкращим доказом того є, що Словацький ужив того самого прізвища „Тименко” та запозичив подібних мотивів (Param. Lit. XXVII, 3).

покажемо світові, що воля та рівність усюди мають панувати!“ Лукіян Семенський ставить перед очі шляхти марево Коліївщини й грозить за кривди відплатою. Михайло Грабовський, хоча бачить у Коліївщині саму племінну ненависть, омрячені спогади давнього чисто воєнного побуту, зосібна релігійний фанатизм,¹ проте не забуває подібно, як Стефан Вітвіцький і Олександер Гроза, що поміж коліями знаходилися теж благородні люди, що з нараженням власного життя на небезпеку боронили від загибелі поляків. Іще далі йде Михайло Чайковський. Хоча сам шляхтич, не закривав очей на кривди українського народу під пануванням шляхти й випомниає шляхті ті кривди: „Український народ бродить у слізах і в нужді, з голоду вмирало серед буйних нив; а сваволя шляхти змущается над соромливістю жінок та доньок неревстровців; хто посміє згадати про волю, мусить конати в муках під батогами нелюдських губернаторів та економів.“² Але одночасно він вірив, що „знайдуться люди, що селянина й шляхтича зв'яжуть вузлом нерозривного побратимства та зворохоблять до зброї всіх синів польської землі“³ і бажав собі „лицарською гулящістю“ козаків поставити на ноги Польщу — братерством поляків спольщити козаків.“

Питання тепер, чи мода на гайдамаків, колів у польській літературі появилася самостійно підо впливом у польському суспільстві бродячих ідей, чи польські письменники під тим поглядом мали вже попередників, що їм промостили шлях і підготували ґрунт, на який кинули польські письменники нові свої зерна? Отже польські письменники мали попередників, і то побіч менше визначних, навіть геніальних. У 1773 р. появився анонімно „Götz von Berlichingen“ Гете. В цій драмі середньовічний лицар Гетц в обороні пригнічених веде боротьбу з княжатами та з духовенством, маючи на меті „очистити гори від вовків“, „принести з лісу шматок м'яса для сусіда, що оре ріллю супокійно“, щоб „укупі з ним попоїсти юшки“, а навіть став на чолі селянського повстання, що вибухає в серці Швабії й ширить знищення та вбивства. В драмі є також згадка про жорстокі екзекуції, виконані над побідженими повстанцями — їх живцем палили, на паль саджали, колювали, стинали їм голови та четвертували їх, а сам ватахок повстанців Гетц, хоча бунт хотів повести на властивий шлях, умирав в тюрмі з словами на вустах: „воля! воля!“ В 1781 р. видає Шіллер свою революційну драму „Розбійники“. В оцій драмі виводить поет на сцену розбійників. Побіч тих, що походять із інтелігентних шарів, які стали розбійниками з теорії, та боряться в обороні неспутаної жодними правами людської волі. в обороні покривдженіх, і пограблені речі віддають бідним, в теж роз-

¹ Koliszczyzna i stepy, ст. 94.

^{2 3} Wertyhora, ст. 3 і 78.

Бійники, що походять із дна суспільства й мстяться за кривди грабіжами та вбивствами. Вплив згаданих драм Гете та Шіллера відбився сильно в німецькому суспільстві й зробив моду на лицарсько-розвійничі та викликаючі жах романи (*Ritter-Räuber-und Schauergottane*), що незабаром засипали цілу Німеччину.

Не без впливу, розуміється, Гете й Шіллера появилися теж твори Байрона й Гюго. В поемі „Корсар“ (*Corsair*), що вийшла 1814 р., малює Байрон яскравими барвами похід морських розбійників на палату турецького баші, пожежу палати, врятування від смерті в полум'ях гарної Гульнари, любки баші, Конрадом, ватажком корсарів, пристрасне кохання Гульнари до Конрада, ждання Конрадом у тюрмі смерті на палю, вбивство Гульнарою зневидженого баші в сні та втечу з палати Конрада з Гульнарою. Накінець героем драми Гюго „Нерпапі“ в теж бандит, що, подібно як Карл Моор, благородний, великодушний, і переріс своє легальне товариство. З ним кохається *Dona Sol*, подібно як Амалія з Карлом Моор, і з кохання ладна з ним *vivre errante en dehors du monde et de la loi*.

В кожному разі європейські твори промостили шлях усяким розбійникам, благородним і неблагородним, та селянським повстанцям і навчили польських письменників дивитись оком соціолога на незадоволені елементи в суспільстві й шукати джерела їх появи. Цим способом, думаємо, увійшли до польської літератури гайдамаки та колії, й письменники почали дивитись на них, коли рана приголося, іншим оком, як оком ненависті та пімсти. Крім літературного впливу, була, очевидно, ще інша причина в Польщі, більш реальна, пекуча, що веліла одиницям, які стояли понад своїм суспільством, призадуматися, чи кривавий, але яскравий епізод у найсвіжішій тоді історії польсько-українського спору може бути усуваальною перешкодою до згоди й приятельського співжиття, чи ні. Тією причиною була сильна воля поляків пірвати пута неволі й здобути собі оружжям політичну волю. Призадумувалися перед листопадовим повстанням й після нього, чи до кривавої розправи з Москвою не слід би вжити теж українців, і польська політична думка прийшла була тоді до висновку, що причиною Коліївщини були польські провини, і що коли тільки поляки обіцяють українцям усунути причину лиха, то вони підуть з поляками боротись із спільним ворогом — Москвою. Треба тільки, сказав один із членів „Towarzystwa demokratycznego polskiego“, дати українським селянам недвозначне запевнення, що польська справа — це хлопська справа, їхня справа, то тоді відгук волі близькавкою пробіжить Україну й викличе загальне повстання. Чи ж Гонта може йти в парі з справжніми визнавцями демократичних принципів? — писав польський публіцист, — а проте на гасло визволу зпід шляхетського ярма згро-

мадилася коло його непроглядна юрба хлопів, тим більше піде український селянин під польський стяг, коли справжні визнавці демократичних ідей скажуть йому, що в майбутній Польщі не буде ані пана, ані холопа, не буде ані панщини ані даремщини.¹

II. „Zamek Kaniowski“ С. Гощинського.

Відомо, що Северин Гощинський був не тільки щирий прихильник революційно-демократичних ідей, але що був він одночасно людина чину, з залізною волею, революціонер, людина, що кожну свою думку хотіла зреалізувати й шукала простих доріг для її переведення в діло; був поляком, який, як мало котрий, знав український народ, знав його нужду й мав нагоду приглянутися до тієї нужди; був пролетарем, який сам дізнав неодну кривду та неодне пониження й умів ту кривду відчути й співчувати пониженному та покривденному. Не дивota отже, що ум Гощинського живо зайняв кривавий, трагічний епізод із польсько-українського співжиття з 1768 р. — Колівщина; що його думка шукала джерела тієї кривавої трагедії; що політичний розум молодого поета, виставляючи на публічне видовище відкриту рану, що вічно кривавить і походить із нездорових польсько-українських стосунків, остерегав і накликав до поправи.

Поет, будучи ще учнем в Умані, пристрастно слухав оповідань старих людей про Колівщину, „досліджував пильно та цікаво“, як людина, що змалку була настроєна до суспільного життя, і прагнув приодіти ті оповідання в поетичну форму. В 1819 р. молоденький учень пише „Spiew o rzezi humańskiej“, але видно та поезія не задовольнила його, і 1824 р. пише вже „перший задум“ „Zamku Kaniowskiego“ прозою², а 1826 р. вирішив накінець віршем написати „Zamek Kaniowski“, „думку, що народилася перед трьома роками“, але тоді „інакше розвивалася.“³ Дві перші пісні „Zamku Kaniowskiego“ закінчив Гощинський 1826 р. частинно літом у домі Креховецьких у Лещинівці, частинно восени в Олександрівці в домі Михайла Грабовського. В 1827 р. він виправлює остаточно дві перші частині „Zamku Kaniowskiego“ й пише третю частину, Грабовський „робить приписки“ й увесь рукопис посилає обидва приятелі друкувати до Варшави.⁴ В літі 1828 р. „Zamek Kaniowski“ вийшов друком. Хоча в польській літературі, як знаємо, були вже перед 1828 р. твори, що їх героями були гайдамаки, однаке супроти того, що в своїх спогадах Гощинський ані одним словом не згадує, буцім знов ті твори, і супроти того, що Гощинський сам уже

¹ Towarzystwo demokratyczne polskie, Poitiers, 1838, 41—43.

² Seweryn Goszczyński: Podróż mojego życia (1801—1842). Wydał Stanisław Pigoń. Wilno, 1924, ст. 22, 43 і 48.

³ Seweryn Goszczyński: Podróż mojego życia, ст. 51.

1819 року написав „*Śpiew o rzezi humańskiej*”, можемо вважати його за такого самого новатора щодо тематики, як Я. Н. Камінський, Вітвіцький або Яшовський. Коли загалом можна говорити про які польські впливи на „*Zamek Kaniowski*”, можна помітити в тій поемі сліди лектури „*Grażyny*” Міцкевича й „*Марії*” Мальчевського. В своїй „*Chronologji*” нотуве подрібно поет, що прочитав; тим способом ми довідуємося, що він прочитав коло 1820 р. в перекладі французькім або польськім деякі поеми Байрона, як „*Child Harolda*”, „*Корсаря*” і „*Облогу Коринта*”, 1822 р. вчився німецької мови на Шіллера, а 1826 р. знову читав по-французьки побіч Шекспіра, Мура, Вальтера Скотта, Шіллера та Байрона.¹ Чи читав Гете, не знаємо ніякої згадки. „*Розбійники*” Шіллера мусіли без сумніву підсилити революційний запал у Гощинського, а надто осмілити ввести в польську літературу „*коліїв*”; щодо поеми „*Корсар*”, хто знає, чи не вплинула вона на остаточне оформлення поетового задуму. Такі мотиви, як напад корсарів на палату турецького баші, пожежа палати, влім до палати, вхід Конрада в горючий гарем, гаряча любов Гульнари до Конрада й наслідком того вбиття нею знаневидженого баші, накінець засуд Конрада на паль — могли вплинути на фантазію поета й устійнити план поеми. А втім до впливу „*чорної фантазії*” Байрона признається поет у розвідці „*Nowa epoka poezji polskiej*”, надрукованій у Krakowі 1835 р.

З яких джерел черпав Гощинський свої історичні відомості до „*Zamku Kaniowskiego*” — не знаємо докладно. Знаємо тільки, що був познайомлений з історією Уманської різni й навіть написав 1819 р. „*Śpiew o rzezi humańskiej*”, який до нас не дійшов, а в збірнім виданні своїх писань, що вийшли у Львові 1838 р., добавив до поеми нарис п. и. „*Kilka słów o Ukrainie i rzezi humańskiej*”. З дописки до „*Zamku Kaniowskiego*” поета чи може Михайла Грабовського, бо про нього, як про їх автора, пише поет у „*Zapiskach do moich pamiętników*” (ст. 51), виходило б, що за історичну певність уважав поет тільки факт, що „*в повстанні в Україні 1768 р. Канівський замок, як також кілька інших у тій околиці, був зруйнований і спалений гайдамаками*”, і що образ втікаючої перед погонею Швачки смертельно ним зраненої ножем Орлики, що полишає за собою сліди крові на стінах, уявив поет із переказу, що „*жінка замкового губернатора, піймана козаками й уже ранена, була всілі ще вихопитися від них, а втікаючи перед їх погонею по кімнатах та замкових валах, щораз слабіша, спиралася на стіни*”, полишаючи на них криваві сліди, „*поки не дігнали її й накінець не вбили*”. В згаданому нарисі Гощинський зовсім не пише про „*канівський бунт*” і кінчує нарис загально словами: „*Z takich to cza-*

¹ Sew. Goszczyński: Podróż mojego życia, ст. 35, 39 і 47.

Михайло Мочульський:

sów, z takich to ludzi osnułem „Zamek Kaniowski”. Чому зробив так поет, хоча саме канівський бунт повинен був бути предметом нарису, трудно зрозуміти. Тим більше видається дивним, що сам Гощинський пише в поемі, що „nieraz badał pilnie i ciekawie ocalej zamku kaniowskiego sprawie“. Видається тому певним, що історичну основу до „Zamku Kaniowskiego“ взяв поет не з історичних документів, тільки виключно з усної традиції. Історичні відомості про канівський бунт, сперті на актах слідчих комісій, одержали ми тільки в найновіших часах. Тим більш цікавим буде для нас питання, наскільки поет наблизився до історичної правди?

До недавна черпали ми відомості про Коліївщину виключно з актів військово-судової комісії в Кодні з т. зв. Кодненської книги, сьогодні стали нам доступними та-кож документи слідчої комісії, що займалася гайдамацькою справою в Київській губернській канцелярії Воїкова. Маємо отже сьогодні повніший образ Коліївщини, як досі. Богдан Суходольський, автор монографії про Гощинського, каже, що „єдиною історичною правдою“ в „Zamku Kaniowskim“ „є сам факт здобуття замку в Каневі — й ніщо більше.“¹ Так бодай здавалося б на перший погляд, однаке в дійсності історичних елементів у творі трохи більше, як по джерелах, якими під той час розпоряджав Гощинський, можна б здогадуватися. В світлі новознайдених матеріалів про Коліївщину Осипом Гермайзе² річ представляється трохи йнакше. Не йде нам про подробиці, тільки про загальні речі. Суходольський твердить, що Швачка замку в Каневі не здобував. Отже на основі свідчень Семена Неживого можемо з цілою певністю ствердити, що Швачка належав спершу до чети Неживого й що вкупі з ним брав участь у нападі й у здобутті Канівського замку. Що тільки після спалення замку Швачка відлучився від Неживого й діяв на власну руку. В кожному разі свою діяльність почав Швачка як підручний Неживого.

Акти, що відносяться до справи Швачки, не знайшлися, через те не маємо й подробиць із його життя.³ Однаке деякі подробиці з його допиту дісталися до протоколу судової комісії й вони кидають трохи світла на його особу. На ім'я Швачці Микита, не Яків, як досі писуть за Шульгіним. У правобережну Україну прийшов він із Запоріжжя 1767 р., восени, продавати сіль, там зимував, а опісля пристав до Залізняка. Чи був Швачка „першим з-поміж міщан Канева“, можна сумніватися; він був безземельний і займався торгівлею чумацького типу.

¹ Bogdan Suchodolski: Seweryn Goszczyński. Życie i dzieła. Warszawa, 1927, ст. 114.

² Осип Гермайзе: Коліївщина в світлі ново-знайдених матеріалів. „Україна“, кн. 1–2, 1924, ст. 64.

³ О. Гермайзе, op. cit., ст. 20.

Опис особи Швачки, що зробив Гошинський, майже годиться з судовим описом. Швачці було 40 років, росту був малого, волосся в нього було темнорусе, очі ясно-карі, обличчя подовгасте.¹ Міг бути тому трохи сивий, хоча „молодий рум'янець заливав усе обличчя“, в боях міг придбати „чорний шрам“, при 40 роках і малому зрості міг бути „тілом важкий“. Міг також „келіхом занадто зогрівати себе.“² Поляки, очевидно, зненавиділи Швачку. Народ співає про нього:

Ой вивішав жідів, ой вивішав ляхів та на панських воротях!³

Швачка був відомий, як жорстока людина, через те його психічний портрет, що змалював Гошинський, правдивий.

Щодо головного героя „Zamku Kaniowskiego“ Небаби, мусимо ствердити, що в реєстрі коліїв такого прізвища не здibaємо. Але, що під Небабою розуміє Гошинський Неживого, не підлягає найменшому сумнівові. Очевидно, прізвище „Неживий“ не підходило Гошинському в поемі, й через те перемінив його на „Небаба“. А втім портрет фізичний і духовий Небаби зовсім відповідає історичному портретові постаті Неживого.

Значно більш відомостей, як про Швачку, маємо про отамана Семена Неживого. З судових актів знаємо, що був він зовсім молодий, йому було всього 24 роки, був „росту великого“, в нього волосся було темно-русе, очі сірі, обличчя подовгасте й на правій брові мав невеличкий знак.⁴ Судовий опис Неживого годиться зовсім з описом поета, який розказує про нього, що мав „чорний вус“, „очі, що при темних бровах відбивають так, як блеск пілудня при півночі тіні“ та „форму постави, що, зодягнена в бурку, подобала на щоглу байдака“. Очевидно, маючи таку поставу й будучи молодим, мусів бути Неживий „у пошані своїх, як образ“, мусів бути „душею дівчат та вечерниць“ і бути відважним козаком.⁵ Чи однаке Семен Неживий жив безжурно, як виникало б із слів поета, треба сумніватися. Він родився в убогій сім'ї, на Чигиринщині, вчився ганчарства, а опісля подався на Запоріжжя і „был в запорожских дачах в разных урочищах для рыболовного промыслу“. В допитах Неживого є значні розходження щодо його особистих стосунків, — він не хотів сказати ані де жив він після свого повороту з Запоріжжя, ані де знаходилася його дружина. З показок свідків виходить, що Неживий не грабував селян і не чинив якоїсь шкоди

¹ О. Гермайзе, оп. cit., ст. 64 і 65.

² Seweryn Goszczyński: Zamek Kaniowski. Opracował Józef Tretiak. Biblioteka Narodowa. Kraków, ст. 82, 83.

³ М. Драгоманов: Політичні пісні укр. народу XVIII—XIX ст., Частина перша. Женева, 1883, ст. 53.

⁴ О. Гермайзе, оп. cit., 65.

⁵ S. Goszczyński, оп. cit., 64 (Zam. Kan.).

населенню, навпаки — боронив понизених та покривджених.¹ Неживий, як пише Яків Шульгин², бажав завести лад в Україні по своїх пересвідченнях. З рапорту Румянцева знаємо, що Неживий, здобувши Канів, завів там „порядки економіческі“. Очевидно, „першим з-поміж надвірних козаків старости“ Неживий не був ніколи. Губернатор Канівського замку Новіцький є історична фігура, й правою є, що завідував він Каневом жорстоко та що поки замок був зруйнований, „w mieście złego coś wyrastało“, бо гострено вже „коси та ножі“.³ Гермайзе устійнив дату Уманської різни на день 9 червня ст. ст., цебто 20 червня н. ст.; з рапорту Румянцева про канівську справу з дня 19 червня ст. ст. виходило б проте, що в тому часі вже був здобутий Канів; на всякий випадок річ певна, що Богуслав був збурений перед Каневом і що слова гінця до Новіцького: „leć do starosty: on, śród Bohusławia, roi gromady, rozstrzeliwa baby“⁴ — були безосновні. А втім, як устійнив Суходольський,⁵ під той час загалом не був старостою Микола Потоцький, якого мав на думці Гощинський.

У поемі акція відбувається пізньої осені. Супроти того, що замок зруйнований у червні, час не відповідає правді. Гощинський перемінив мабуть час тому, щоб дати поемі сумний колорит. Не особиста кривда кермувала вчинком Неживого. Не тому подався він до Канева, щоб пімститися над губернатором замку, бо той забрав йому наречену Орлику, але з інших мотивів. Із показів самого Неживого та Василя Шульги знаємо, що Неживий рішився йти на Канів, бо Канівці післи місце до нього й просили візволяти канівських козаків, яких поляки „заперли в замок і, відібравши в них оружжя, хотять перерізати за благочестя і вже мов одного козака зарізали“. Шульга, підтверджуючи зізнання Неживого, добавив, що губернатор Новіцький „у містечку Каневі держав під караулом сто козаків за те“, „что не пошли в конфідаційну службу“, й хоче за те покарати їх смертю. Неживий боронив себе тим, що тричі писав до канівського губернатора, щоб той „благочестивий народ выпустил ис Канева без повреждения“, але Новіцький не тільки не хотів випустити арештованих, але ще й нахвалився перестріляти Неживого з невеличким відділом, що прибули в Канів на переговори. Тоді Неживий велів своїм козакам підпалити порожній дім, що стояв за канівським замком, від вогню наслідком вітру зайнявся замок і зовсім згорів; Новіцький із своїми драгунами утік за Дніпро, деякі поляки та жиди, що не

¹ О. Гермайзе, op. cit., ст. 65—68.

² Яків Шульгин: Начерк Коліївщини. У Львові, 1898, ст. 51.

³ Seweryn Goszczyński, op. cit. ст. 78 (Zam. Kan.).

⁴ S. Goszczyński (Zam. Kan.), op. cit., ст. 79.

⁵ Bogdan Suchodolski, op. cit., ст. 117—118.

встигли втекти, були перебиті, а арештовані Новіцьким козаки втекли з тюрми й отримали з відділом Неживого.¹ Роман Небаби з Орликою є твором фантазії поета. Мотив проколення ножем зненавидженого чоловіка у сні поет позичив може в Байронівського „Корсаря“, а може, як думав С. Віндакевич, узяв із повісті Вальтера Скотта „The Bride of Lammermoor“, у якій знаходитьться аналогічна сцена.² А Юліян Кшижановський, не заперечуючи, що правда, впливу лектури на генезу цього мотиву, в'яже цей мотив із мандрівним мотивом, узятым із популярної візантійської новелістики, що стала джерелом саги про Олафа й Гудрун та переказу про Володимира й Рогніду, що хотіла проколоти у сні Володимира.³ Ані Небаба-Неживий не був пійманий поляками в битві під Мошнами й посаджений на паль, бо такої битви під той час зовсім не було, ані Швачка не згинув у полум'ї Канівського замку. Неживого арештував підступом московський полковник Чорба. Швачку піймав московський підполковник Брінк недалеко Богуслава,⁴ про що згадує й народня пісня:

А москалики, да не дурній, да розуму добрали:
Ой, насамперед батька Швачку із осаулою до купи зв'явили.
Ох, ізв'язали, да попарували, да на вози поклали,
Іа Богуслав'я до Білої Церкви іх у неволю забрали.⁵

Обидвох ватажків судили в Києві: били їх кнутом і, „вирізавши їм ніздря й поставивши на лобі та на щоках указні знаки, заслали в Нерчинськ на вічну каторгу.“⁶

Про трагічну смерть дружини губернатора Канівського замку немає сліду в судових актах, і дуже можливо, що загалом під час гайдамацького нападу не було її в замку. Мотив нещасливого кохання пана до панщинної дівчини міг узяти Гощинський із дуже популярної пісні про Бондарівну та пана Каньовського. Пан Каньовський кохав селянську дівчину, а все ж таки вона гордо відкидає його кохання й волить смерть, як жити з ним:

Ой, чи хочеш, Бондарівно, ізо мною жити?
Ой, чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?
Ой, волю я, пан Каньовський, в сирій землі гнити,
Як з тобою, мошенником, на цім світі жити.
Ой, як тілько Бондарівна ті слова сказала,
Ой, вистрелив пан Каньовський — Бондарівна впала.⁷

Хоча Гощинський у поемі „Zamek Kaniowski“ дав загалом несподівано вірний образ мало відомого канівського епізоду, вийнятого з цілості Коліївщини, однаке не сам історичний образ був його метою, — в стосунку до ми-

¹⁻⁶ О. Гермайзе, op. cit., ст. 65—68 і 77—78.

² S. Windakiewicz: Walter Scott i Lord Byron, Kraków, 1914, ст. 48.

³ Julian Krzyżanowski: Tragedja Orliki. „Ruch Literacki“, 1935, Nr. 4—5, ст. 97—102.

⁴ М. Драгоманів, op. cit., ст. 51.

⁵ Zbiór wiadom. do antropol. kraj., т. VIII, в Кракові, 1884.

нувшини зайняв він активне становище й дав своїй поемі ідеологічний засновок, у її основу вплив соціально-політичній ідеї супроти сучасності.

Батько поета брав участь у повстанні Косцюшка, багато розказував йому про вождя, сам поєт уже, як молодий хлопець, почав був писати посму про Косцюшка, отже певне й за провідну ідею свого життя мусів узяти собі слова Косцюшка: „В погорді смерти єдина надія поліпшити нашу долю й прийдешніх поколінь. Перший крок до скинення неволі — це відважитися бути вільними; перший крок до перемоги — це пізнати власну силу”. Тому, коли розвіялася надія відбудувати Польщу за допомогою Наполеона, а опісля погасла віра в справедливість Олександра I й польський політичний рух перейшов у підземеля, молодий Гощинський, коли тільки знадобилася спосібність, вступає з початком 1821 р. до союзу „Вольних Поляків”, опісля сам, висмикаючися завжди з рук поліції, веде в Україні потай революційну пропаганду, належить до „Związku Wojskowego”, бере участь у листопадовому повстанні, і так аж до перелому, викликаного Товянським, веде конспиративне життя. Погорджує смертью й черпає надію з власних сил. Не слід забувати при тому, що Гощинський походив від убогих батьків, що часто скиталися по панських дворах і часто жили без посади; що подібно й його син, автор „Zamku Kamiowskiego”, жив у біді, часто користувався з ласки кревних та багатих товаришів; що жив поміж людом, надвірними козаками, службою, гусарами; що життя люду, його нужду й утиски панами та двірською службою, — знат, як ніхто з сучасників польських поетів. А те, що бачив він довкола себе, і те, що чув, було таке страшне, таке закам'яніле лихо. що поєт не бачив іншого виходу з хибного кола лиха, як тільки революцію. Майже всі революційні поезії з того часу, коли поєт ховався перед поліцією в Україні, пропали; збереглася однаке одна поезія, загально відома й характеристична, що кидає яскраве світло на ідеї, що порушали під той час душу поета, а нею є — „Uczta zemsty“. Поєт хотів би подати „помазанцям“, „увінчаним розбійникам“, „фальшивникам святої віри“, „обскурантам“, „аристократам“, „катам людей“ пугар, сповнений кров'ю та слізьми народів, а на закуску після випиття — штилети. До кривавої пімsti кликав поєт проти тих:

Kto na chorągwii swojej wywieszal
Ucisk ludzkiego rodu i spodlenie.
Kto go nikczemnił i tem rozgrzeszał
Szatańskie swoje sumienie.¹

Але що мусіло діятися в серці поета, коли бачив, що польські діячі хочуть втягнути селян не тільки польських,

¹ Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego. Wydał Zygmunt Waślewski, ст. 32–34.

але також українських до збройного повстання, при допомозі якого має воскреснути Польща й одночасно, крім гарних слів для селян, не хотіли зробити ніякої пільги? А тим часом положення селян було щораз гірше. Не тільки не знесено тілесної карі для селян, але ще повернено її для міщан. Дідичі не тільки що не знесли панщини, але, коли згодом вона не оплачувалася, почали викидати селян із села; вони, „надуживаючи своєї влади, розганяли цілі громади, були села, зрівняні з землею та цілі громади людей, що блукали без притулку.¹ Що більше, знущалися над селянами й не безосновно радили „*Wiadomości brukowe*“ завести машину для биття селян, щоб заощадити панських рук та нервів. Мусів знати також Гошинський, що діялося в Саврані в Вацлава Ржевуського, званого Золотою Бородою, в окруженні численної дружини надвірних козаків. Адже ж його приятель, Тимко Падура, був джурою Ржевуського та його надвірним поетом. Адже Падура творив українські пісні, мандрував по українських степах, з'єднував селян та козаків для польського повстання й мріяв укупі з Ржевуським, що на голос золотого рогу з Варшави получиться „козацький бунчук із білим птахом ляхів“, і Ржевуський, як український гетьман, стане на чолі повстанчих козацьких полків і Польщу звільнить із кайданів.² Гошинський, хоча молодий, знаючи насірізь селянську душу й знаючи тяжке життя селян-кріпаків, розумів добре, що селяни, поки не будуть вільними, не тільки не візьмуть участі в польському повстанні, але можуть повернути коси та піки проти польських панів і повторити Коліївщину. Гошинський болів серцем, що „rodacy mili“ не хотіли „samí pojrzeć na przyszłość“, „pauczę dugo tłumionej swobody“ і тому постановив пригадати їм „надто скоро забуту іграшку“:

Kiedy ze stalą, jak z zemsty żagwiami,
Krew żywej piersi lano w trupie czaszki
I każdą leżkę, za pana wyłaną,
Jej dymiącemi kroplami spłacono.³

На нашу думку така мета була „Zamku Kaniowskiego“, а не інша, і провідною ідеєю „Zamku Kaniowskiego“ було не що інше, як повна емансипація селян, зокрема скасування різок, ушанування в селянині людини, перепинення всяких знущань над селянами, і надання права власності землі. Тому таким грімким, трагічним голосом кликав Гошинський до польських сердець:

Jednak, co powiem, niech z was każdy słyszy,
I, gdy mu zda się, niech naprzód wyskoczy.

і нагадав панові „різками засіченого батька“, „засило-

¹ Wł. Grabski: Historja Towarzystwa rolniczego. I, 27, 81–84.

² Pyśma Tymka Padurry. Львів, 1874, ст. XXIII–XLV.

³ Sew. Goszczyński: Zamek Kaniowski, ст. 97.

вану наймилішу доньку", „позвавленого любої нареченої", вмираючого в „панській тюрмі" за те,

Że jak pies podły o głodzie i zimnie
Dla usług jego przemarnował lata.

Тому розвинув Гощинський у своїй поемі кривавими фарбами намальований образ селянського бунту, і тому сумував, що „zność tenże pokój i zbrodnie te same!"¹ (Д. б.)
Станиславів.

Михайло Мочульський.

„В АДІН ЧАС".

Російська мова серед московофілів у Галичині.

Сьогодні ледве чи здобувся б хто на таку недотепну річ, як брошура Богдана Андрійовича Дідицького: „Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски", вид. у Львові 1866 року.

Однак перед 70-тими роками вона не то, що робила враження, але в добавку не один читач вірив авторові на слово, що за годину може „малорусинъ" не тільки навчитися „по-великорусски", але навіть змінити своє національне обличчя.

Подібне було з Дідицьким, коли він із завзятого польського патріота став за годину „русским" діячем. Про цю метаморфозу писав Дідицький на схилі своїх літ у „Свое-житъевыхъ Запискахъ", що до 1848 року, коли йому, поповичеві з роду, було 22 роки, він не знав „руської" азбуки і тільки тоді, під впливом утворення „Руської Ради" у Львові, почав її навчитися.

До того часу „не имѣль я ни малѣйшаго понятія, такъ якъ въ школахъ, до которыхъ я изъ дѣтства ходиль, русчины вовсе не учили". Тому купив собі Дідицький „руського" букваря, п'ять граматик, виданих до 1848 року, і „старославянское руководство" серба Аврама Мрозовича (Будин 1841 р.) та поїхав до батька, пароха Мостів Великих, „вѣчно зачитанного въ русскихъ церковныхъ книгахъ", щоб при його помочі навчитися слов'янської азбуки.

І захоплювався Богдан Дідицький церковними книгами, а коли ще під осінь 1848 р. явилися в Мостах Великих дві сотні російських драгунів із найдальших північних губерній, він загорів любов'ю до „москалів", хоч іх раніше, як „ръянный" польський патріот, ненавидів.

Коли ж услід за драгунами приїхав до Мостів Великих православний батюшка, о. Кирилов чи Кирилов і відправляв у місцевій церкві Вечірню й „напутственный Молебен", Дідицькому відразу роз'яснилося в голові, що різниця в читанні церковно-слов'янського тексту в устах

¹ S. Goszczyński: Zamek Kaniowski, ст. 87–88 і 152.

о. Кирилова та в Його власних невелика, і що вона помітна тільки в чотирьох буквах: *ѣ, и, ѿ, є* по приголосних.

Батько Дідицького запросив о. Кирилова до себе в гостину, й тут поведено дальшу дискусію над згаданими чотирьома буквами. „Здѣлавши то простое открытие, спорившie дотолъ два русскii духовники дружно усмирились, и отецъ мой съ видимымъ удовольствиемъ, что на старость научился щось нового, читаль одинъ дальшiй уступъ Евангелия великорусскимъ, а о. Кириловъ съ ровнымъ же удовольствиемъ еще дальше малорусскимъ произношенiemъ“.

Узбрений у таке високе філологічне „знання“, добуте на основі букваря, сербського „руководства“ і п'ятьох граматик, а поміж ними двох (Йосипа Левицького й Івана Вагилевича), складених із російських підручників Таппе, Бутовича, або Гречи в тій цілі, щоб між несвідомих галичан перепачковувати „руsskii язык“, — Дідицький по пiвгодиннiй розмовi з о. Кириловим рiшився написати „росправу“: „За поль часа научитись читати славянское Евангелie Русину по московськи, москалеви по руски“. Вiн на вiть списав собi двi словi, де мiстились розрiзнюючи вимову прикмети (*ѣ, и, ѿ, є*): „всъ гибнемъ“: „по-малорусски: *wsi hyb nem*, а по великорусски: *wsje gibnjet*“.

Намiчену „росправу“ Дiдицький такi написав, але вона з часом пропала, і тiльки в 18 лiт пiзнiш стала „прототипом“ для видання нової брошури: „Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски“ (Свое-житьев. зап. стр. 5—6).

З такими „великомостенскими“ поглядами на мову Дiдицький в р. 1849 помагав Миколi Устияновичевi редактувати „Галичо-руsskii Вѣстникъ“, опiсля поїхав до Вiдня на спiвробiтника урядового часопису „Вѣстника“, звiдкiля вернувся до батька в р. 1851, а в половинi 1853 став редактором „Зорi Галицької“, докiль у рiк пiзнiш не вiддав ї в руки Северина Шеховича. Очевидна рiч, що погляди Дiдицького мусили вiдбитися на мовi згаданих часописiв, у яких найменш було слiдiв рiдного говору, а зате чимало церковщини й росiйшини.

В часi побуту в Вiднi слухав Дiдицький лекцiї Мiклошiча, і хоч не мав iспиту зrости, в р. 1855 став заступником учителя в перемиськiй гiмназiї, де йому вiддано години украiнської мови.

Як виглядала ця наука, про це маємо вiстi в „Споминах з життя“ Анатоля Вахнянина, де читаємо: „В п'ятiй і шостiй класi мав науку украiнської мови Богдан Дiдицький. Вiн учив нас і полякiв разом на однiй годинi. Полякам читав iз доброю декламацiєю „Марiю“ Мальчевського, а нам диктував iсторiю староруської лiтератури. Не виходив однакo ж поза часi Несторовi, а письменнi завдання були в нього тi лiпшi, в якi ми iз словаря Шмiда (московського) вкладали бiльш московських слiв. Живої мови, анi лiтератури своєї ми не знали нi крихiтки. Пiдручником до

старослов'янщини й староруцчини була вже хрестоматія Головацького. Про „Енеїду“ Котляревського, твори Артимовського, Гребінки, Основ'яненка та Тараса Шевченка ми не чули ні одного слівця“ (стр. 21).

Сам Дідицький писав про своє вчителювання Якову Головацькому дня 18. III. 1856 р.: „моя дѣятельность въ школѣ ровняется дѣятельности учениниковъ Мѣодія; моя евангелія — то Шевыревъ, которымъ Вы, благорачительный Учитель мой, меня довременно снабдили. Иногда составляю въ пользу здѣшняго гимназійскаго юношества стишки для затверженія на изъустъ, и посылаю ихъ къ Г-ну Инспектору; но не знаю, суть ли они по его вкусу, и придаутся ли къ чему нибудь“ (Коресп. Як. Голов. 1850 — 62. стр. 262).

Так виглядала наука української мови, що вів Дідицький. Та хоч він послугувався підручником літератури Шевирьова, а молоді велів користуватися словником Шміда, сам усе ж таки „руssкаго языка“ не навчився, а молоді не дав прикладу пошани для рідної мови, нав'язуючи їй своє „язичie“, — ні українське, ні російське.

У „Свое-житьевих записках“ Дідицький велить нам вірити (стр. 10), що в р. 1866 знав він уже „книжную великорусскую рѣчъ“. Однак у дійсності воно так не було. По кінець свого довголітнього життя Дідицький її не навчився, про що свідчать хоч би його спогади, чи записи, вид. 1907 і 1908 р. у двох частинах, де мова мішана, — ні українська, ні російська.

Оповідав мені в р. 1895 в Києві пок. проф. Володимир Бонифатіевич Антонович, що коли тільки переїздив він через Львів, усе складав візиту Дідицькому, щоб себе обезпечити перед доносами галицьких русофілів, що не перебирали в засобах та „інформували“ київського генерала жандармерії Новицького, а це могло спричинити йому небажані наслідки по повороті додому. Правда, що Дідицький, сам особисто порядний чоловік, не завжди мав змогу доноси спинити, але така візита не могла Антоновичеві пошкодити. Коли Антонович уперше зайшов до Дідицького, почав навмисне говорити по-російськи. Дідицький мнявся, хотів відповісти „книжною великорусскою рѣчью“, але размова не в'язалася. Вкінці промовив Дідицький: „Знаете, господине професор, от говорім по-нашому“. І почала плисти українська мова. Дідицький розбалакувався й віднісся до київського вченого з великою пошаною й симпатією, коли навіть йому та ще другому „Малоруссові“ Антонові С. Будиловичеві присвятив першу частину брошури „Свое-житьевыи записки“ „въ милую память моихъ розговоровъ съ ними въ библиотецѣ львовскаго „Народного Дома“ въ 90-ти лѣтахъ XIX в.“, а зокрема згадав про обох учених сердечними словами (І. стр. 82 — 93).

Що „Малорусину“ не так легко можна було вивчитися „по-великорусски“, видно це не тільки з писань Дідиць-

кого, але й його „благорачительного учителя“, Як. Головацького. Тому теж здавалося, що він опанував уже в Галичині російську мову. Коли однаке Головацький виїхав із Львова б. III. 1868 року до Вільни, аж тоді зрозумів, що знання російської мови не має. І хоч він у Вільні урядував по-російськи й обертається серед російського чиновництва, все ж таки ще в р. 1871, отже у три роки пізніше, усіх нюансів „живой великорусской рѣчи“ собі не присвоїв.

Коли на прохання Василя Мик. Гербеля (1827—1883), що в р. 1871 видав збірника: „Поэзія Славянъ“, Головацький написав для неї статтю про „Червонорусскую литературу“, Гербель мусів її зм'якшити не тільки в атаках на українців, але також поправити в мові. Тому й писав Головацький Гербелеві в недрукованому досі листі: „Представляю Вамъ полное право редакции моей статьи касательно ея содержания, способа изложения и особенно касательно слога, въ которомъ я все еще не утвердился, какъ слѣдуетъ, и кажется до моей смерти не забуду привычекъ мѣстного галицкаго говора. Я душевно благодаренъ за Вашъ трудъ — и вполнѣ довѣряю Вашему опыту и благородному чувству, которы должно проявлять во всемъ изданіи Вашемъ. Исправляйте и подпишите мое имя...“ (25. II. 1871. Публ. бібл. в Петербурзі).

Річ ясна, що при невеликій підготовці Дідицького в філології, а зокрема при браку знання української та російської мови, з його брошури „Въ одинъ часъ“ міг вийти тільки курйоз.

І коли я сьогодні говорю про нього, то тільки тому, що брошура Дідицького мала перед 70-ма роками своїх читачів, що вона була свого роду політичним засобом для обрусіння галицької інтелігенції, а по крайній мірі до впновання в ній пересвідчення, що вона не українська, але „русска“, бо вона поширювала хаос у літературній мові, спиняла її розвиток, або й ширila зневіру. Розіслав її Дідицький восени 1866 р. даром, як додаток до 80. числа „Слова“ ніби у 1500 екземплярах, хоч, як знаємо, тільки з початком 1867 р. число передплатників „Слова“ перейшло 1000 осіб („Слово“ 1867 ч. 23).

Мала вона, за словами Дідицького, „послужити азбуковы мъ руководствомъ для тѣхъ земляковъ, нашихъ Галичанъ, особенно изъ духовного и учительского званія, который власне тогда въ большомъ нежъ коли небудь передъ тѣмъ числѣ пересилялись за кордонъ (въ Холмскую Русь) и которымъ знаніе тамъ русского языка по „московскому“ словопроизношенію казалось якобы необходимою потребою. Я же и самъ былъ тогда во многихъ случаяхъ такимъ руководителемъ, или поучителемъ на скоро (т. е. на „одинъ часъ“), о чемъ еще въ тѣхъ же монихъ запискахъ ближше поговорю, а здѣсь стверджу ино коротко, що сю

брошурку властиво издалъ для упомянутой чисто-практичной цѣли" (Свое-житъев. записки I. стр. 6).

Ледве, чи багато емігрантів користало з брошури Дідицького, а ті, що з неї вчилися, могли хіба дуже скоро переконатися, що теорія й практика — не завжди годяться з собою та що брошурка Дідицького — це звичайний гумбуг.

Як нам відомо, еміграція з Галичини почалася в 1865 році, а ще в десять літ пізніше писав „Галичанин“ (чи не Яків Головацький) дописа до „Слова“ (1875. ч. 8:): „Изъ Привислинского края — Галичане въ Холмщинѣ“, а в ньому вияснював важкий стан емігрантів саме через брак знання „руssкаго языка“.

В „Слові“ читаемо: „На ряду съ этимъ представьте себѣ Галичанина, прибывшаго въ предѣлы Россіи съ иностраннымъ образованіемъ, иногда съ претензіей на всесторонность своего образованія, да еще въ духѣ russкомъ, съ убѣжденіемъ, что онъ пришелъ „просвѣщать“ Россію, представьте себѣ такого человѣка въ russкомъ собраніи, гдѣ онъ не можетъ даже поддержать разговора какъ по незнанію языка, такъ и понеманію russкихъ интересовъ; добавьте, что при всемъ томъ Галичане-священики заняли лучшія мѣста въ Холмской епархіи, а Галичане учителя, знатоки древнихъ языковъ, при введеніи классическаго образования въ Россіи, получили видныя должности, — и причины недоразумѣній стануть для васъ ясными.“

Про галицьких священиків-емігрантів писав дописець, що вони бралися до очищування обрядів і проти непокірних „обращались къ поліцейской власти о пособії, чѣмъ еще болѣе увеличивалось недовѣріе къ Галичанамъ“. А все ж таки й тоді обряд вийшов „не russко-православный.“ „Русскій человѣкъ видѣть служеніе, совершающее Галичанами (за исключеніемъ весьма немногихъ) и недоумѣваетъ. Чего то недостаетъ, какая то натяжка въ голосѣ, жестахъ и походкѣ; его поражаетъ чтеніе съ неправильнымъ удареніемъ, замогильно-таинственный взглазъ, своеобразное крестное знаменіе и небрежное отношеніе священнослужителя къ богослуженію, такъ что невольно является мысль: не проникнуть ли служитель алтаря раціонализмомъ?“

„Съ russкимъ языкомъ Галичанину трудно справиться, особенно сельскому священику. Хотя отъ этого послѣдняго требуется только составить бумагу на russкомъ языкѣ, однако, если онъ не желаетъ чувствовать себя чужимъ на russкомъ собраніи, онъ долженъ свободно владѣть russкимъ языкомъ. А сколько найдете Галичанъ, которые въ состояніи устно и письменно, безъ грубыхъ ошибокъ, выражаться на russкомъ языкѣ? Основательное изученіе обѣ удареніи, общеніе съ Russкими, чтеніе книгъ, преимущественно

поетического содержанія, и словарь необходимы для Галичанъ”.

Хіба ніхто не посудить дописця „Слова“ в тенденційному освітленні дійсности. А його помічення вказують дуже ясно, що брошура Дідицького „Въ одинъ часъ“ мимулася з ціллю, що з неї ніхто нічого не навчився та що автор брошури як „руководитель, или поучитель нас скоро“ хіба тільки одурював своїх принаїдних учнів.

Мав однаке Дідицький іще іншу ціль, коли видавав свою брошуру. Кількома неділями раніш, поки вийшла брошура, проголосив Наумович у „Слові“ (1866. ч. 59) статтю: „Поглядъ въ будучность“, де нав'язував галицькому громадянству думку про те, що „Русь Галицка, Угорска, Кіевска, Московска, Тобольска и пр. подъ взглядомъ етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь“ — Дідицький прийшов Наумовичеві з поміччю, бо обидва вони вже від 1849 року „согласно поняли и признавали исконнюю мысль нашего племенного единства со всѣмъ прочимъ русскимъ міромъ“ (Св. житієв. записи стр. 6.)

І це була головна ціль брошури Дідицького. Як вияснював автор свої погляди, — хочу поговорити.

II.

Брошура Дідицького „Въ одинъ часъ“ друк. мал. 8° має всього 31 сторінку. Для нас мають вагу сторінки від 3—11., де міститься ціла її мудрість.

Дідицький пересвідчений, що „на Руси одинъ русской языкъ, а на этомъ языке два выговора: малорусский и великорусский“. Треба тільки, щоб „малорусь узналь отличительныя примѣты великорусского выговора“, а станеть сейже часъ и говорить по русски произношениемъ великорусскимъ“. А тих „примѣтъ“ нарахував Дідицький усього п'ять:

1) Приголосну *g* виговорює „малорусъ“ все як лат. *h*, а „великорусъ“ як *v*: святаго = *swjatawo*, доброго = *dobrawo*, моего = *mojewo*. У всіх інших випадках *g* звучить як лат. *y*: городъ = *gorod*, гдѣ = *gdje*, долгій = *dolgij*, з винятком слів: Господь, Богъ, що в обох мовах виговорюється: *Boh*, *Hospod'*.

2) Голосну *e* виговорює „малорусъ“ з поч. слова, як *j*, а по приголосних як чисте, нейотоване *e*: есть = *jest'*, будеть = *budet'*.

У „великорусса“ вимовляється *e* як *je*: будеть = *budjet*, а при наголошених як — *jo*: идетъ = *idjot*, зелёный = *zjelonyj*, пропадеть = *propadjojt*.

3) Голосну *u* вимовляє „малорусъ“ як польське *u* = *ы*, „великорусъ“ як тонке *i*: мило = *miło*, великий = *wjelikij*, извинить = *izwinit'*.

4) Голосну о виговорює „малоруссъ“ як о, у стисненому складі як і (дім): „великоруссъ“ звичайно як о, а тільки в першому, або в двох перших складах, коли на них не падає наголос, як а: орель = arjōl, отецъ = atjес, голова = gaława.

5) Голосна ё в „малорусса“ звучить як тонке і, у „великорусса“ як је — свѣтъ = swjet, удѣль = udjel.

Оде й головні, по думці Дідицького, різниці між виговором „мало-“ і „великорусскимъ“.

А побіч цього заміні ще такі „дрібниці“: -ый, -ий вимовляється у „великорусса“, коли на ньому наголос, як -ой: святый = swjatoj, другий = drugoj, але добрий = dobryj; „руssкое книжное что вимовляє великоруссъ як *что*; ся виговорюється як sa: kažetsa (стр. 3—6.) В розділі „Грамматика“ каже вірити Дідицький, що „малоруссъ“ скоро чує форми: мою рукою на моевъ руковъ; переміняє перед е звуки ч, ж, т на ы, ы, с (дроже, человѣче, душе, въ ногъ, въ человѣцѣ, въ дусѣ). Зате „великоруссъ“ у п'ятому відмінку вживав форми першого відмінка: другъ, человѣкъ, духъ, а окрім цього пише й виговорює: въ духѣ, въ ногѣ, въ человѣкѣ.

В прикметниках у другому відмінку „малоруссъ“ уживав -ого, -его: доброго, синього, „великоруссъ“ -аго, -яго: доброго, синяго. „Великоруссъ“ уживає форм: добрые люди, синie плоды, добрыя жены, синiл горы.

Дідицький покликувався на граматику Вагилевича (1845 р.), що теж нав'язував такі самі форми „малоруссам“, хоч вони їх не вживали. В очах Дідицького остання граматика „безспорно и решительно найлучшая грамматика малорусского наречия“, мабуть тільки тому, що її зразком у формах, мові й термінології був російський підручник Греча.¹

„Малоруссъ“ уживав в 4. відмінку: -ю, -ею: я видѣлью; „великоруссъ“: ее: ja widjeł ѹєjo. Староруські форми: менé, тебé, себé звучать у „великорусса“: меня, тебя, себя = tjenja, tjebjja, sjebja. „Малоруссъ“ уживав форм: знае, будé, дѣлати, ходити нести, „великоруссъ“: знаетъ, будетъ, несть, дѣлать,ходить, причастники: творячи, дѣлающи, сотворивши, а в.: творя, дѣлая, сотворивъ, „а всѣ прочия правила грамматики какъ малорусского, такъ и великорусского наречия между собою сходны“ (стр. 7—9).

Так само, по думці Дідицького, „гласоудареніе въ обоихъ наречіяхъ, малорусскомъ и великорусскомъ, между собою сходны“ з винятком „уклоненій простонародія“, що говорить: нарід, свободá, новýй, старýй, цѣлýй, а „великоруссъ“ — нарбъ, свобода, новый, старый, целый.

Правильне наголошування можна набути читанням „великорусскихъ стихотвореній, а равно и лучшихъ украинскихъ поэтовъ“ (стр. 10).

¹ М. Возняк: Галицькі граматики укр. мови першої половини XIX ст. Львів 1911. стр. 142—172.

А в „лексикальномъ различії“ обидві мови різняться тільки дрібницями: малорусськое: якъ, що, дуже, надто, роз- (разумъ, раздалъ), отой, ота, ото (тотъ, tota, того), майже, правъ, хибань, а великорусськое: какъ, что, очень, слишкомъ, раз- (разумъ, раздалъ), этотъ, эта, это, почти, развъ, а „весь прочий лексиконъ обѣихъ нарѣчій одинъ и тот же. Нѣкоторыя разности въ немъ при многочисленности русскаго племени, ничтожны“. Вистане, коли порівняємо „лексикальный матеріалъ малорусской грамматики И. Вагилевича съ какимъ либо словаремъ южнорусскимъ“ (стр. 11).

Справившись із своїми „філологіческими наблюденіями“, Дідицький на стр. 12—31 брошури „Въ одинъ часъ“ подав „Примѣры“ з „Днівника Руского Ів. Вагилевича № I за рік 1848 в оригіналі, російському перекладі і в латинсько-польській транскрипції, а так само видрукував гражданкою й латинкою два твори Пушкіна: „Пѣсня“ і „Клеветникамъ Россіи“, Лермонтова: „Туча“, Хомякова: „Дѣтямъ“ і прозовий уривок з Устрялова: „Очеркъ русской исторіи“. „Примѣры“ мали дати доказ, що поміж „малорусскимъ“ та „великорусскимъ слогомъ“ різниці не-значні.

„Очевидно“, читаємо в „Свое-житъевыхъ Запискахъ“ Дідицького, „подносиль я тутъ надо все велегласно и убѣдительно, що научитись так скоренько говорити по великорусски можно намъ лишь потому, бо такъ мы, якъ и великоруссы соблюдаємъ въ письмѣ поконвѣчну русскую этимологію, а при введеніи якого будь рода фонетики у мало- чи великорусиновъ было бы просто невозможнымъ“ (І. стр. 65).

А між тим фонетичний правопис здобував собі вже тоді в Галичині терен, і ціла теорія Дідицького розвивалася на прах.

Якби ми хотіли йти слідами „філологическихъ наблюдений“ Дідицького, то могли б доказувати, що польська, чи чеська мова є також наріччями „русскаго языка“. А хто так легкодушно, як Дідицький, говорив, що наголоси й лексикальный матеріал української та російської мови „одинъ и тот же“, цей давав докази „великомостенського“ знання, що з наукою не мало нічого спільногого.

Любив також Дідицький у „Свое-житъевыхъ Запискахъ“ покликуватися на авторитет Даля й його Словник „великорусского языка“, але забував, що Даль усунув із свого Словника українські та білоруські слова, а українську мову ставив вище від російської та величав її красу, силу, багатство в виразах, легку зрозумілість літературної мови серед простолюдя“ (Як. Головацький: Розправа о языцѣ южно-русск.“, стр. 33—4).

Сам Дідицький бачив, що при фонетичному правопису його теорія щезав, тому в „Свое-житъев. запискахъ“ кидав він громи проти нього та впевняв, що фонетика

в „новизною, выдуманою для ослабленія грозної для Польши постійнимъ единомысліемъ и согласнымъ дѣйствіемъ Галицкой Руси“, та що вона має на цілі ввести „польську унію“ (ІI. стр. 43).

Рівночасно шукав Дідицький для своєї теорії й для брошури „Въ одинъ часъ“ авторитетів. Тому причіпив сюди особу Олександра Потебні, що в р. 1863 приїхав до Львова, з Дідицьким познайомився, та мусів під впливом доносів, на приказ поліції, з Галичини забратися. Дідицький покликувався на Потебневі наукові погляди про „три русські нарв'чія“, на видумані з харківським ученим лінгвістичні „розговоры“. Забув Дідицький про те, що в р. 1863 писав у „Слові“ (ч. 84) про свою зустріч з Потебнею. Бачилися вони всього пів години, й ледве чи була тоді відповідна пора на лінгвістичну дискусію.

Вкінці погляди Потебні так сильно різнилися від „нелінгвистических разсужденій“ Дідицького, що про це годі багато писати. Потебня ніколи не стратив, як Дідицький, віри в живучість українського життя, й коли в р. 1876 заборона української мови вдруге дошкульно відбилася на розвитку рідного письменства, він піднімав свій авторитетний голос ув обороні українського слова (хочби в рецензії на збірник пісень Головацького, що за неї дістав золоту медаль Уварівської премії), а своєю видавничою працею творів Гулака-Артемовського, Квітки-Основ'яненка, Манджури та 186 українських „лечебников“ він підтримував пошану до української творчості. Не лякався він також закиду українського сепаратизму, який добавувано в його науковій праці, і далі витривало обoronяв наукову правду перед різними тенденціями й нападами“ (Чехович: Ол. Потебня, стр. 34, 36 і 42).

Знайшов Дідицький для своєї теорії ще другу авторитетну людину — російського емігранта Василя Івановича Кельсієва (1835—72), що в р. 1866 був у Львові, писав про Галичину до „Нового Времени“ і видав навіть свої кореспонденції окремою книжкою п. н.: „Галичина и Молдавия. Путевые письма“, СПБ. 1868 р. стр. 351.

Дідицький писав про Кельсієва, що він „за все время пребывания во Львовѣ быль у мене ежедневнымъ гостемъ, выучился таки при первой встречи со мною произносити известныхъ пять звуковъ въ своей московской бесѣдѣ по нашему, значитъ, якъ стой научился говорить по малорусски, а самъ же помогалъ менѣ при коректѣ печатающейся тогда моей брошурки „Въ одинъ часъ“, точно опредѣляя въ ся русскихъ „примѣрахъ“ правильную акцентацию. За то я, угощая его волѣ, возилъ его за досужного времени до моихъ сродныхъ, или знакомыхъ въ ближшій Львову села, гдѣ онъ свѣжо наученный говорить по нашему, богато разговаривалъ то съ нашими интеллигентами, то съ крестьянами“ (Свое-житъєв. зап. I. стр. 65-6).

Оповідаючи казочку про те, як то Кельсієв „якъ стой

научился говорити по малорусски”, Дідицький жалував, що титулу своєї брошури „научиться малорусину по великорусски” не доповнив „прибавленіем”: „а великорусину по малорусски”. „Было бы то умѣсто и реально правдиво” (Свое-житъев. зап. I. стр. 65—6).

III.

Дідицький видав свою брошуру „Въ одинъ часъ”, коли українська молодь у Галичині не мала ні одного свого органу. Упали „Вечерниці“ (1862—3), „Мета“ (1863—5), „Нива“ (1865), „Русалка“ (в першій половині 1866 р.). Чрез те не зустрінулася брошура Дідицького, вислана читачам „Слова“ 20 жовтня 1866 р., з критикою.

„Правда“ почала виходити аж у квітні 1867 року й брошурою Дідицького також не зацікавилася, бо мала важніші справи на приміті, а саме — оборону українства перед змішуванням його з польською інтригою, а зокрема береження імені Куліша перед атаками галицьких москвиців, Як. Головацького і Вол. Стебельського. Не зацікавилася теж брошурою Дідицького газета „Русь“ (1867).

На брошуру Дідицького „Въ одинъ часъ“ звернено увагу в „Світі“ за рік 1881 у прегарних „Сатиричних очерках“: I „В адін час...“ (ч. 1). Автором був Роман Розмарин (Іван Белей).

Сатира Белея, одна з найкращих у галицькому письменстві, заслугув в повні на те, щоб й видати окремою брошурою, хоч із того часу, як вона явилася в „Світі“, минуло 55 років. Я сьогодні хочу тільки звернути на неї увагу, переповідаючи важніші місця.

На галицькій лемлі витворювано літературну мову, що нею ніхто не говорив, а вірші, складані галицькими „стихотворцями“, були дійсними чудовищами. Якийсь віршописець склав вірша:

Каждый народъ, хочбы дикъ,
Масть свой родный языкъ...

А навіть Олександер Духнович, без сумніву заслужений чоловік, автор закарпатського гімну: „Я Русинъ бывъ, есьмъ и буду“, патріот і народний угро-русський діяч, обдарував Зорю Галицьку яко альбумъ на годъ 1860“ стр. 59—60 віршом, присвяченім ченцеві Вол. Терлецькому, що хіба може бути зразком тієї „літератури“, що виходила за редакцією літературного диктатора Богдана Андрійовича Дідицького.

Вірш просто безграмотний, без ніякого смаку й змісту. Ось він:

Честныи Стче Владимиры!
Тебе другъ витаетъ щиръ
И весь Угро-русскій клиръ
У карпатскихъ вольныхъ горъ.

Хоть Ты, русский богатырь,
Затворился въ монастырь, —
Но читаешь намъ псалтырь,
Честный Отче Владимиrъ!

Не желаешь Ты безъ мѣръ
Свѣтлыхъ, багряныхъ порfirъ,
Про то тебе славить мѣръ,
Честный Отче Владимиrъ!

Презираешь шумный пиръ,
Тебѣ довѣрять и чиръ —
Скоро звукъ есть русскихъ лиръ,
Честный Отче Владимиrъ!

Середъ нашихъ родныхъ горъ
Дружбу Ты найдешь и миръ,
Такъ у насть не будешь сиръ
Честный, Отче Владимиrъ!..

Роман Розмарин з талантом підхопив це безглуздя в мові й дав нам чудовий сатиричний „очеркъ“ на тему брошури Дідицького „Въ одинъ часъ“.

Роман Розмарин оповідає, що „Северопутошественник“ (чи не Вен. Площанський?) поїхав на північ і прибув до Москви. Дуже подобалася йому московська поліція і жандармерія, а чи не найбільше „Кацапская Торговля“. За її вікномъ побачив він світлину якогось військового в мундурі з написом: „дюжинъ Гурко — 80 копѣекъ“. „Северопутошественник“ запитав свого провідника, хто це такий, „а той об'яснив йому, що прецінь Гурко славний генерал з послідної війни з Туркомъ“ і почав йому оповідати про подвиги Гуркові, між іншим, „як той генерал раз на правий вус прив'язав одну гармату, на лівий другу і так обі переніс через Балкани...“, а на кінець добавив провідник, що „на ум і серце „худоби“ (простого люду) фотографія такого героя дуже уморальняюча впливав і чудесним способом доводить до нехібного народного самопізнання“. А станеться це в „адін час!“ Останні слова так наелектризували „северопутошественника“, що він замовив 100 тисяч Гурків та велів їх відслати в „Лемберг“ у „Галіцію“! а телеграмою повідомив про це Львів.

Бліскавицею розійшлася по Галичині вість, що закуплено аж 100 тисяч генералів для Львова. Алярми були по німецьких і польських часописах, а серед „русских“ в Галичині заволодів „восторг“. Львівський гарнізон дістав приказ, щоб був у поготівлі, та виявилось, що це стало зайвим, коли замість живих 100 тисяч генералів, привезено їх у двох щільно примкнених скринях. Для продажу портретів генерала Гурка відкрито ві Львові „Кацапскую Торговлю“, а з-за скляної шиби визирає на вулицю так самісько, як у Москві генерал „Гурко“. На привітання прислано для „Кацапской Торговлі“ три телеграми: Перша із Скалати („оселі“ Івана Наумовича), друга: З під „руського сердца“, а третя з Лемківщини від Владыміра Быка (Хиляка). Ось їх зміст:

Із Скалата: „Враги со всѣхъ боковъ макхіявельскими штуками поглощають наши древніи начала, наше щиро-русское і, наше быти или не быти. Да здрастуєтъ 100.000 генераловъ“.

2. З під „Русского Сердца“: „Воспаряй смѣло а дерзко въ евиное небо, разоблаченное надъ нашою святою Руссію, идѣже нѣсть болѣзни, ни печали, ни зыханія, но жизнь безконечная. Да изчезаетъ врагъ, аки изчезаетъ луна отъ солнца! Покарайтесь языцы, яко съ нами 100.000 генераловъ, которымъ со супелнымъ зауфаниемъ безъ повонтпеванія въ ихъ твердорусскія идеалы предаю судьбу Руси! Viel Glück!“

3. З Лемківщини:

„Ваше Высокоблагородіе!
Русь покрыло непогодіе!
Лемъ Ты, герой-человѣкъ,
Знашель Руси добрый лѣкъ!
„100.000 генераловъ!!!
За то весь щиро-русскій ликъ
Со изъ сердца шлетъ Тебѣ рикъ
„Многая лѣта“
Владиміръ Быкъ въ имени лемковскихъ Русиновъ.

Другого дня прислано вже тільки дві телеграмі, одну з під „Русской Сележѣнки“: „Безъ Тебе Русь — не былабъ Русь!“, а з Коломиї: „Ты, галицкій Зоробabel, побѣди Мардохея съ помочею 100.000 генераловъ!“ — Третього дня не прийшла вже ні одна телеграма, тільки обширний лист з Телячого.

Треба признати, що телеграми зібрано в сатирі прекрасно. Те „святее з“, що було для галицьких русофілів питанням „быти, или не быти“, заступало десятки літ „лосунг“ для національної ворожнечі. В дійсності, якби воно, а з нимъ і є завалилися, то пропала б була „твєрда“ Русь, а філологічні висновки Богдана Дідицького були б щезли безслідно.

А хто в нас не пам'ятає, як до голови „Народного Дому“ ві Львові, проф. унів. д-ра Йосипа Делькевича прийшли були висланники українців із проханням найняти залу на концерт.

О. Делькевич відмовив, а коли один із делегатів запитав, чи о. голова не має до них довір'я, дістав від нього таку відповідь: „Довіріє маю, только зауфанія не імію“, цілком так само, як в телеграмі з під „Русского сердца“, де надавець висловлював віру у 100 тисяч генералів „со супелнимъ зауфаниемъ безъ повонтпеванія въ ихъ твердорусскія идеалы“ („z zupełnem zaufaniem bez powątpiewania“)...

В сатирі Романа Розмарина читаемо далі, що „Гурка“ ніхто не купував, ані за ним не допитувався, і тоді „северопутошественникъ“ дав оповістку по газетах, що окрім генералів продає ще „сургуч“ і „карандаші“. І аж тоді дісталася „Кацапская Торговля“ від канчуцького деканату за-

мовлення на 2 екземпляри генерала Сургуча і 2 екз. генерала Карандаша, але про Гурка не було згадки...

На анонс в газеті відізвалася теж громадська рада з Глупоставу. Вона запитувала: „по чому ляк, який ляк, добрий ляк, руський ляк?“, а дальше писала: „А ми також просимо ще, відпишіть нам, ци нема ще олівців, тай геть всячини до писання, тай образків і забавок діточкам, та й черевиків і чоботяток для дітваків та й ще хустинок до шиї, шапочок, сукманинок та й бавовни та й всего, що, гей той казав: „во обще совершиенно существує, іхже ність числа“.

У Львові, в „Кацапській Торговлі“ була велика радість із листа війта й громадської ради Глупоставу, а враз із тим засяла надія, що бодай один генерал Гурко попаде на село. Вислано негайно листа до війта в Глупоставі, що скликав навмисне громадську раду, щоб прочитати їй відповідь із Львова.

Війт почав читати: Благородный Государь Начальникъ деревни Глупоставъ! На Вашъ многоуважаемый запросъ, надоспѣвшій здѣсь, имѣемъ честь привести къ свѣдѣнію Вашему, что въ нашей „Кацапской Торговлѣ“ въ Лембергѣ можно получить: Писчіи приборы; карандашъ, сургучъ и проч. — Дюжинъ Гурко 10 кр. а. в. екс. — Выборъ игрушекъ всякаго качества. — Спички салонныя. По обычнымъ лавочнымъ цѣнамъ, Касательно же башмаковъ, сапоговъ, шляпъ, шинелей, умохранилища — съ персохранилищемъ — соединяющей части — перевязалищъ для мальчишекъ¹, тоже хлопчатой бумаги и проч. имѣемъ честь извѣстить, что тыхже въ „Кацапской Торговлѣ“ нѣть“.

Лист „Кацапской Торговлі“ викликав на громадській раді формальну революцію. „Так писати! — почав викрикувати присяжний. Вже найясніший наш монарха від коли дали нам конституцію, автономію, а він так пише! Він си кпи строїть з нас! „Ігрушек“, „Мальчишек“! А пришийко-біліхвостушек, перунишек-би тебе з ясного неба в саме серце, щоби як того пришиблене „качество“ не імів чести квакнути! „Касательно“! Не скаже по просту „коса“, але „косательно“! Чи збаг хто таке? Хто каже: „косательно“? То світ з християнином перевертавсь горі ногами: касательно, серпательно, ціпательно, сокирательно... Агу, пекза-пек. Тьфу! Як ти каменищательно вщіджу межи очішки, як ти вилательно спряжу по хребтушку! Дайте ми го ту! Де він? В сметану, гей той казав, розіллеться!“ Присяж-

¹ Секретарем „Народного Дому“ у Львові був Олексій Палюх, дуже чесна людина, що не міг переболіти розтрати капіталів в т. зв. кирилошанському банку й повісилися. Був це чудак, що придумав чимало слів і їх безнастанино уживав. „Тихолази“ (пантофлі), „тихоступи“ (калоши), „умо, удо соединительной части перевязчик“ (краватка) і т. п. Іх теж втягнув Розмарин до тієї мови, що її витворювано в Галичині під покровом Дідицького.

ний, мов ошалій, зверг з себе сірак, рукави від сорочки став закасувати та все: — „Дайте ми го! Стався! В моїх рученьках саламаха!“ При тих викриках сціпив кулаки та й став товкти чиколонками о чиколонки, мов довбеньками, а в кінці в завзятій люті ухватив одного слабосилого радного обома руками за сорочку на грудех. Сорочка в обшивці лиш д-р-р, — радному очи вибігли на верх, а присяжний все викрикає: „Пушка — с пари!“ — Всі прочі радні й вйт почали відтягати присяжного: „Куме Мацею, куме Мацею! Коваль у Львові завинив, а ви слюсара, кума Яцентого повісили! Пустіть!“ Ледви-не-ледви попустив присяжний радного, але тоді взявся до війта: „Я вам казав: Куме, не пиши“, а ви казали: „або що“, тепер маєте! Тай знов своє: „Де він? Стався“. На саламаху! Гу—у—у!“

Не зараз пом'як присяжний, але в кінці пом'як, втихомирився. Рішено відповісти „Кацапській Торговлі“, а до помочі запрошено реєнтиго, щебто дяка. Ось почав реєнтий вияснювати:

Ну, писчій знаємо, що ніби до писка; але прибори, то, мабуть, ані не пироги, ані не каша, бо закі дійшли б із Львова до Глупоставу, то пироги застигли б, а каша скисла... а писчій прибори — то лижка, миска, макітра, вся посудина.

Карандаш, толкував реєнтий, то є такий карук, що го їТЬСЯ, як мід солодкий, але то не той карук, що ним каручать, бо той зветься таки по просту карук, а цей ніби карандаш, ну карандаш...

Сургуч, об'яснював реєнтий, то є таке щось ні то масло, ні то сир, дуже добре і ситне. Але ні масло ні сир, бо як би було масло, то би було масло, а як би сир, ну то був би сир, той що на пироги, а то хіба сургуч тай сургуч...

Дюжин Гурко вияснював таки сам війт: „Ну, Гурко, то „огірків“, а дюжин, то кум Яцентий кажуть, що коло Галича „діжка“, то що у нас „чвертка“. Дюжин Гурко, значить отже „діжка огірків“...

Вибор ігрушек всякого качества, читав далі війт і знову сам таки вияснив: ігрушек, то „грушок“, а качества то „качок“...

Присяжний почав знов у злість падати: „Скажіть мені, люди добрі, хто вигадав якось так по „кальвінські“ писати. Ци не краще, то сказати, гей той сказав, качка, як качество?!

Спички салонныя, гм, почав дяк, — „спичка“ то ніби спиці, що до коліс, а „салонныя“, ну то сало, солений, сало солене, посолене...

— Сала нам не треба! Піст! — закричали інші радні. І таким коштом збувся реєнтий клопоту вияснювати радним головам не абияку загадку: які то з соленого сала спиці до коліс!

Ось і відписано листа до Львова, — до „Кацапської Торговлі“: „Любі наші паноньку! Наше з Вами таке, що гей той казав: говори до гори, а гора горов — піп в дзвін, а дідько в клепало. Ми писали за ляком, оловцями, забавочками для дітваків, то що, а Ви нас честуєте писчими приборами, карандашем, сургучем, косательними, ігрушками, пришийкобиліхвостушками — та й ще чорт біса батька знає чим. — У нас в простім стані ба й у поляків так: коби галушки в мисці, а пальці зроблять туту саму службу, що й Ваші писчі прибори. — Карандаша наші батьки не їли та й не будем і ми, будь він, як медок-солодок... Як у нас своє масло і свій сир, то казала Феся, що без Вашого смачного сургуча обійтися. Гурків нам аж львівських не треба, бо цего року в нас так зародили, що й найбідніша господиня наквасила станву... Ігрушек нам до лиха, у нас цого року садовини, хоч за воробцями кидай... Качества у нас в селі повно, ми би воліли добрий гатунок курей „кінських“ на розплодок... Спички салонныя, то певно не до хлопських, вибачте, драбинястіх возів під тягар, а, мабуть, до панської чортопхайки, тої на двох осях... Косательні може б ся кому й здали, але хіба аж на-рік, бо цого року ми вже покосили... Тому то, паноньку наші солодкий, змилуйтесь над нами, не пишіть вже більше до нас, бо Ви й тим одним своїм письмом в нашім Глупоставі мало „криміналу“ не зробили, — кум Яцентій туй-туй що не пожив смерти... Тай ще Вас прошу, як випаде Вам коли їхати по-при Глупостав, то обминайте його здалека, бо кум присяжний заведія, як має на кого „пік“, то такого з далека завітрить... А я Вас ще раз прошу, не пишіть вже більше до нас і обминайте Глупостав! Григорій Макух“.

Лист приголомшив власника „Кацапской Торговлі“. Найбільше вразило його те, що Макух із генерала Гурка зробив нужденний „огірок“. Ввечері перейшла Торговля за півдармо в чужі руки. Зараз уже на другий день рано новий власник перехрестив її на „Handel papieru etc“, а з-за шиби замість Гурка визирає Осман-баша, „лев“ із Плевни.

Все ж таки важко про те писати. Серед мовної аварії, з браку любови до свого, з недостачі ідеї, що нею дорожить кожна шануюча себе нація, ломилися люди, як Дідицький, Головацький, Антін Петрушевич, Мик. Устиянович, одиниці, без сумніву, спосібні. Пропадали для своєї нації через русофільство в користь Польщі Вол. Стебельський і інші. А за цей час 70-ліття такого мовного хаосу виявили талант тільки два письменники: В. Залозецький і В. Хиляк (Еронім Анонім). Їх твори друковано в правленій мові в Росії, але й вони сьогодні, головно через мову, забуті.

Львів, дня 25. I. 1936 р. Кирило Студинський.

МОЛОДИЙ ШЕВЧЕНКО ПЕРЕД ВЛАСНИМ СУДОМ СВОЇМ НА КІНЦІ ЖИТТЯ.

Історія повісті „Художник“.

„Щира розмова, як сповідь, уласкаємоше наше журалеве серце“. („Щоденник“ 24. липня).

I.

Повість Т. Шевченка написана на засланні в Новопетрівській фортеці. Почата була вона 25 січня 1856 р. (ци дата на початку повісті) й закінчена 4 жовтня того р. (дата в кінці). Автограф її, написаний на сірім поганім канцелярійнім папері, заховався на 20 піваркушах, перегнутих наполовину, але в зшиток не зшитих, уявляє брульйон, написаний чітко. Піваркуші 4—9 по тексту прикриті рисунками, поробленими олізцем: жіночі силуети, штахи, баран, якісь штрихи; на 14—15 помітні знаки від барв, піби пробувано пензлями; на 19 піваркуші в тексті вгорі з правого боку, перебиваючи рядки згори 4 і 5, обведено прізвище „Bronisławn Zaleskem“¹, а нижче рядки знизу: 9—12 из краю зліва догори ногами написано:

Горекъ хатъбъ подаянія
И жестоки пороги чужого крыльца.
Данте Альгієрі.

А трохи нижче від цього двохіршу вміщено дві слові: „Свиданіє“, а під ним нижче наче: „С моєй“.

Історія цього автографу така. Після смерти Т. Шевченка всі спадщини його: бібліотека, рукописи й усе інше перейшли до одного з найбільших приятелів поета — Михайла Лазаревського. Р. 1862-го після паради, мабуть, із друзями й приятелями Шевченка з метою помогти братам покійного, М. Лазаревський друкує в „Основі“ за місяць березень анонса про те, що продаються всі рукописи Шевченка, що залишилися після його смерті; серед цих рукописів у спискові на восьмому місці зазначена її повість „Художник“. Пізніше виявилось, що автограф нашої повісті разом із іншими попадає до Миколи Костомарова, в якого, як видно із передмови до першого видання повістей, повість „Художник“ разом із іншими лежала „без движенія 20 літ“². Думка про видання виходить не з ініціативи Костомарова, але з ініціативи найближчих „почитателей пам'яті славного поста, по просьбі яких они и переданы были Николаем Ивановичем для приведенія их путем печати во всеобщую известность“.³ І вперше повість наша з'явилась на сторінках „Кіевской Старини“ р. 1887, кн. 1—3, а через рік у збірці повістей.⁴ Коли повість була опублікована, вона в скромному часі з'явилась друком і в перекладі на українську мову, що зробив

¹ Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченко, писанные на русск. яз.“. Кіев, 1888, Предисловіе.

² Це саме видання.

О. Кониський, і друкувалась на стор. „Зорі“ й окрім ві Львові,² Клєві,³ Катеринославі,⁴ Київ—Лайпцигу,⁵ в Києві⁶ й у Харкові.⁷ Цей переклад О. Кониського без змін видруковано ві Львові, Києві й Катеринославі. У Лайпцизькім виданні в кінці повісті зазначено: „Переклад Б. Л-ого“. Отже виходить і ов і й переклад Б. Лепкого. В основу перекладу Айзенштока, як сам перекладчик заявляє, ліг переклад Кониського.

Така була зовнішня історія повісті, щодо долі автографу її га видання в російськім оригіналі й українськім перекладі: всі ці переклади: Кониського, Лепкого й інші виходять не з автографу безпосередньо, а з видання „Кіевской Старины“, й мимоволі напрошується питання, чи заслуговує новного довір'я це останнє видання? На це питання дає посильну відповідь С. Єфремов, що студіював автографи повістей: „Редакція „Кіевской Старины“, пише дослідник, для цього видання користувалась певною з копій і, треба сказати, досить добрих копій, зроблених мабуть під доглядом власника Шевченкових рукописів, Костомарова“.⁸

Щодо дальніої долі автографу повісті, то після видання „Кіевскою Стариною“ про його й інших неначе було забуто: ніхто про них і не згадував. І тільки року 1908-го, після смерті дружини М. Костомарова, Алини Леонтіївни, увесь архів покійного історика перейшов до зятя його дружини, В. Котельникова. В архіві знайшлася й наша повість. Р. 1918-го Котельников цього рукописа, разом із іншими, передав Хв. Вовкові, що збиралася до Києва, щоб тін відвіз туди й цю дорогу спадщину. Хв. Вовк, на щастя¹⁰, перед від'єдом віддав їх на тимчасову схованку до Петербурзького Етнографічного Музею, звідки р. 1924 вся рукописна спадщина, а з нею разом і наша повість, дісталися до Всеукр. Акад. Наук у Києві,¹¹ де переховується й до сьогодішнього дня.

ІІ.

Внутрішню історію повісті „Маяр“ пробує з'ясувати І. Айзеншток. У передмові до свого перекладу дослідник пише: „Написано Й,

² „Кобзарь Т. Шевченка“, ч. III. вид. Наук. Тов. ім. Т. Шевченка ві Львові 1895—1898.

³ Видання „Вік“, Київ 1901 р. ф) Видавниця Яковенка, Київ, 1911, т. II.

⁴ „Повний збірник творів Т. Шевченка“, за ред. Д. Дорошенка, Катеринослав, 1914 р.

⁵ „Повне видання творів Т. Шевченка“. Київ—Лайпциг, вид. Укр. Насл. т. IV.

⁶ Т. Шевченко: „Повісті“, вид. „Світло“, Київ, 1927.

⁷ Т. Шевченко: „Художник“ (автобіографічна повість). Переклад з російськ. за редакцією й передмін словом І. Айзенштока. Харків 1918.

⁸ „Спадщина Кобзаря Дармограя“, „Україна“, 1925, кв. 1—2, ст. 18.

¹⁰ Тому кажу „на щастя“, що Хв. Вовк в дорозі до Києва р. 1918 помер, і невідомо, що сталося би з рукописом Шевченка.

¹¹ С. Єфремов, та сама праця, ст. 18.

як то видно з поміток на рукопису, між 25 січня та 4 жовтня р. 1856. Це до певної міри може пояснити саме те, чому Шевченко звернувся до такої теми, чому він на дев'ятому році заслання згадав про перші роки своєї художницької кар'єри, про перші успіхи свої на полі мистецтва". І далі Айзеншток пояснює: „Року 1855 помер Микола І, „неудобозабываемый Тормаз", як його, слідом за Герценом, ладен називати Шевченко. Від нового царя сподівалися зміни в політиці, чекали багатьох „милостей монарших" і в першу чергу амнестії для політичних в'язнів та засланців. Дійсно, за маніфестом 27 березня року 1855 дозволено повернутися з Сибіру декому з декабристів, багатьом були зменшені кари тощо. Зовсім природно було Шевченкові чекати коли не повного помилування, то, принаймні, хоч полегшення своєї долі. І поет чекав навіть тоді, коли вже очевидно було, що амнестія пройшла поззь його. Навіть у кінці року 1856-го він дожидається поїзди з Оренбургом: „она должна была привести миъ освобождение по случаю вступления на престоль новаго императора, — писав він до графині Н. Толстой, що багато клопоталася за нього, — но обо миъ забыли, меня не выписали изъ списка музыкантов..."

„Нимоволі виникає бажання, продовжує дослідник, порівняти ці довгі місяці року 1856, що їх вважав був Шевченко за останні місяці свого підневольного, солдатського життя, з останніми часами його не-волі, коли він був повний змагання нових, кращих умов, коли він прагнув бути в Академії й чекав тільки деяких формальностей, щоб стати вільною людиною. Це порівняння, ця паралеля як-пайкаче пояснює зародження творчих намірів поетових, що здійснилися в автографічній повісті „Художник". Подібно, як сьогоднішній солдат, завтра мусів стати вільною людиною. Шевченко згадував, як він „из грязного чердака, ничтожный замарашка, на крыльях перелетѣл в волшебные залы Академіи Художеств" (з „Журналу" Шевченкового).¹²

Цілком можливо, що падії й сподівання могли нагадати Шевченкові його минулу долю перед звільненням із кріпацтва. Таких прикладів, коли поет із контрасту чи з аналогії пригадував минуле зного життя, можна навести з самої його повісті. Наприклад, поет пише: „Вот как я иначе живу, по маскарадам шляюсь, в трактирах ужинаю, деньги, как попало, трачу, а давно ли, давно ли сидело над Невой то незабвенное утро, в которое вы нашли меня в Лѣтнем Саду перед статуей Сатурна. Незабвенное утро! Незабвенный мой благодѣтель! Чѣм и как я достойно возблагодарю вас?"¹³ Або: „Немногим из людей выпадает такая сладкая участь, как выпала на мою долю,

¹² Айзеншток, те саме видання, ст. 5—6.

¹³ „Поэмы, повѣсти и разсказы...", ст. 309.

и если бы не вы, пролетъла бы мимо меня слѣпая богиня; но вы ее остановили над заброшенным бѣдным замарашкой".¹⁴ Ці згадки показують, що справді Т. Шевченко міг по аналогії з сучасним викликати з своєї пам'яті й ті щасливі давно-минулі дні, коли, як він гадає, Сошенко спиняв над ним ту „сліпу богиню”, що байдуже пролітала вовз його, нещасного замурзи. Але така аналогія досить далека й дуже загальна. Це той загальний і дуже розливчастий комплекс цілої низки неоформлених згадок, переживань, мрій, щасливих перспектив найрізноманітнішого характеру й змісту. Це той, можливо, психологічний рефлекс, що ж і г вилитись на чашір у формі літературного твору й не м і г. Коли ж уже письменник брався за перо, то чи вважалась йому форма повісті, чи що інше — не відомо. На мій погляд, скоріш „Журнал”¹⁵ повстав під впливом його надії про волю й повернення з заслання. Прочитаймо початок „Журналу” (під 3 іюня), де Шевченко згадує листа М. Лазаревського, в якому приятель повідомляє про майбутню волю; з цього листа властиво й розпочинає пост свого „Щоденника”, обіцяючи не згадувати пі словом про тяжке життя його на засланні й простити тих, що його так мучили. А повість „Художник” має початок трохи інший. Поет забивається долею тих геніїв-мистців, що „з лахміттях починали й кінчали своє по-прище”, тих „усоблених ангелів, тих представників живої добродинності на землі”, яким „випадає завжди така сумна, така гірка доля”; і як приклад до цих роздумувань поет у формі повісті розгортає таку сумну долю свого героя мальра, що почав своє життя нещасним замурзою й так само закінчив його, зламаний долею, прибитий нещасливим коханням і одруженням, у лічинці божевільним. Такий сумний кінець повісті якраз не випливав із тих сподіванок і надій про волю, до яких паз'язує Айзеншток зародження повісті. Таким чином, треба шукати інших стимулів до зародження й повстання твору.

III.

Коли я підходжу до самої повісті, слідкуючи за розвитком найголовніших думок поста, то пересвідчуєсь, що таких основних думок є дві: 1. історія життя талановитого, багатонадійного мальра й зросту його мистецького таланту до самих вершин його піднесення і в той же самий момент катастрофа таланту, якого западу не міг пережити сам мистець; з цього божевілля й смерть — це одна тема; 2. в життя й зреєт та розвинення таланту вривається нещасне кохання до дівчини — красуні, неглибокій, поверховній, зрадливої, що не розуміє душі свого коханця й не підносить його таланту; і коли він з нею, вагітною від другого, жениться, спасаючи її репутацію, вона, не давши йому родинного тепла, умов для його творчості, спричинюється до його загибелі — це друга тема, рівнобіжна. Коли перша є головна й домінуюча в концепції письменника, то друга підрядна, але

¹⁴ Те саме видання, ст. 343.

така, що своїм емоціональним тонусом творить лірично-емоціональну атмосферу для першої й спричинюється до катастрофи, надаючи їй динамічного розвинення. Яка з цих двох тем була перша в своєму зародкові й спричинила до поєстания другої, цебто яка з них була ядром, що дала стимул до зародження твору? Щоб відповісти на таке кардинальне питання, треба заглибитись у конкретне тодішнє життя Шевченка на засланні й пошукати, чи не було в тім найбуденноїшім із будених животінні якогось духовно-емоціонального піднесення в душі поета й снаду, як реакції. І коли я заглибулюсь у ту духову атмосферу, якою жив поет, то спостерігаю, що на й глибші переживання на засланні в Новопетрівській фортеці викликала в душі поета дружина коменданта тієї фортеці — Агата Ускова. Прибула вона до Новопетрівського форту в другій половині 1853 р. А „до того часу, пише О. Кониський, Шевченко, який взагалі дуже любив жіноче товариство, не зустрічав у Новопетрівську жінки освіченої, якій би міг симпатизувати, хоч оскільки це властиве кожній більш-менш культурній людині. Освіта, молодість, тепле й просте поводження А. Ускової не могли не бути для Шевченка тим світлом і теплом, яких він був позбавлений від часу арешту в Оренбурзі виродовж чотирьох років“.¹⁵ І ось у „дикій пустині, серед „або тупих, або п'яних готів“ зустрічає він молоду, гарно освічену й добру жінку; вона ніжна мати; вона привітлива до вигнанця; вона спочутливо ставиться до його гіркої долі. Було б навіть дивно, коли б у змученім, уразливім серці поета, в чутливій душі його не запалилось, крім почуття вдячності, інше почуття. І воно зайнялося.¹⁶ Натяк на це кохання вперше зустрічаємо в листі до Бр. Залеського від 9 жовтня 1854 р.: „Агата, писав він, ця прегарна жінка, для мене справжня благодать Божа. Це одна-єдина істота, з якою я захоплююсь інколи навіть до поезії. Таким чином, я більш-менш щасливий; можна сказати, що я зовсім щасливий; та чи й може бути йнакше в присутності високоморальної й фізично прегарної жінки?... Чи не правда, що аж один лист мій до тебе не кінчався так радісно, як цей?“¹⁷

А 10 лютого 1855 року поет пише: „Яке чудове, дивне створіння — непорочна жінка! Це найбліскучіший перел у віку творіння. Коли б не це одне єдине, споріднене моєму серце, я не знав би, що з собою робити. Я покохав її високо, чисто, всім своїм серцем і всім вдячним своїм коханням. Не припускай, мій друже, що тій чогось порочного в непопсованій моїй любові“.¹⁸

¹⁵ А. Я. Кониський; „Жизнь українського поета Т. Г. Шевченка“, Одеса, 1898, ст. 386.

¹⁶ Та сама праця, ст. 409—410.

¹⁷ „Твори Тараса Шевченка, т. III. Листування“, Укр. Акад. Наук. Державне видавництво України, Київ 1930, ст. 77.

¹⁸ Там же видання, ст. 79.

Ці слова самого Шевченка пайкраще доводять, що він покохав її не тільки як високоморального друга, але й як „фізичне претарну жінку“; це була не любов, а справжнє кохання. І під впливом їого поет відродився, піднявся душою, відчув себе...

Про таке, а не інше почуття згадує й сама А. Ускова в листі до О. Кониського: „Я була рада його товариству; він умів на могильних пам'ятниках киргизів розбирати, що означає те чи інше зображення, зброя чи знаряддя, вироблене на пам'ятнику. По них він пояснював, чим покійний займався за життя, коло чого працював і т. інш. Та й взагалі в Шевченка, як людини освіченої, не бракувало під час прогульок тем для розмови. Розмова завжди була далека від дрібних інтересів щоденного зарадто вже дріб'язкового життя новопетрівців. Таким чином прогульки наші тяглися довгий час, аж поки я не дозвідалась, що про нас починають ходити різні пілтки. Раз якось лікар Никольський повідомив мене, ніби в жарт, що коли я бажаю, то він може показати мені місце, де Шевченко очікує, поки я вийду на прогульку. Мені було неприємно це чути і, щоб припинити пілтки, я перестала ходити на прохід. Шевченко дивувався цьому, питав про причини, але я нікому не з'ясовувала дійсної причини, і після цього почалась його охоложення до мене“.¹⁹

Так зоет піднімся на вершину свого глибокого почуття, високого святочного настрою й радості життя навіть на засланні. Родинне тепло, присутність інтимного друга, задушевні розмови збудили в душі поета ту радість, падхилення й потяг до творчості. Від того іздесення емоціонального починається його піднесення й мистецьке: всі повісті до 1856 р. („Княгиня“, „Варнак“, „Наймичка“, „Музика“, „Несчасний“, „Капітанка“, „Близнята“) писані в проміжку цього лірочного піднесення й творчого падхилення. Тільки з „Художника“ починається переодінка свого почуття, своїх переживань і глибоких раздумувань на теми: 1. родинного тепла й родинної трагедії; 2. мистецтва й кохання; 3. жінка — справжній мати, глибока й чула натура, і жінка — духовно викривлена, морально знижена, жінка — бездушна лялька. Ці теми врізуються в творчість Шевченка з 1856 р. глибокою борозною й стають новим тлом у його повісті „Художник“. Чому така різка й глибока психічна зміна в цілій літературній концепції Т. Шевченка?

А Ускова пояснює тим, що вона стала уникати побачень із поетом і останній став до неї охолодати. А послухаймо самого Шевченка. Два моменти наводить поет у листах до Бр. Задеського: перший на початку 1855 р. (10 квітня), коли Шевченко писав: „А моя моральна, моя єдина опора — і та тепер захитається і раптом стала порожньою й без життя; картъюжниця, більш нічого! або ще мені так здається, або воно дійсно так є. Я такий прибитий цією невдачею, що не відрізаю чорного від білого“.²⁰ Ось початок катастрофи...

¹⁹ А. Кониський, та сама праця, ст. 462.

²⁰ „Твори Тараса Шевченка, т. III. Листування“. Укр. Акад. Наук, ст. 83.

А в літі 1856 року, коли Ускови сиділи за обідом, з'явився Шевченко такий п'яний, що, йдучи по кімнаті, мусів триматися за стіну, щоб не впасти. Це був перший і останній раз, коли Ускови бачили його п'яним. Агата Омелянівна встала з-за стола й вийшла²¹. Особиста трагедія Шевченка супроводиться прагненням звільнитися від неї, її забути, а це приводить до екстравагантності, навіть до конфліктів особистих (Ускова вийшла геть); Шевченко гасить своє палке почуття горілкою.

Конфлікти ці поглиблюються, приводять до особистих образів і навіть розходжень. Шевченко подає Бр. Залеському другий момент із їх взаємовідносин у листі того ж 1856 р. приблизно перед 15 вересня; повідомивши, що Усков почав охолодати до фотографії, Шевченко далі пише: „А чи знаєш, що в час вийшла маленька контра? Агата мала необережність кинути мені докір своїми добродійствами, і я струсив тиль від ніг своїх, і постороню слова великого флерентинського виганця:

Гіркий хліб подання
І жорстокі східці чужих сіней.

Подія неприємна, але я тепер почиваю себе далеко спокійнішим і вільнішим, ані ж під покровом, по суті, добрих людей.²² Це місце з листа Шевченка до Бр. Залеського дуже важне для визначення генези повісті. На 19-му ліваркуші автографу повісті серед тексту її, як я вже зазначав на початку (1-й розділ), Шевченко позначив: „Броніславу Залескому”, і довірш А. Данте, а під ним „Свіданніє”, а ще нижче, правда, досить иерозірливо, але, мабуть, таке слово: „С моєй”. Це все мені говорить про те, що цей останній конфлікт стався під час якогось їх побачення. можливо, що на прошому Шевченка, і він остаточно охолодив відносини вразливого Шевченка до Агати,²³ це все в повісті нашій спричинилося до таких дуже виразних і досить гіперболічних натяків на Агату Ускову:

„Ведавно зо мною ось що сталося. Далеко, дуже далеко від порядного чи дивізованого товариства, в глупині майже безлюдній, прийшлося мені животіти десет довгий час; і в цю саму пустиню заletіла, тільки не випадково, снітська красуня; такою по крайній мірі вона сама себе пізніше називала. От я й знайомлюсь; а я, треба вам сказати, на знайомства не дуже тугий. Знайомлюсь, спостерігаю нову знайому-красуню. Й о диво над дивами! Ані тіні схожості з тими красунями, що бачив я раніше. Чи не здичавів я в одії пустинні? думаю собі. Ні, з усіх боків прегарна жінка: і розумна, і скромна, і навіть начитана, і що називається, ані тіні кокетства. Мені самому стало соромно за свою спістерекливість, і я на бік велике недовір'я і роблюсь не то що поклонником, це ремесло мені по вдалось, а стаю добрым, щирим приятелем. Я не катішуся своїм відкриттям, до того навіть, що в старіх серці заворушилось щось більше від звичайній, безпосередньої приязні, і мало-мало не відіграв був ролю подевиль-

²¹ А. Кониський, та сама праця, ст. 413.

²² Твори..., т. III. Листування ст. 101.

²³ Коли перечитаеш „Журнал” („Щоденник”), то в усіх тих місцях, де згадується А. Ускова, відчуваєш якуюсь нерожкість і згірливість Шевченка до неї.

ного старого дурия. Винадок спас, і звичайнісінський винадок. Одного разу вранці, — я був після прийняття вдоху, як свій, так, що вони мене часто запрошували на ранішній чай, — отаке одного разу вранці я завважив у неї над самою потилицею зачепене волосся в дрібні кіски. Це відкриття мені не подобалось. Я рапіш думав, що в неї на потилиці коси закручуються самі собою, а тут ось воно що! І ось те саме відкриття спасило мене від того, щоб призватись їй у своїм хованні. Я знов став звичайним, добрым приятелем. Розмовлюючи майже щодня про літературу, музику й інші мистецтва з освіченою жінкою, съєсно ж обновляти. В цих розмовах я завважив, і то вже в другій році, що вона дуже поверховна і про красу в мистецтві чи в природі говорить досить байдуже. Це трохи захитало мою віру. Далі, немає на світі на піменецькій і російській жіні такої книжки, якої б вона не читала, а ві однії не пам'ятав. Я запитав про причину. Вона висказалась на якусь жіночу хворобу, через яку вона втратила пам'ять ще дівчинкою. Я пристодушно попірив. Тільки стало помічати, що якісь насмішні віршики, читані цею в ті самі часи, вона й тепер ще показує з пам'яті. Після цього жіні стало совісно говорити з нею про літературу, а незабаром після того я завважив, що в них немає ані однієї книжки в хаті, крім пам'ятної на біжучий рік. Зимою вечорами вона грали в карти, коли збиралась партія; але це, думав я, з гостинності, а того й не помічав, що вона була в страшенно поганій настрої, коли й не щастлюю таку партію скласти: в неї зараз же починала страшенно голова боліти. Коли партія збиралась у чоловіка, то вона, вібі шічого й не сталося, сідала коло столу й дивилася до карт грачів, як до своїх власних, і таке жиле заняття тягнулось аж за північ. Я, коли починалась ця бездуша сцена, зараз же виходив на вулицю. Протягно бачити молоду, гарну жінку за такою нечесною роботою. Я тоді цілком розтарувався, що вона жіні видалась звичайним позіпом або правдивіші, справжньою привлекальною красунею... а я то, я то гава! уявив собі, що ось пареніті відкриє Ельдорадо, а це Ельдораде просто дерев'яна лялька, на яку потім без огляди не міг дивитися".²⁴

Цей, можна сказати, безпосередній перебіг деяких подій із життя Агати Ускової й відносин поета до них, а від них і до самої коменданті, показують, як болюче реагував Шевченко на них тоді, коли інтимні відносини попсувались, і коли огірчення його до неї оголосило постать його мицулой симпатії від романтичного фльору її ідеалізації в бік позір'я протилежний. Така реальна постать Агати стає в найгірші моменти його до неї особистих відносин зразком чи конкретним, може навіть несправедливим прикладом жінки, вихованої штучно, фальшиво, поверховно, що в родині є тигаром, бо вона egoїстична; вона ніколи не буде лагідною люблячою жінкою, ні доброю піжною матір'ю; вона тільки на один мент освітить ярким, сліучим промінням радості тиху оселю любимця Божого (мистця, Л. Б.), а потім, як від промайнуального метеору, так і від цієї скоромницею радости не залишиться й сліду".²⁵

Цей живий приклад, із власного досвіду Шевченка, стає вихідним пунктом для вияснення ролі жінки в житті й долі того маляра, якого автор виводить у своїй повісті. Коли автор довідається (оповідання точиться від імені автора, приятеля героя повісті), що його приятель (маляр) закохується в Нашу, він віддається роздумуванням про те, що його маляр сердечний „закохався по вуха до своєї гар-

²⁴ Т. Г. Шевченко: „Поэмы, повести и рассказы”..

²⁵ Те саме видання.

ненької вертлявої учениці. Це природно, це добре, думає він, де на-
віть необхідно, тим більш маляреві, бо йнакше заскоруже серце нал-
академічними етюдами". Але „часто бувас, що справжньому й най-
надихненішому поклонниківі краси випадає на долю такий морально
огидливий божок, що йому личить тільки дим кухонного вогнища,
а цей, простосердий, курить перед тим божком найчистіший фіміям...".
Коли Шевченко доводить свої роздумування до кінця, він далі запи-
тує себе: „Для чого це я так розбалакався про тих, що роздирають
серця людські, а разом і мое? Мабуть у науку своєму приятелеві.
Але я гадаю, що ця наука йому буде цілком зайва, та й весталка
Його, оскільки я міг зрозуміти з його описів, ледве чи здібка залісти
глибше в серці маляра, що так прегарно відчуває й розуміс все ви-
соке й красне в природі, як мій приятель. Це повинна бути бистроока,
курносенька крутійка...".²⁶ І він й не надавав значення, більш побо-
ювався тіточки Й, що дійсно може обкрутити його приятеля й же-
нити на своїй небозі. Коли ж отримав листа від товариша його, Ми-
хайлова, про те, що приятель дійсно оженився, та ще й з вагітною
від другого, чому відійшов від мистецького життя й ради куска хліба
знизвився до ремісника, а то й взагалі завмер; а талант у нього був
незвичайний; тоді автор рішив, що будучість його друга була жже
скінчена „на самій світанку проміністкої слави й причина такої тра-
гедії була тільки одна — „нешасний шлюб", що так несподівано
й швидко знищив юнака; а це тому, що цей шлюб не був мораль-
ний, він не дав родинної гармонії, не заспокоював утомленого серця
мистця в колі дітей і дорогої, коханої дружини; і пішиши, ця дружина
створила йому пекло, в якому він загинув.

Під таким враженням руйнуючого шлюбу з невідповідною жіл-
кою Шевченко творить усю другу половину своєї повісті; бо така
концепція його думок випливала з тих особистих переживань у від-
носинах із Агатою Усковою, що так тоді його мутили. (Далі буде)

Іоанн Білецький.

КУЛЬТУРНИЙ РУХ НА ЛЕМКІВЩИНІ.

I.

Щоб не було непорозумінь, мушу на самому початку зазна-
чити, що під назвою „Лемківщина" розумію не тільки чистий терен
Лемківщини так, як його означають мовознавці, чи етнографи. Цим
іменням обійняв я не тільки суто лемківську крайну від Ослави аж
по Попрад, але й сумежну полосу між Бойківщиною та Лемківщиною,
починаючи з лінії містечок Устеріки та Літовища.

Роблю це тому, що культурний розвиток цих обох полос, їхні
визвольні змагання та теперішнє культурне життя в'яжеться з со-
бою, випливаючи зо спільних прямувань та взаємних відносин.

²⁶ Op. cit.

Основники та старшина Музею „Лемківщина“ в Сапоці.
Сидить (зліва): Б. Шулакевич, Л. Гец, д-р Ф. Коковський, о. Е. Константинович.
Стоять (з лівої): о. С. Венгринович, В. Чайківський, д-р В. Блавацький, І. Флюнт.

Оци територія займає простори повітів: Ліського, Сяніцького, частину Березівського, Короснянського, Ясельського, давнього Грибівського, Горлицького та Новосандецького. У 1914 році жило на цій території 245—250 тисяч українського населення, що мешкало в 400 селах та присілках, в 10 містах та кільканадцятьох містечках. Іще допедавна не знали ми про культурний та матеріальний стан цієї землі нічого, або майже нічого, бо вся наша увага була звернена на східно-галицькі повіти.

За австрійських часів довідувалися ми тільки деколи з часописів, що когось із урядовців українців, може дуже палкого („діяльного“) перевела влада на захід, за Сапі. Ми жаліли цих „заточенців“, слівчували їм і — на цьому кінчалося. Ми не цікавилися, щоб ті „заточенці“ там роблять, як живуть, який їх стосунок до населення, чи та як воно далі там працюють.

Часами тільки появлялася в часописах яка манюсінська вістка, що одна, чи друга ідейна людина робить на Лемківщині якусь культурну роботу, згадувалися прізвища ради. Василя Яворського, Маричака, о. Кисільовського, проф. Залозецького (у зв'язку з виборами до австрійського парламенту), кількох священиків та ще кількох народних учителів, між ними Осипа Яворського з Горлицчини.

Потім, у зв'язку з виборами до галицького сейму, вирішую було прізвище Антона Старуха, що жив у селі Бережниці, Ліського повіту — і тільки.

Праці над освідомлюванням народних мас, над їх культурним розвитком майже не було.

Ікі ж цьому причини?

Щоб докладно з'ясувати причини цього стану, треба вернутися багато-багато літ назад.

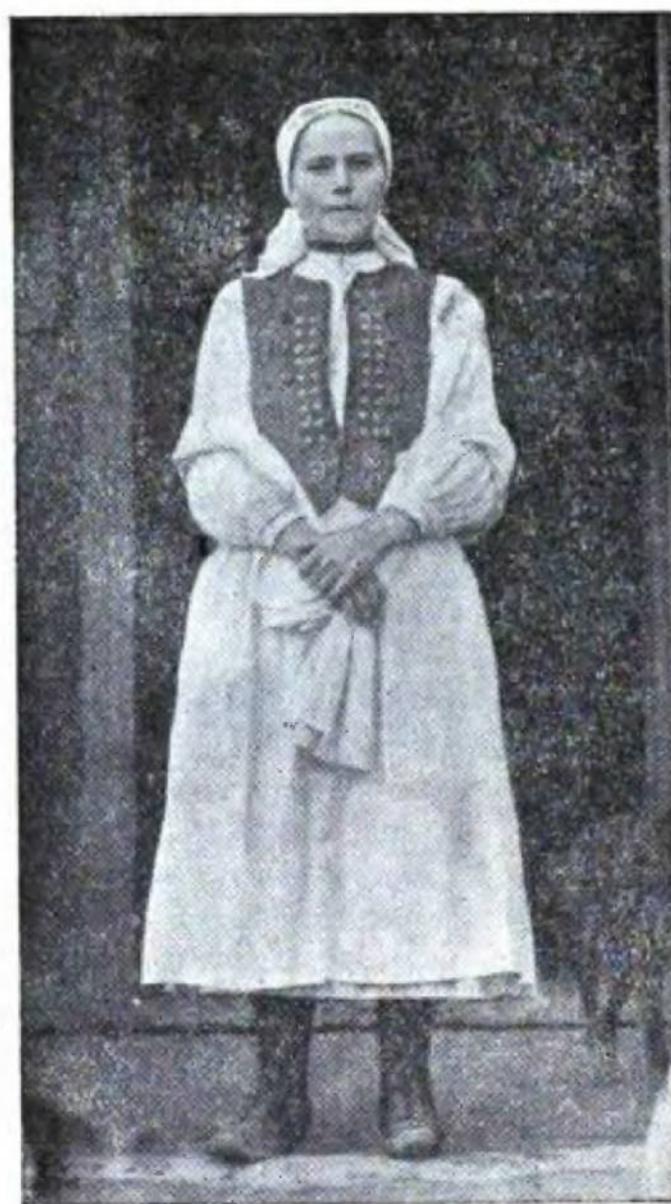
Лемківщина давнім-давніо втратила свій дійсний зв'язок із найближчою суцільною українською етнографічною територією, Східною Галичиною,—іще під кінець XIV-го століття. Під той час, коли в Східній Галичині та на Волині були бодай сякі-такі пробанськи державного самостійницького життя, коли Перемишліну обороняв ще Детко, а Белзьке князівство воєвода Дрозд, Лемківщина, а саме її західня частина, за Сяном, була вже під постійною польською владою. Під цією владою лишилася вона аж до розбору Польщі, а річ ясна, що ця влада навіть не старалася освідомити населення Лемківщини під національним оглядом, бо це ж було б проти її державницьких та національних інтересів.

По переході Західної Галичини та Лемківщини під австрійську владу, не було кому зайнятися Лемківщиною. Наша шляхта, бояри, а навіть міщани, попереходили в чужий табор. В самому Сяноці начислив я понад 30 українських міщанських родин, що впродовж XVIII. ст. покинули свою національність і стали завзятими поляками. Нижче духовенство — це в переважній частині такі самі панщизняки, як і селяни, а ще багато цього духовенства бувало зо спольщеної зубожілої шляхти, що шукала прожитку для себе й своїх родин у тому „фаху“, тож не дивниця, що перші не могли інчого вдійти, другі не почували на собі піякого обов'язку в тому напрямі. Доходило до того, що перемиські єпископи, що до їхньої дієцезії належала й Лемківщина, публічно виписували догани підлеглому духовенству, що воно не вміє навіть порозумітися з тими селянами, що їх має просвічувати та здергувати в Христовій вірі. Значна частина духовенства та їх діти не золоділи навіть українською мовою.

Народне шкільництво на Лемківщині так якби не існувало, хот австрійський уряд, а з ним і вища церковна влада настоювали на те, щоб основувати школи та ширити просвіту між населенням.

Ці зусилля йшли намарне. Брак поміщень, а ще більше — великий брак учителів, та ще перозуміння потреби освіти самого населення та нижчого духовенства, доводять до того, що на Лемківщині не існують майже школи, а де вони навіть є, там вислід праці майже ніякий. Учителі — це звичайно дяки, що й самі ледве вміли читати та писати. Коли до цього пригадаємо ще, що цими народними школами майже ніхто не турбувався, що місцеві „домінії“ (двори) воліли мати в селі корчму, ані ж школу або церкву, що саме населення, дуже вбоге, не могло оплачувати навіть дяка, що мав би вчити в селі, тоді зрозуміємо та зможемо пояснити собі цей страшний занепад усікого культурного життя на Лемківщині.

Були ще й інші причини. Одна з них — цяна нехіть до важкої, невдачної праці. До війни було в нас багато кандидатів на „героїв“.

Жінка з Довжці (Ліського повіту) в народньому одязу.

чи „народніх обороноців“, якщо цих почестей можна було добитися легким способом. Ясна річ, що праця в Східній Галичині була на сто відсотків легша, ані ж праця на Лемківщині. Тут треба було здобувати терен, придбати довір'я населення, там, у Східній Галичині, було населення сяк-так підготоване. А ще треба мати на увазі те, що населення Лемківщини ще й тепер ставиться недовірливо до всіх „чужих“, а „чужим“ вважає воно кожного, кого біжче не знає, хто не з „їого села“. Ця недовірливість ще й тепер припинює значно всяку працю по селах, а що гірше, вона — при поганіших обставинах — може й... оправдана. Лемко переконався інераз на власній шкурі, що годі бути одвертам, тому з однаковим недовір'ям дивиться на приятеля чи ворога.

Тому, що праця на Лемківщині була важка, кожний старався оминати цю нещасну країну, де треба було добре напрацюватися й — найчастіш — не почути за це навіть доброго слова, коли за таку

саму працю в Східній Галичині можна було нажити почестей, стати як не „славним”, то бодай „відомим” громадянином. А ще народ на Лемківщині куди бідніший, ані ж у Східній Галичині. Тут треба було за марний гріш напрацюватися, там цей гріш плиз легко.

Еміграція та американські доляри, що ними щедро підпомагали емігранти-лемки своїх рідних у „старому краї”, з'явилися значно-значно пізніше, коли Лемківщину захопили були в свої руки русофіли...

Грунт під русофільство підготовила на Лемківщині мадярська революція та похід російських військ на поміч австрійському цісареві в 1849 р., щоб оцю революцію здавити. Мадярські „революційні війська“ напакостили чимало лемкам по цей і той бік Карпат. Грабунки та знищання не вгавали, аж війська „русского“ царя здавили революцію та дали змогу лемкам відігнути.

Згадка про це та оповідання про могучість „русского царя“ та його армії лишилася потім довгі роки в пам'яті лемка.

Далі прийшли роки абсолютного режиму в Австрії, що попхнули більшість нашої інтелігенції в обійми русофільської ідеї, а знову слід зазначити, що інтелігенція під ті часи на Лемківщині — це духовенство та вчительство.

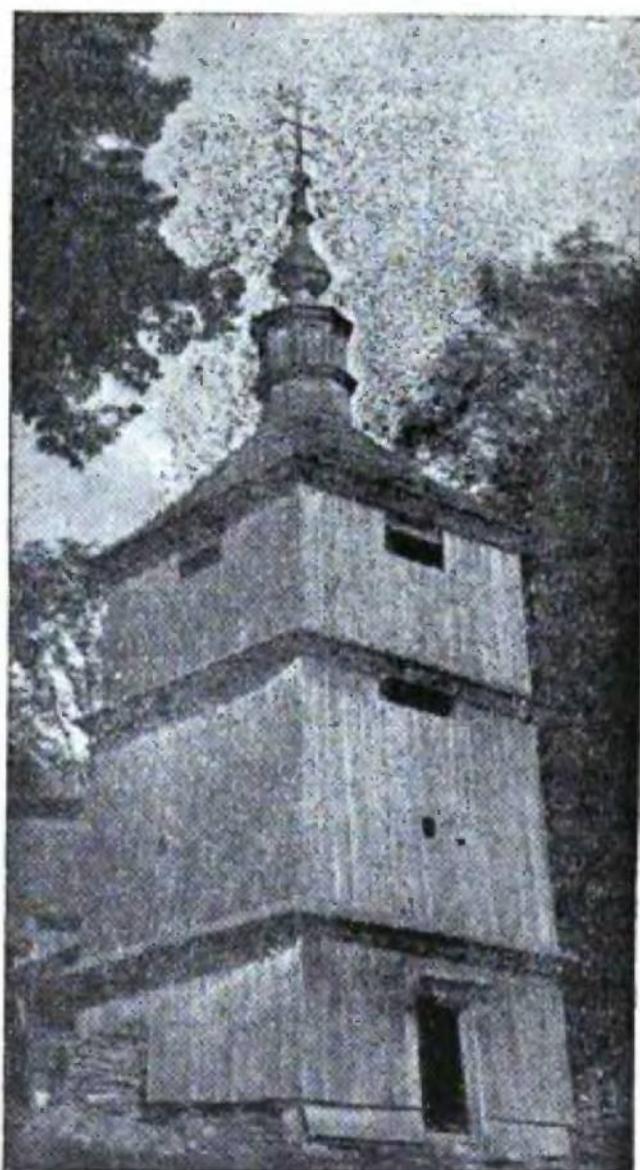
Складалося ще й так, що передостанній перемиський єпископ, що йому підлягала Лемківщина, як і його попередники, схилялися скоріш до партії „староруської“. У пок. єпископа Чеховича, що став перемиським єпископом повдовівші, було чимало рідних та своїків теж „староруської“ партії. Багато з них опинилося на парохіях у Лемківщині.

Опинившися там, почали вони в тому напрямі освідомлювати населення, вияснювати та ширити серед цього ідею „єдиної неділимої“.

Кожний, хто знає передвоєнні часи, пригадує собі, який великий вплив мало на наш народ духовенство.

Найкраще з'ясує це уривок із праці польського заслуженого етнографа та знавця Лемківщини, Северина Удзелі, що в своїй праці: „Лемківська земля перед півстоліттям“, вид. 1934 р., пише: „Був у селі Більчаровій молодий парох, діяльний, енергійний, але такий деспот, що хотів, щоб усе село так рухалося, як він того забажає, щоб ніхто павіть яе посмів відігнути без його волі. Навіть листи, що їх приносив до села громадський посол, віддавав священикові, він їх розкривав, читав та по своєму признанню давав адресатам, або не. Властиво, кликав до себе адресата, що звичайно не вмів читати, й читав йому з листа ті частини, що він вважав відповідними. „Руснаки“ (так звали себе лемки, — прим. моя) спокійні, приймали це поступування священика терпеливо“ (ст. 37).

До поширення русофільства на Лемківщині причинило ще ось що. Лемко, що довгі роки стримував на собі натиск сильнішого суда з заходу, що з традиції та власних помічень знов, що його винищують щораз то більше на схід, або асимілюють, з природи речі став

Типова лемківська дзвіниця (село Команча, Сяніцького повіту).

консерватистом, бо в тому консерватизмі бачив свою національну оборону. До сусідів ставився з уродженою чехіттю та недовір'ям, а навіть погордою, що відбивалося навіть у деяких словах лемківського говору. Для прикладу нехай послужить от хоч би те, що на означення слова „збуднити“ тживає лемко говіркового слова „эмазурити“. Аналогічно поляки звуть таргани „шваб“, а німці „руссе“.

Лемко „твердо“ держався своєго.

Агітатори русофільства наміри заграти на цих найбільше дзвінкових струнах його народного почуття. Впевшовали, що український рух прямус до того, щоб наш народ ідти на поталу полякам, що цей рух викликаний та підсилюваний поляками та німцями. Вони впевнювали лемка, що його захист — білий цар, самодержавець усіх „русских“ земель, що тільки там, а не в іншому місці, знайде лемко для себе поміч.

Як тоді дивилася на українську справу більшість священиків на Лемківщині, свідчить такий уступ із згаданої вже праці С. Удзелі:

„Наймолодші священики були загорілі московофіли. Одного з них питався я, чому він, маючи таку гарну бібліотеку, має в їй виключно російських, а не має ні малоруських, ні польських письменників; а на це відповів він відверто: Малоруська мова ще не є письменницькою мовою, це хлоцька мова, що її треба ще виробити. Тоді вона наблизиться або до російської, або до польської. Ми не хочемо мати чіткого спільнотого з поляками, волісмо бути в зв'язку з москалями, тому прямуємо до Росії“ (стор. 38).

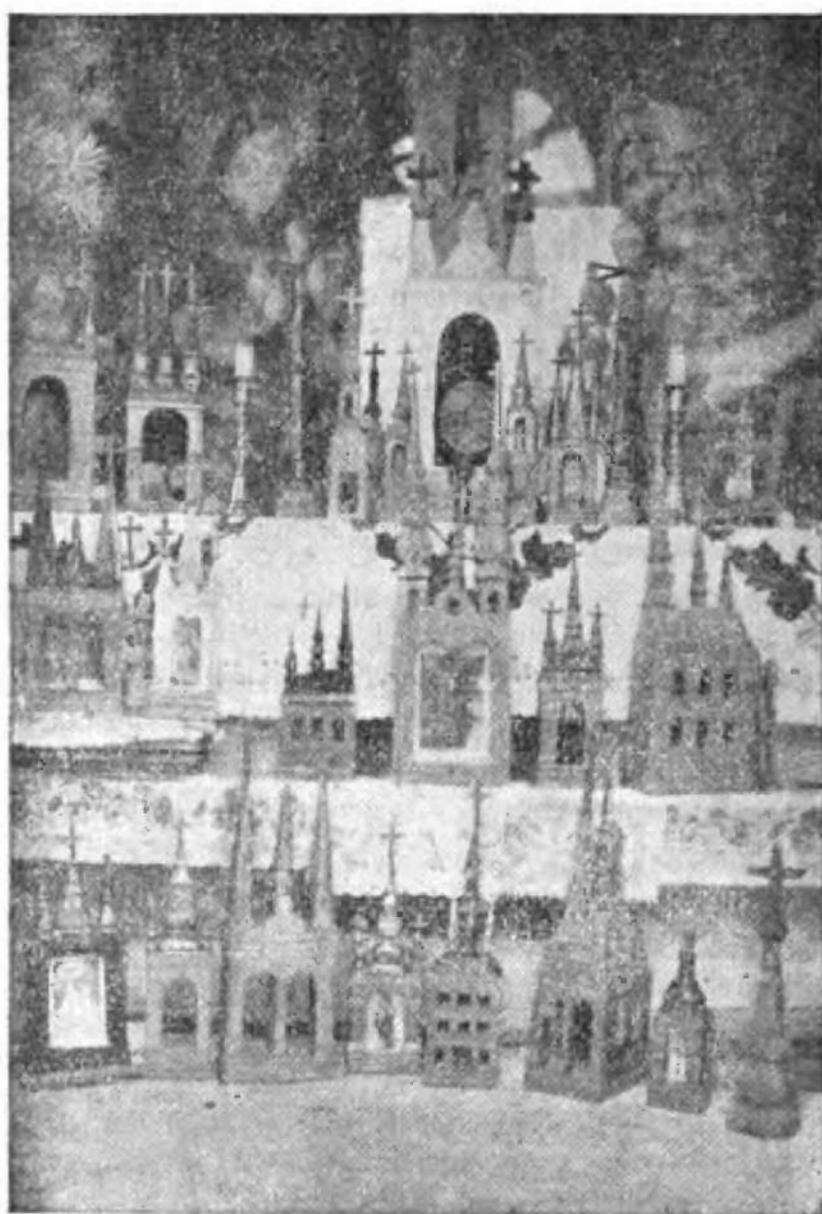
Другий дуже поважний зінавець Лемківщини, пок. о. Зиновій Флюнт, що майже всі роки своєї душпастирської діяльності провів на Лемківщині, пише в своїх споминах про „Визвольний відгомін на Лемківщині“ („Літопис Червоної Калини“ II. чч. VII. VIII. стор. 5—6) таке: „Лемківщина, цей гарний куток української землі, була перед війною так задурманена московофільством, що здавалося, що вона зовсім пропала для української ідеї. Виховувана від давніх літ різними агітаторами в московофільському дусі, всі надії своєї шевадидної долі поклада на могучу Росію. Українці були на Лемківщині дуже слабо зорганізовані, тому мали малий вплив на людей. Як де вони старалися поширити свої часописи та книжки, противники все знайшли спосіб спаралізувати їхній вплив. При тому не перебирали противники в засобах і влюювали в несвідомий народ таку членену ненависть не тільки до української ідеї, але й до самої назви „Україна“, що він починішній день не може отримати від цього дурману. Правда й те, що українці зовсім, або дуже мало цікавилися Лемківщиною. Не старалися пізнати цей народ, вплинути на нього, виховати його для української ідеї“.

Шізнавши ці обставини, годі дивуватися, що стан культурних, освітніх та кооперативних уставок був дуже мартий. Із кінцем 1912 р. було на Лемківщині: Читальень „Просвіти“ 22, Філій „Просвіти“ 2, Чит. ім. Качковського (русоф.) 109, Філій тов. ім. Качковського (русоф.) 2, чит. церковних братств (русоф.) 5, Кружків „Сільського Господаря“ 7, Молочарських спілок (русоф.) 3, тов. „Січ“ і „Сокіл“ 3, тов. „Руські дружини“ (рус.) 2, християнських склепів по селах 16, один кружок для навчання азальфabetів (у с. Дубне), та дві селі без корчми. Шкіл було: з українською мовою навчання 179, з польською мовою навчання по селах, що їх зачислюємо до лемківської території 32, парохіальних школок 6. Зовсім не було школ у приблизно 170 селах та більших присілках. Українські установи існували переважно в повітах Ліському та Сяніцькому.

II.

Війна та гострі австрійсько-мадярські переслідування руйнують і ці незначні культурні нафбания, що існували на Лемківщині, але з другого боку — приносять там національне освідомлення.

Пок. о. Флюнт пише в згаданій статті про „визвольні змагання Лемківщини“: „Прийшла світова війна. Не зважаючи на велике зни-

Путро каплички в с. Лукове (Ліського повіту), прикрашене різбами селянина-самоука.

щення, що прийшло з нею, зліквідувала війна почаси московофільський нахил у тутешніх людей. Сиритні агітатори, що всякими способами защіплювали й підтримували московофільство, благородно зникли з овиду. Їх учень, народ, обвинувачений у державній зраді, опинився по австрійських островах смерті. Багато пішло з відступаючими російськими військами та розбрілося головно по Великій Україні. Там пізнали вони, що тамошній народ і мовою, і звичаєм той самий, що вони, та що великороси, якими вони себе почували, їм далекі та чужі. Вони притягдалися до повставання української держави, деякі працювали в українських установах, а деято служив навіть в українських Арміях.

„Цей рух мусів вплинути на них освідомляюче. Вони, вернувшись додому, принесли змігу своїх давніх московофільських поглядів. Також несозвісна робота московофільських проводирів у Росії відсунула лемків від захвалюваного цими „провіданками“ „єдинства“ українців-

галичан із великоросами. Тих знову, що лишилися вдома, змінили незділнання російські війська, що між ними було багато українців. Українці — солдати, хоч самі може в значній мірі не дуже свідомі своєї відрубності, все ж таки відчували, що лемки їм близчі, ані ж їх російські товарині. Із лемками сділали їх мова та вдача. Навіть російські команданти робили різницю між лемками та своїми солдатами.

„Що більше, вони впевнили лемків, що вони самі такі „хахли“, як і ті, що служать у їхній армії, що вони зовсім відмінні від великоруських „карапів“. Ці назви для позначення різниць між обома народами лишилися тут доинні“.

Вплив українських військових частин російської армії на Лемківщині освідомлення наших людей, що вернулися з України та Росії, а ще й трохи вплив американської еміграції спричинювали меншання москвофільського, а зріст українського впливу. Як цей вплив зростав, бачимо з того, що по заключенні Берестейського миру в деяких лемківських церквах відслужили навіть урочисті Богослуження.

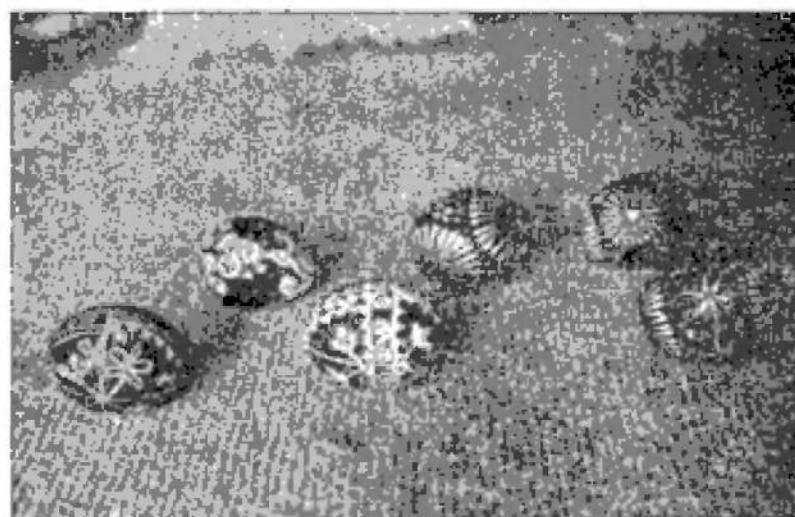
Розвал Австрої та проголошення ві Львові суверенної Української Держави розбудили ще більше національну свідомість на Лемківщині, утвердили її. Твориться павільйон у 30 селах східної Лемківщини рід окремої Республіки („Вислицько-команчанска округа“), що силами своєї міліції вдержується майже три місяці, поки переважаючі сили польських військ не зайняли цілої Лемківщини враз із Ліським повітом.

Невдача визвольних змагань придушила, але не вбила розвиненого національного почуття, а навпаки — збільшувала та вдержувала його. Причинилися до цього ще ті, що по зайнятті Лемківщини польською владою опинилися бути на еміграції в Чехословаччині та спроквола верталися до краю.

Визвольний рух, хоч і не приніс сподіваних наслідків, мав ту добру сторону, що Лемківщина рушилася зо свого мертвецького спу, втратила свою нехіть до української національної ідеї. Почали основуватися читальні „Просвіти“, кружки „Рідної Школи“ та „Сільського Господаря“, кооперативи, більшість сіл мала свої аматорські гуртки, багато будувало власні Народні Доми. Народ не лякався вже слова „українець“, „український“, почав горнутися до своєї книжки, часописів, цінити себе та своє.

Правда, пізніші роки, починаючи з 1929 р., приносять знову зріст москвофільства на Лемківщині, але ж сам народ розуміє вже, що це москвофільство насаджує чужа рука, сам народ дуже мало цінує тих, хто за його поширенням розпиняється. Найкращий доказ хіба те, що саме ті села, що перед війною вважалися за москвофільські твердині, де ніхто не посмів навіть вимовити слова „українець“, тепер може найкращі бастіони українства.

Від 1929, а може 1930 р. починається знову москвофільський наступ на Лемківщину, підсилюваний чужими силами, та цей наступ, хоч має свої деякі осяги (іменування апостольського адміні-

Лемківські писанки з Музею „Лемківщина“.

стратора для Лемківщини, розв'язання кількох кружків Р. Ш. чи читальнень на Лемківщині), не може придушити національного та культурно-освітнього руху, що щораз більше поширюється.

Як теперішній лемко горяється до освіти та культури, нехай говорять такі факти: Кружок Р. Ш. в Сяноку має понад 25 мандрівних бібліотек, і всі вони в руку, обслуговують західні повіти, починаючи з Сяніцького. Має своїх кільканадцять бібліотек Філія „Просвіти“ в Сяноку, є багато бібліотек т. зв. парохіальних, а в жодній книжки не лежать даром. До мене, коли я ще сидів у Сянці, приходили люди з сіл, віддалених 20—30 км., щоб добути яку цікаву книжку, не вдавлялися легкою белетристикою, домагалися книжок наукових, історичних. У сільсько-гospодарській школі, що існує в Шибаліні, Бережанського повіту, вчаться учні з глибокої Лемківщини, Патної, Вацової, Лося, віддалених від місця осідку школи на кількасот кілометрів. Гімназія „Рідної Школи“ в Яворові має також у рядах своїх учнів дітей із Лемківщини. Думаю, що цих кілька прикладів вистачить.

III.

Культурний розвиток Лемківщини ще малий, це правда. На це зложилися, крім причин, що їх подав я в I. уступі цієї статті, ще причини, так сказати б, внутрішнього характеру. Вони виникають із положення самої Лемківщини та вдачі населення.

Це схарактеризував дуже влучно пок. о. З. Флюнт у своїй „Спробі характеристики лемків“, що я дістав її від рідні пок. з його спадщини. У характеристиці лише о. Флюнт таке: „Передвоєнного лемка, що жив у забутому людьми Бескиді, далеко від більших міст, осередків культури, але й деморалізації, можна було лічити наполовину первісною людиною. Він мав малі вимоги, жив на найгіршій землі, вона ж не могла його виживити, хоч він важко працював. Лемко був вдоволений, коли ця язова земля давала йому овес та „бандурку“

(картоплю), щоб було чим поживити діти. Через те він чужий на різні уайлдні, не вводить їх радо в життя. Лемко орав би й первісним, дерев'яним плугом, коли б його тільки мав. Привозить із Америки різне майстерське приладдя, але не бачить у ньому помочі при праці. У лемка нема більших життєвих вимог, нема замислування до краси, тому — за винятком хліборобства — він не одушевляється якоюсь роботою, а робить її, щоб тільки скінчити. Він тільки обтесує згрубша. У хаті лемка не знайдете — починаючи зо стін „хижі“ до „лижника“ (поличка на ложки) — ні однієї речі, що була б мистецьки виківчена. Лемко вміє всяке ремесло, але робить все, „щоб лем било“ та в хаті „валлялося“. Йому байдуже, чи те, що він зробить, буде „гарде“ (гарне), щоб тільки було „на потріб“. Тому його „хижі“ новша всякою хламу та бруду. Лемко каже, що його дружина „парадиця, не суза“ (чепуруха, невідповідна), коли вона любить у хаті порадкувати, він її не шанує, насміхається з неї“.

Подана характеристика лемка — гостра, але, на жаль, правдива, коли примінимо її до передвоєнних часів.

Важка боротьба, що її мусів зводити лемко з природою та обставинами життя, щоб для себе та для своєї ріднії добути хліба, важке життя з дня на день та печевість того, що буде завтра, причинилися до здушення того природного почуття краси та культури, що дрімали в його душі. Лемкова „хижі“ без прикрас, побілені одноманітною червоною глиною з білими пасмами в тих місцинах, де сходяться разом ледве обтесані „швали“, що з них побудував собі „хижу“, дах критий соломою („кічками“), а під одним дахом хата, стайня, стодола, бойще. Середина хати дуже бідна. В ньому ліжко-ташан, закиданий різними „стрампами“ (ганчірками), під стіни лавки, стіл або скриня, при печі „лижник“, на стінах кілька дешевеньких образків святих — одеяла прикраса хати. Одіж — із домашнього матеріалу, одноманітна, без прикрас, таких, як їх стрічаємо на Гуцульщині. Вишиванок майже не знали, єдині узори в них — це стилізовані сонце, галузки алиці та свастика. Тими самими узорами прикрашували й тепер ще прикрашують свої писалки. Народня творчість дуже скуча, мелодії пісень зо своїми „напівами“ нагадують словацькі та мадярські. Із будівель замітні церкви, а ще більше дзвіниці, що задержали в своїй конструкції характер оборонних башт.

І тільки останні роки приносять зміну на країце. Появляються гарні вишиванки (з признанням треба згадати працю п. І. Добрянської, учительки в Межибрідю, в тому напрямі), галти, никинуті курні хати, уже денеде стрічаємо на хатах прикраси, а перед хатами городець з квітками. На торгах стрічаємо вироби домашніх майстрів-різбарів, населення дбає про прикрасу своїх церков. Згадаю хоча б прекрасно вишиті церковні корогви в селі Полонній, гарні обруси на престолах у церкві в Сапонії, дуже багато вишитих фелон у церкві в Тернаві. Одне слово: культурний рух на Лемківщині поширюється та поглиблюється.

IV.

Говорячи про культурний рух на Лемківщині, годі промовчати те, що є найкращий його прояв, чим Лемківщина може дійсно почзвитися. Це — музейне товариство „Лемківщина“ в Сянці.

Основане та підтримуване при житті кількома однинцями, без ніяких підмог та фондів, з кільканадцятьма членами, що їх вкладки не більші від 100 зол. річно, працюючи за час своєго п'ятилітнього існування з бюджетом, що не був більший на 500—600 зол., зуміло це Товариство придбати дуже гарну збірку експонатів з Лемківщини. Ця збірка, її збереження та опрацювання ставлять Музей „Лемківщина“ на високому рівні, що ствердили не тільки знавці нашого музейництва, але й чужі.

Основники Музею поставили собі завдання: прибирати та заховати від загибелі бодай частину скарбів-пам'яток давнини, етнографії, мови та мистецтва. Дальша ціль Музею — зібрати в цьому все, що характеризує цілу Лемківщину, показати своїм і чужим лемківську культуру в її історичному розвитку.

Знаїшлися охочі до праці люди, що, не зважаючи на різні перевопнення, виконували свою працю з повною посвятою та зробили Музей „Лемківщина“ одним із кращих наших обласних музеїв, що мав із кінцем минулого року приблизно шість тисяч експонатів.

Годі мені широко розводиться над усіма експонатами, хоч с там дійсно предмети, що вимагали б довшого опису. Я обмежуюся до коротких заміток. Найцікавіший та найцінніший відділ — це церковне мистецтво, — ікони, образи, антикінси. У тому відділі є зразки нашого церковного мистецтва, часом незвичайно добре збережені, а найстаріші з них — ікони з XV століття. Деякі образи великої мистецької стійності, напр.: „Мати Божа“ з Довгого в Сяніччині, „Розп'яття“ з Рихвалду в Горлицчині, „Деісус“ із Бортного в Гораїччині, „Архангел Михаїло з Хрестом“ в Ліщині, „Хустка св. Вероніки“ з Руської Яблониці в Березівщині. Найстаріший антикінс-дереворит походить із 1700-го року.

Особний підвідділ у цьому відділі творять церковні чаши, дерев'яні та скляні, отже з дуже давніх часів, церковні ручні роботи хрести, деякі навіть із XVI-го століття та ще збірка рукописних книг (приблизно 50), що відносяться виключно до української церковної літератури. Є там рукописи з XV—XVIII. століття. Найцікавіша там „Учит. Єангелія“ з XVII. ст. із села Радошиць, пов. Сянік, з огляду на лемківський колорит мови в багатьох сторінках тексту та вводу, та „Ірмолой“ із Чистогорба, пов. Сянік, що має цікаві фігуральні мініятури та більшу заголовкову композицію на першій сторінці, роблені рукою.

Другий відділ — це старі акти, починаючи з 1594 р., між ними понад сотня документів, що торкається судового процесу селян Пеллі з власниками солтиства за селянські землі. Спір цей почався з кінцем

XVI ст. і тягнувся через наступні аж до третього десятка XIX ст. Про висоту культури одиниць свідчить збережене в Музеї зо спадщини по пок. о. Менцинськім із Маастова латинське видання творів Платона з 1556 р.

Етнографічний відділ має гарну збірку народної одягу, прикрас, вишивок, писанок, моделі будинків, хліборобського приладдя.

Цікавий відділ документів із часів визвольних змагань.

Дослідників зв'язків Лемківщини з полуднем зацікавить певно римська мідна монета, викопана в селі Радошицях, Сяніцького повіту, впоблизу місця, де колись мав іти римський шлях через Карпати. Ця монета походить із часів римських консулів Агріппи та Октавія, щебто з 28—27 року перед Христом.

У нумізматичному відділі, що без дублікатів має понад 400 штук, є чимало старих польських монет.

Директором музею від самого початку є відомий мистець-маляр Лев Гец.

Значною перепоною в розвитку музею є брак власної, відповідної домівки. Музей міститься під теперішньою пору в одній кімнаті, а це не позуляє використати як слід експонатів. Громадянство стоїть тепер перед важливим завданням: збудувати Український Народний Дім, і перші кроки до цього вже зроблені.

Франц Коковський.

Бережани.

ВІДГУКИ ТВОРЧОСТИ ГОГОЛЯ В БІЛОРУСЬКому ПИСЬМЕНСТВІ.

На тлі образу взаємин Білоруси з Україною.

Як це й не дивно, але, аналізуючи відроджену білоруську літературу новіших часів, приходиться ствердити, що білоруський і український народи, так до себе взаємно близькі спільнотою минувшиною, однаковими переживаннями, стремліннями й ідеалами сучасності, в царині літературної творчості не з'язали тісними взаємовідносинами.

Правда, в самих початках білоруського відродженецького руху, з виключною участю в ньому інтелігентів, як представників упривілейованих верств, бо народні маси ще спали, бачимо чимало доказів існування впливу української літератури на зачатки білоруської. На першому місці стоїть тут білоруська перерібка „Елеїди“, така близька до української травестиї Котлиревського. В середині XIX ст. стрічаються відгуки української Гетьманщини й у творах Вінцука Дунін-Марцінкевича, шир. у комедії „Залеты“. Український революціонер Драгоманів видав у 1881 р. в Женеві революційну брошурку білоруською мовою „Про бедаєсьць та багацтва“. Альгерд Абуховіч і Мацей Бурачок (Фр. Богушевіч) національно самовизнаються, як білоруси, у значній мірі в зв'язку з життям і працею в Україні, де, наївно, близько познайомилися з українським письменством. Знову ж український театр і українська драматична творчість оставили глибокий слід у душі

білоруського поета Янки Лучини (Ів. Няслухоуского), який у двох віршах гаряче вітав Старицького й його групу, що виступали на сцені в Менську.

Так уродовж сливе всього XIX ст. бачимо в тій чи тій формі сліди українських впливів. Причину цього явища так пояснює в одному вірші Янка Лучина:

Ці то над Неманам, ці то над Шчараю,
Ці над Дніпроускай затокай стараю —
Усюды надобныя, усюды злаемыя
Казкі і пеські, ветрам ясомыя...

Поет відчуває в білоруських й українських піснях в рівній мірі голос трудящого селянства обох народів. „Роднаго слова съвятая сіла“ промовляє до серця Лучини так само гаряче й тоді, коли ці слова — білоруські, і тоді, коли вони — українські. І тут і там промовляє „простий народ“, і тут і там виявляються ці ж самі народні злидні. І зовсім зрозуміло, що від кінця XIX ст., коли став відроджуватися білоруський театр, поруч творів білоруських авторів найчастіше появляються переклади українських п'ес.

Інакше виглядає діло з того часу, як білоруський рух перетворився з поодиноких інтелігентських починань у масовий, коли поетів і письменників стала видавати зо своєго осередку селянська гуща. Тоді то на початку ХХ ст. значно оживилися білорусько-українські взаємини, з'явилося співробітництво білоруських письменників в українських часописах, та почалися постійні особисті зустрічі діячів обох народів. Український приклад, українська національна ідеологія представляють поважний чинник у розвитку й оформленні білоруської відродженецької ідеології. Але на літературу — у формі наслідування — не переходить: білоруська література витворює для спільніх ідей власні форми й образи.

І ми хіба не помилимося, коли скажемо, що цей факт пояснюється тим, що як білоруська так і українська відроджена поезія мають глибокі корені в людovій поезії — такій багатій ув обох братніх народів. Тут білорусам у українців, і українцям у білорусів не треба було нічого позичати, вистачало свого власного! І коли можна все ж таки говорити про деякі впливи української літератури на білоруську, то ці впливи були тільки індивідуальні на найбільших поетів. І так безперечний факт поважного впливу Шевченка на Янку Купалу в початкову добу його творчості, яка посить виразні сліди впливів на нього й найвидатніших польських та російських поетів. А в усікому разі діяла тут індивідуальна велич видатних поетів названих народів, що стали чинниками загальнолюдської культури.

Другим білоруським письменником, що на його творчості відбився вплив другої великої індивідуальності з-посеред письменників України, є Якуб Колас. У його творчості можна бачити виразні впливи творчості Гоголя. Слід тут додати, що цього впливу треба шукати не в віршах Коласа, а виключно в його прозі.

Слід думати, що вплив Гоголя на Коласа обумовлений деякими спільними рисами душі та вдачі обох письменників. Обидва вони носять у своїй душі велику любов до рідної природи й свого народу. Обидва вміють глибоко вглядати в людську душу і кількома рисками знаменито її характеризувати. Обидва вже з природи наділені гумором, в якім однаково виявляють тонке почуття мистецької міри.

Але одночасно є в них і глибока різниця. Гоголь, вийшовши з українського середовища, поширив безмежно базу своєї творчості на всю Росію і на цьому грунті вкінці мусів заламатися. Колас, хоч виховався в російській школі і з самого початку мав перед очима всю величезну російську імперію, що привабила до себе неодного з-поміж синів білоруського народу своєю величиною й багацтвом — у міру своєго духового й творчого зросту затисняв свою національну базу, обмеживши її виключно службою для свого білоруського народу, а може ще вужче — рідному білоруському селу. Колас повнотою зберіг зв'язок із рідною стихією. От чому Колас міг заховати до останніх днів свою духову рівновагу, ту духову гармонію, що скрізь пробивається в його творах, хоч він глибоко обурюється на тьсевладину на рідній землі народної кринди та наругу над білоруським селянином і над білоруським селом. Колас відтворює життя села, як спокійний і зрівноважений об'єктивний обсерватор. Він бачить і від'ємні, і смішні риси в цьому житті, описує їх з тумором, але не осмішує; і його сміх, як і сміх Гоголя, це „сміх крізь слози“!

Зайво було б доказувати, що Колас був добре знайомий із творами Гоголя — і то вже з молодих літ. Кожний білоруський інтелігент у довосні часі знатав передовсім твори Гоголя, а з його „Тараса Бульби“ черпав духа волі, що за неї змагалися козаки, черпав віру в силу народного руху, віру в остаточну перемогу відродження народів — українського й білоруського. До того ж, у ті роки, коли Колас учився в учительській семінарії, яку скінчив у 1902 р., твори Гоголя входили в курс російської літератури, і учні завчили напам'ять значні уривки з них, наприклад „Чуден Даўпр при тихой погодѣ“, „Тройка“... Пошукаємо, в чому позначилося в Коласа знайомство з цим письменником.

Аналізуючи прозаїчні твори Коласа, насамперед невеличкі оповідання з початкової доби його творчості, можна ствердити, що в своїх описах природи та в характеристиках діючих осіб Колас користується тими ж самими технічними засобами, що й Гоголь. Гоголівський ліризм ув епічних творах певно й не є власністю тільки цього автора, — але можна думати, що Колас власне на цьому взорувався, лишучи свої перші прозаїчні оповідання. На це вказує в деякій мірі й та обставина, що Колас опрацьовував слідом за Гоголем і денкі тематичні завдання. Переконує нас у цьому невеличкий твір Коласа, в якому неможливо не бачити впливу Гоголя. Це його „Думки у дарозе“, надруковані в 1914 р. в збірнику „Родныя зъявы“, але написані давніше.

Хто перечитає цей твір Коласа, тому зразу стануть перед очима

фрагменти з середини й кінця ХІ розділу ІІ-го тому „Мертвих Душ“ Гоголя, в яких автор висловлює подібні думки, ставляні дорогою, і — в зовсім подібній формі. Колас може тільки поглибив філософічний і соціальний зміст цих думок, дав дуже ярку аптизу між селянськими злодиями й панським багатством, чого ніколи не ставив так чітко Гоголь. Але думки Гоголя є спосіб їх мистецького образового виявлення безперечно відблисає на загал у білоруського письменника. У деяких образах вичувається навіть іменем далекий відомі чудового Гоголівського опису Дніпра в його оповіданні „Страшна пісма“.

Не дивлячись на ці прояви впливу творчості Гоголя, Колас у всьому іншому зовсім самобутній, хоча в його прозі виявляється духовна близькість цих двох різних душ, що вирости з одного ґрунту, але ішли в житті такими різними шляхами.¹

Вільня 3. III. 1935.

Актін Лукевич.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ.

Ірина Наріжна: *Настрої*. Видавництво „Дніпрові пороги“, Прага, 1936 р. 48 ст.

Настрої — заголовок маленької по-дівочому чепурненькій книжечки віршів Ірини Наріжної — найкраще передає правдивий зміст цілого небуденнего збірничка. Наріжна вся й завжди живе тонкими настроями, й уміє глибоко поетично передати, ніби перемалювати їх у вірші. Настрої живі, правдиві, шляхетні, глибоко пережиті, чому так легко передаються й читачеві, запалюючи відповідно йому душу, а це ознака, що в збірничку — правдива поезія. Така рідка за наших часів, як ніколи багатих на „наших найбільших поетів“.

В першій частині: „Чужиною“ авторка, задихаючись у тіснім чужинецькім житті, тужливо змальовує наші емігрантські настрої на чужій землі, часто хоч мріючи до землі рідної.

Коли ж узрю, мій рідний краю,
широкі обрії твої?

І вона їх бачить, — у своїх візійних переживаннях та сні. Але й це —

Тільки мрія про край далекий,
що до нього немає доріг... (40)

В другій частині — самі „Настрої“ — авторка майстерно змальовує свої різноманітні, завжди щирі переживання, головно рефлексії на живу й вічновімінну природу, або й цю природу. Напр.:

Ходила довго луками, степом —
трава шовкова
Й таке високе вечірнє небо.

Вкладались спати пелюстки квітів,
і було чути.
як на селі десь сміялись діти.

¹ З творів Гоголя перекладено на білоруську мову й видано в Вільні 1929 р. „Тараса Бульбу“. Деякі оповідання перекладено й оголошено в періодичних часописах. У „Нашій Пісні“ за 1909 р. надруковано „Зачароване місце“ (9. ч.). Там теж у соті роковини народження Гоголя була надрукована невеличка стаття про п'яного (12. ч. 1909. р.).

А там, де обрій — де сині гори —
серпанком ніжним
на землю стала імла прозора.
Пісно.

Взагалі, поетичне змалювання природи є свого настрою від неї — головна тематика творчості Ірини Наріжної. Малюнки природи завжди живі й чаруюче ясні. Напр.:

Який розвеселений, який щасливий день,
як пахнуть далі сонцем і весною!
Ну й як же, як тут не складать пісень,
не захлипатись радістю ясною.

Ти тільки глянь, як налились бруньки,
ще день — і бризнути краплі смарагдові,
ще день — і вітер, свіжий і п'янкий,
зеленим шумом сколихне діброви.

Більшість віршів — коротенькі, але сильні, ширі й прості, як перше кохання:

І знов весна, і знову квіти,
і ти во мною, дорогий.
І серце щастям знов залите
по береги.

І знов душа ясміном білим
назустріч сонцеві квіте,
і щось співа в ній — мілій, мілій,
люблю тебе...

Осінь — найкраще оспівана в Наріжної, її авторка вміє змалювати її відповідним словом, як вправним пензлем:

Ходить Осінь в саду, ходить стежкою,
мокре листя зміта по-під мури.
Чорне гілля сплелося мережкою,
низько небо пависло похмуре.

Окремий, останній розділ збірничка так і названий — „Осінь“. Ось перечитайте правдиву перлинку звідси:

Вийду в сад осінній, десь тихенько сяду,
надивлюсь до-схочу на багатство барв...

Пурпуром взялося листя винограду,
в золото, багрянці хтось дерева вбрав.
Нанизав на віти дорогое намисто,
по стежках розкидав сяйні дукачі,
вистелив шовками небо променисте,
щоб раділа Осінь, садом ідучи.

Щоб раділа Осінь, не була сумною,
від журби тяжкої не ронила сліз —
хтось, мені незнаний, щедрою рукою
Скарби в сад позносив — і розсипав скрізь.

Майже всі вірші — без заголовків. Заголовок був би тут не на місці — він би сполошив самоту авторчину. [Бо для всіх віршів один спільній заголовок — настрой.]

Головна тематика віршів — настроєва реакція авторки найчастіше на природу її зміни. Любить її і „самота несамітна“. З цього погляду жахливому й малопоетичному „Голодному жахові“ (ст. 12) зовсім не місце в такому добірному збірничкові. Чекаємо від авторки нового збірничка — її тонких рефлексій на теми національні, щоб вірші її були широ українські й змістом.

Стилеві формі віршів зовсім відповідає її чиста класична літературна мова іх. Аж дивно якось — в поетки-емігрантки зовсім нема галицізмів, тоді як у інших — іх повно. Можу хіба вказати:

«віра без чину є мертвa» (13, зайве «), „під вікном моїм тихо ста-
нув” (23, цебто — став), тишина (31, тиша). На ст. 20 знаходимо не-
допустиме простий зам. простий. Гарні новотвори: мрія рожево-
лиця 15, запроворився обрій 40. Авторка пише академічним пра-
вописом (цебто нашим традиційним, яким ми пишемо вже 50 остан-
ніх літ), навіть не злякалася й апострофа, проти якого галичани бу-
дуть битися рівно стільки, скільки билися за «. Мова й зміст — тут
у повній гармонії, що за наших часів таке рідке, бо більшість су-
часних поетів — мовно неграмотна.

Книжечку по-мистецьки видав Є. Вировий, що майстерно допа-
сував її до змісту. Він на це єдиний у нас. Взагалі, хто хоче коч на
годинку спочити від сірих буднів і перенестися до природи, а там
віддатися в обійми молодих мрій та правдиво поетичних настроїв,
nehай перелів до душі своєї цю книжечку. Не перечитає, — пе-
релів, а може — пересграє. Не пожалкує.

25. IV. 1936.

Іван Огієнко.

Хроніка наукового й культурно-освітнього життя.

Бажані домовини. Село Шумляни, Підгаєцького повіту, де
наше старе село. Свідчить про те сама назва, бо і слово „шума“
в старослов'янській мові означувало й ліс. І дійсно, колись було це
село, що розложилося в кітловині, оточене густими лісами. Нині
в них тільки сліди. Із малого села, що на початку XVIII віку мало
двадцять кілька хат, розрослося воно у велике село, а перед війною
звали його навіть „Великі Шумляни“, в протиставленні до „Малих
Шумлян“, у Бережанському повіті. Побуваючи в справах ново-осно-
ваного Бережанського музею в тому селі, знайшов я там стареньку
церковцю, побудовану з дубових бальків у 1711 році, а в ній останки
прикрас із давнього іконостасу та образ св. Романа й св. Михайла
з початків XVIII в. (Цей образ переховується тепер у музеї ім. Ан-
дрія Чайківського при Кружку Рідної Школи в Бережанах). Та най-
шківіша знахідка — це дві кам'яні домовинні розмірів 190×80×50 см.
Одна з них лежить у землі побіч церкви. Другу поклали на спід
дзвіниці, що її збудували кільканадцять літ тому. Ці домовини по-
рожні, з твердого каміння, добре ще заховані, нема тільки верхніх
накривок. За старих актів видно, що в Шумлянах була колись „оби-
тель“ (манастир); додадуюся, що в цих домовинах були поховані
черці, що жили там у княжих часах. Два кілометри від Шумлян ле-
жить село Славутин, що має таку саму стару церковцю, як Шум-
ляни. Також назва цього села показує, що воно дуже старе.

Франц Коковський.

Що таке культура (Короткий зміст мові праці про культуру).
Що таке культура по її сути? Культура, це чуже слово,
що його описово можемо пояснити так: культура — це ознака спо-
собу людської творчості, або ознака духового життя-буття. **Дикість:** Життя на полі душі рослини та звіра називаємо дикістю.
Первісник культури: Первісником або первісним складовим
членом культури являється одиниця — людина. **Цілість культури**
належить цілому людству. **Головна ознака культури:** Крім
ознак творчості (розуму), що ними культура віданачає свою вищість
від ознак дикості, головною ознакою культури являється звук,
здібний до творення мови. **Розподіл культури:** Витворені
мови ділять людство на окремі острови або громади, і цьому розпо-
діленню підлягають і раси. Ці острови мов називаємо самостійними
культурами, бо вони мають ознакоу своєї цілості, самостійну мову.
Скільки мов, стільки культур, а саме: українська, польська, чеська
і т. д. **Устрій культури** від самостійної культури аж
до всескультури: Нинішні європейські самостійні культури, що
творять цивілізацію Європи, різняться мовою, як головною ознакою,

та іншими ознаками, як: звичай, пісні, і ін., тобто різними нахилами та заокругленнями душі. Уформовані культури: Самостійні європейські культури мають, крім ознак своєї самостійності, ще спільну ознаку, а цію ознакою зливаються в уформовані культури. Уформовані культури в Європі маємо: слов'янську, романську та норманську. Коморові культури: Уформовані культури зливаються дрібними ознаками замкненої області й творять збірні культури: європейську, американську, азійську, африканську та австралійську. Збірні культури зливаються у всескульптуру. Цівілізація: Цівілізація родиться або повстас на полі самостійної культури, а сприймається у всескульптурі. Культура все прив'язана до особи-людини, тобто в особою або людиною, а цівілізація все прив'язана до речі, тобто в річчу-твором. Річ-твір, де має своє домівство, в самостійним розвоем власної культури, а для інших самостійних культур в він твором людським, а від civil — світський, звється цівілізацією, яка впливає на розв'їй чужої самостійної культури. Цівілізація (чужий твір) буває скульптурована, тобто прийнята в своїй перерібці вповні або частинно, посагується ненарушеню дівілізацію або відкидають її. Лісова культура: Цілком правильно можна говорити про лісову культуру, коли розходитьсья про ліс, ведений людською рукою. Правліс живе дикістю. Подібно можна говорити про земельну культуру і под.

Онуфрій Пастернак.

Нова драма С. Черкасенка. Наш неструджений драматург Спиридон Черкасенко оце недавно закінчив нову свою драму: „Вельможна пані Кочубеїха“. Історична родинна драма. Драма писана білим віршем і найкращою літературною мовою. Драма робить величезне враження й буде чи не найкращим твором 1936-го р. Друкуватиметься „Вельможна пані Кочубеїха“ в „Наший Культурі“, зачинючи в кн. 6 (15)-ої. У рік свого шостидесятиліття (1876—1936) наш найвидатніший драматург подарував українському громадянству один із найкращих своїх творів. Віримо, що „Вельможна пані Кочубеїха“ не сходитиме з української сцени й буде її окрасою.

Заснування Станиславова. Т. Коструба видрукував у Станиславівському „Доброму Пастиреві“ 1935 р. кн. 3—4 два акти про заснування м. Станиславова: 1) 7. V. 1663 р.: Андрій Потоцький надав право м. Станиславову, і 2) 3. XI. 1663 р.: Король Ян Казимир затверджує це право. Акти видрукувано по-латинському; через велику цінність актів, іх варто б було подати також в українському перекладі. З документів видно, що Андрій Потоцький на місці старого села Заболотова заснував нове місто й на честь свого сина назвав його Станиславів.

I. O.

Пралі проф. І. Огієнка вр. Костянтина й Методія. Dr. Ivan Esih умістив у хорватськім часопису „Obzor“ (ч. 271 за 26. XI. 1934 р.) статтю про кирилометодійську бібліографію, а в ній підкреслює цінне значення монографій проф. І. Огієнка про Костянтина й Методія. Крім цього, „на полі Кир. мет. бібліографії досі поклали великі заслуги російські вчені Токмаков і Лісовський, потім чехи Пастрнек (1892) і Зібрж (1902) і українець Огієнко (1927 і 1928)“.

Чеська преса про „Нашу Культуру“. Як відомо, Наша Культура“ подав не мало матеріалу про чесько-українські культурні стосунки. Усі ці статті не позостаються без відгуку в чеській пресі. Так, „Národní Politika“ (Прага, ч. за 2. IV. ц. р.) докладно передав статтю проф. К. Студніцького про стосунки Анатоля Вахнянина до чехів, з 3 (12) кн. „Нашої Культури“, зве статтю цікавою й цінною.

Проф. Карлового Прязького Університету Йос. Пата в „Straž českého Východu“ в ч. 13 ц. р. передав замітку „Нашої Культури“ кн. 3 (12) про чеську письменницю Т. Новакову й сильно підкреслює цінність праць проф. К. Студніцького про чесько-українські стосунки, які він оголосив в „Наший Культурі“ за 1935—1936 роки.

„Prager Presse“ за 10. IV. у своїй „Культурній хроніці“ нотув статтю А. Животка про А. Черного й українців, а також підкреслює спомини кол. Гетьмана П. Скоропадського про культурну працю за часів його гетьманування.

Зиєст 4-го (40) числа „Рідної Мови“: І. Огієнко: Наголос іменників на -иня, акцентологічний нарис. Іа. Свенціцький: Назва „Русь“ в історичному розвитку до XIII-го в. І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. Є. Грицак: Новотвори в сучасній українській літературній мові. І. Огієнко: Навчаймося літературної мови від Шевченка. П. Кривоносюк: Гуцул. Лікар: Духовенство й рідна мова, лист до Редактора „Рідної Мови“. Ів. Зельський: Великодні обрядові слова з Борщівського повіту. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово“. Практичні лекції літературної мови. Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови. Від Редакції й Адміністрації.

Зиєст 5-го (41) числа „Рідної Мови“: І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки, Рідномовний Катехизис. Є. Грицак: Новотвори в сучасній українській літературній мові. І. Огієнко: Стилістично-сintаксичні нариси: 6. Позичати чого-що. 7. Заздрити кому на що. І. Огієнко: Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Д. Бандровський: З народної етимології Самбірщини. Я. Гординський: Про мову українських колядок. Розділ для самоуків: Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово“. М. Бажанський, І. Зельський, В. Безушко, М. Колодрубець: Рідномовні замітки. І. О-ко: Кукіль у житі; Терапія літературної мови. Чистота й правильність української літературної мови, відповідь на запитання наших Читачів. Дописи Прихильників рідної мови. Складнена бібліографія.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

„Фонд Нашої Культури“. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на „Фонд Нашої Культури“: о. Д. Лещинський 5.15 зл. і Н. П. 1 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найвищу подяку.

Оправа на „Нашу Культуру“ все в-

предана; на „Рідну Мову“ вискладено за 1 зл. з пересилкою.

Річник І. „Нашої Культури“ вискладено: в місцевій оправі за 9 зл., не опра- лений за 7.50 зл. окремі книжки по 1 зл.

Боржників „Нашої Культури“ проси- мо негайно поплатити свої залежості.